Lisztóczky László

Ég és föld közt lebegő örök gyermek

Dsida Jenő pályaképe

Lisztóczky László

ÉG ÉS FÖLD KÖZT LEBEGŐ ÖRÖK GYERMEK

Dsida Jenő pályaképe

Dsida Jenő Baráti Kör, Eger
Kráter Műhely Egyesület, Pomáz
2020

Lektorálta:
Muzsnay Árpád

A könyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Nyomdai előkészítés, borítóterv:
Tömösközi Péter

A borító címoldalán a szatmárnémeti Dsida-szobor
(*Andrássy Kurta János* szobrászművész alkotása)
és a szigetlankai református templom, hátoldalán
a szatmárnémeti ferences templom látható.
Tömösközi Péter fényképei

ISBN 978-963-298-245-8

Tedd a világot orvossággá
és add be az emberfiának!

(Tóparti könyörgés)

ELŐSZÓ

Dsida Jenő nevével markazi általános iskolás koromban az *Erdélyi Helikon* íróinak 1934-ben megjelent jubileumi antológiájában találkoztam először valamikor az 1950-es évek első felében. Az összeállítás közölte fényképét, életrajzi adatait és *Kóborló délután kedves kutyámmal* című „lírai riport"-ját.

Emlékezetembe ivódott a fénykép is, mely a „poeta angelicus"-t ápolt külsővel, elegáns öltözetben, angol gentlemanek erdélyi rokonaként ábrázolta. Széles fekete szegéllyel körbefont, szürke kalapban, szürke zakóban, fehér ingben, fekete mellényben, gondosan megkötött, fekete csíkokkal díszített, szürke nyakkendőben nézett a fényképezőgép lencséjébe. A szürke, a fekete és a fehér szín harmonikus egységben pompázott, szertartásos komolyságot és emelkedettséget, ünnepi hangulatot árasztott. Tekintete messze révedt, ajkán szelíd, megfoghatatlan, valami mély és titokzatos bánatot leplező, megszületni akaró, bizalomgerjesztő mosoly bujkált.

Elbűvöltek a „lírai riport" remekbe formált hexameterei, melyekből mámoros életszeretet és szépségimádat, önfeledt játékosság és buja, fejlett természetérzék áradt. A létet teljes gazdagságában és pompájában, kivételes hitelességgel és otthoniassággal átélő „poeta angelicus" mint a *Nyugat* legkiválóbb költőivel versengő, olykor rájuk is licitáló formaművész lopta magát a szívembe akkor kitörölhetetlenül. Ez a mű döbbentett rá arra is, hogy költői világképére milyen erőteljes hatást

gyakorolt a nagy középkori szent, az egész mindenséget testvérének becéző és magához ölelő *Naphimnusz* költője, Assisi Szent Ferenc. A világmegváltó álmokat hajhászó, de az emberiséget két világháborúval sújtó, meghasonlásba, kétségbeesésbe taszító, dekadens XX. században le tudta és le merte írni ezt a banálisnak, naivnak tűnő, mégis evidens és szívmelengető igazságot: „Csodaszép, csodaszép ez az élet, / semmi se múlja felül."

Költészetébe a *Tóparti könyörgés* című, 1958-ban a Szépirodalmi Könyvkiadó által közreadott – mindmáig a legtöbb empátiával és a legválasztékosabb ízléssel összeállított – versgyűjtemény révén kaphattam tágabb betekintést. A kötetet Dsida egyik legjelesebb kor- és sorstársa, Áprily Lajos állította össze, aki formaművészként az egyetlen vetélytársa volt a két világháború közötti erdélyi magyar lírában. Ő írt hozzá az életmű sajátos értékei iránt különös fogékonyságot mutató előszót is. Ez a tanulmány és ez a versgyűjtemény immár visszavonhatatlanul meggyőzött arról, hogy kevés olyan örömtudó, napragyogású, életteli költői pályát ismerünk, amilyen az övé. Megcsodáltam azt a képességét is, ahogyan kitágította a közvetlenül megélt valóság határait, szinte észrevétlen természetességgel fűzte egymásba a reálist és az irreálist, a lét törvénye, logikája szerint valót és a csodát, átlépve és megsemmisítve a közöttük húzódó határokat. Az evidencia fokán társította a létezés emberi és isteni, materiális és spirituális dimenzióját, lendült át a való világból az időtlenség, a végtelenség, a mindenhatóság birodalmába.

Dsida-élményem elkísért a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemre is, amelynek 1961 és 1965 között magyar–történelem szakos hallgatója voltam. Meglepődve tapasztaltam, hogy magyar szakos csoporttár-

saim közül sokan a nevét se hallották. Akik ismerték, azok is lesújtó véleményt formáltak róla, a l'art pour l'art hívének, klerikálisnak, nacionalistának, jelentéktelen kismesternek tartották. A *Tóparti könyörgés* című kötetet a táskámban hordozva igyekeztem meggyőzni őket ítéletük megalapozatlanságáról.

Ez a szándék fejeződött ki abban is, hogy diplomadolgozatom tárgyául az ő költészetét választottam. Kardos Pál professzor úr vállalta el a témavezetést. Ehhez átlagon felüli tájékozottság, jó ízlés és némi bátorság is kellett az idő tájt.

Dsida Jenő költői örökségе akkor még jórészt ismeretlen volt, föltárását és tárgyilagos megítélését a feledés és a tiltás egyaránt akadályozta. Mivel kevés forrást találtam a munka elkezdéséhez, úgy döntöttem, hogy segítséget kérek Dsida életének még élő szemtanúitól, költészetének jeles kutatóitól. Levelet váltottam például Áprily Lajossal, Benedek Marcellel, Mátrai Bélával, Karádi Nagy Lajossal és a Dsida-filológia megalapítójával, Réthy Andorral.

Kezdő tanárként elhatároztam, hogy Dsida Jenő lesz az a költő, aki életérzésemet, világképemet a leghívebben közvetíti majd tanítványaimhoz. Azt szerettem volna elérni, hogy rólam Dsida Jenő is jusson eszükbe, s ha Dsida Jenő nevével találkoznak, rám is emlékezzenek. Úgy éreztem, hogy miközben sok fölösleges dologra is megtanítjuk diákjainkat, nem nyitjuk ki a szemüket a létezés egyszeri, megismételhetetlen csodájára, nem tanítjuk meg őket örömben és szeretetben élni, nem tanítjuk meg gyönyörködni az emberben, nem segítjük őket abban, hogy igazi otthonukra leljenek a világban földrajzi és kozmikus-spirituális értelemben egyaránt. Dsida Jenő költészetéhez folyamodtam, hogy az emberlétnek ezt a dimenzióját is fölvillantsam előttük.

Kalocsán voltam kezdő tanár 1965 és 1969 között. Akkor is, később is feljebbvalóimtól feddést, másoktól tiszteletet kaptam azért, mert néhány irodalomóra keretében és tanórán kívüli eszközökkel is tanítottam a határon túli magyar irodalmat. Osztályommal Dsida Jenőről műsort állítottunk össze, melyet bemutattunk a helyi Nagy Lajos Könyvtárban és a környék falvaiban. Ez megismétlődött új munkahelyemen, az egri Dobó István Gimnáziumban is.

1973-ban az egyik dobós osztályomat Erdélybe vittem kirándulni. Annyira megragadott tájainak a szépsége, történelmi és művelődési hagyományainak a gazdagsága, az ott élő magyarok vendégszeretete, hogy ezt követően az 1990-es évek közepéig minden évben legalább egyszer, olykor háromszor-négyszer is fölkerestem a valaha Tündérkertnek becézett országrészt. Ötödik gyermekünk, Lilla halála után útitársammá szegődött a feleségem, „Margó néni" is. Egyik régi, kedves dobós tanítványom, olykor néhány barátunk és rokonunk is osztozott élményeinkben. Egy-egy út előtt hónapokig gyűjtöttük és följegyeztük a megmaradás hitét erősítő, a Ceauşescu-diktatúra túlélését segítő, vigaszt és reményt nyújtó híreket, beszereztünk az ottani boltok polcairól hiányzó árucikkeket, könyveket vásároltunk, melyeket Margó néni igen leleményesen Pilóta kekszes dobozokba vagy hűtőtáskába rejtett. Egyéni kívánságokat is teljesítettünk. A magunkkal vitt, soha el nem fogyó, a múló évek során csak növekvő szeretetet pedig kamatostul visszakaptuk.

Amikor kirándulásaink végállomásáról, Csernátonból hazaindultunk, Kolozsvárt meg-megálltunk rövidebb-hosszabb időre, annyira mindenképp, hogy virágot vigyünk Dsida Jenő sírboltjára a Házsongárdi temetőben. Ezzel a jelképes gesztussal vettünk búcsút Erdélytől: Dsida testesítette meg számunkra azokat az

értékeket, amelyeket az anyaországtól elszakított országrész magyarsága adhatott számunkra.

1978-tól huszonhét éven át az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola – ma már: Eszterházy Károly Egyetem – irodalmi tanszékének oktatója lettem. Én voltam a gazdája a határon túli magyar irodalomnak, Dsida Jenőről pedig szabadon választható speciálkollégiumot hirdettem. Tanítványaim közül évről évre ketten-hárman, néha többen is szakdolgozatuk témájául választották Dsida Jenő költészetét.

Tudtommal az első irodalmi egyesületet, amelynek az erdélyi költő a névadója, huszonhárom éve hozta létre egy alkalomszerűen, de nem előzmények nélkül összeverődött és mindössze öt főből álló baráti társaság. Az ötlet tőlem, a közhasznú civil szervezet későbbi elnökétől és a feleségemtől származott. A további három alapító tag – Hunyadi Zsuzsanna, Román Éva és Szalai Katalin – régi tanítványaim táborából került ki. Közülük ketten Dsida Jenőről írták diplomadolgozatukat. Aláírásunk szerepel az egyesület létrejöttéről tudósító jegyzőkönyv záradékában. Ebből idézem a bevezető mondatokat:

1997. július 24-én baráti találkozó zajlott le Egerben, a Honfoglalás utca 21. szám alatt, amelynek résztvevői Dsida Jenő Baráti Kör néven új keretek közé foglalták együttműködésük korábbi gyakorlatát.

A Kör alapvető célja a Dsida-kultusz ápolása. Tagjai meghatározó élményüknek tekintik a „poeta angelicus" emberi és költői magatartását, „szelíd mosollyal" néznek földre és égre, életre és halálra, rendületlenül hisznek az erdélyi magyarság értékteremtő hivatásában, a szépség és a jóság missziójában.

A jegyzőkönyvet rövid kommentár kíséretében, egy Dsidáról szóló dolgozat szövegébe foglalva közreadtam *Erdélyi arcok* című, 1997 decemberében megjelent ta-

nulmánykötetemben. A személyes hírverésen kívül ennek köszönhető, hogy a kezdeményezést csakhamar viszonylag széles körben megismerték, hatósugara az idő múlásával Egertől Szombathelyig, Kassáig, Beregszászig, Csernátonig és Cambridge-ig ívelt: felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és emigrációban élő magyarokkal is gyarapodott közösségünk.

Törekvéseink három irányban kristályosodtak ki. Az első és a legfontosabb névadónk költészetének és emberi példájának a népszerűsítése volt. Kapcsolatba léptünk a legjelesebb Dsida-kutatókkal, előadásokat szerveztünk részükre, tudományos konferenciákon láttuk őket vendégül. Ennek az egyik legjelentősebb eredménye a *Poeta angelicus* (Írások Dsida Jenőről és költészetéről) című tanulmánygyűjtemény, mely 2003-ban jelent meg Egerben a Dsida Jenő Baráti Kör emblémájával, és Láng Gusztáv, Mózes Huba, Kabán Annamária, Marosi Ildikó, Pomogáts Béla, Sas Péter, Cseke Péter és Gömöri György tanulmányait közölte. Az egyik írás fölelevenítette Dsida Jenő egri vendégszereplésének az emlékét: 1934. március 4-én a Gárdonyi Társaság meghívására az *Erdélyi Helikon* című folyóirat négytagú íróküldöttsége, Bánffy Miklós, Kemény János, Kós Károly és Dsida Jenő felolvasóestet tartott és nagy sikert aratott a Városi Színházban. A Dsida-kultusz ápolásával fonódott össze az a segítő szándék, mely a határon túli magyarság gondjainak a megismerésére és enyhítésére, kultúrája népszerűsítésére irányult. Bekapcsolódtunk továbbá Eger és Heves megye szellemi életébe, részt vállaltunk irodalmi, művelődési hagyományainak ápolásából. Magunkénak vallottuk és népszerűsítettük azokat a szellemi és erkölcsi értékeket, amelyek Dsida Jenő verseiből áradnak. E törekvések jegyében kulturális programokat szerveztünk Egerben, amelyhez segítséget nyújtott a

Keresztény Ifjúsági Klubbal, a Forrás Gyermek és Ifjúsági Házzal és a Segít a Város Alapítvánnyal kialakított együttműködésünk.

Közel tíz esztendeje új és igen termékeny szakaszt nyitott közösségünk életében a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárral létrejött kapcsolatunk. Az az infrastruktúra, amelyet a könyvtár bocsátott rendelkezésünkre, dolgozóinak a szakértelme, lelkesedése, szervezési tapasztalata, a velük való összefogás tette lehetővé például 2017-ben a Kaláka Fesztivál programjaként megrendezett Dsida-kiállítás létrejöttét, 2018-ban a felejthetetlen, Dsida Jenő szülővárosát, Szatmárnémetit és irodalmi pályájának legfőbb helyszínét, Kolozsvárt fölkereső erdélyi kirándulás megszervezését, a 2019-es egri Ünnepi Könyvhéten az „angyali költő" életéről és munkásságáról szóló irodalmi szabadegyetem előkészítését. Ennek az utóbbinak az anyaga *„A szép mindig korszerű"* (Tanulmányok Dsida Jenőről) címmel könyv alakban is megjelent a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár és a Dsida Jenő Baráti Kör közös kiadásában. A *Poeta angelicus* mellett ez a legjelentősebb kiadványunk, amelyben ismét jeles Dsida-kutatók – Bertha Zoltán, Cseke Péter, Füzesi Magda, Fülöp Lajos, Ködöböcz Gábor, Lisztóczky László, Muzsnay Árpád, Szakolczay Lajos és Vallasek István – álltak csatasorba.

A Dsida Jenő Baráti Kör által képviselt értékrend egyik legjellemzőbb alkotóelemét egymás között a legegyszerűbb és a legkézenfekvőbb szavakkal dsidás szeretetnek, életörömnek nevezzük. Ehhez Dsida Jenőnek a keresztény hagyományokban gyökerező embersége és költői világképe, mámoros, kozmikussá táguló élet- és istenszeretete adott mintát és ösztönzést. A „dsidás szeretet" jelzős szerkezettel az először közénk látogató, kiváló Dsida-kutató, Láng Gusztáv ajándékozta meg kö-

zösségünket. Ő mutatott rá egyik írásában arra is, hogy baráti körünk jelentős mértékben segítette a Dsida-kultusz megteremtését és felvirágoztatását.

***

Ez a monográfia jó fél évszázad Dsida-kutatásait összegzi. Megszületéséig hat tanulmány- és dokumentumgyűjteményt írtam és szerkesztettem, előadások sorát tartottam Dsida Jenő életéről és munkásságáról. A kötet ezeknek az agyagát rendezi szerves egésszé, és egészíti ki a nélkülözhetetlen ismeretekkel.

Köszönettel tartozom Muzsnay Árpádnak a gondos lektorálásért, Kalcsó Gyulának a helyesírási ellenőrzésért, Tömösközi Péternek a nagy szakértelemmel elvégzett tördelésért, képszerkesztésért és címlaptervért, Szutor Ágnesnek, a Kráter Műhely Egyesület elnökének a társkiadói együttműködésért, a debreceni Kapitális Nyomdának az igényes munkáért.

Könyvemet elsősorban a Dsida Jenő Baráti Kör tagságának és tanítványaimnak, barátaimnak ajánlom.

Eger, 2020. július 27.

Lisztóczky László

CSALÁDI KÖRBEN

Szatmárnémeti – Budapest – Beregszász: Dsida Jenő a történelmi Magyarországnak ebben a háromszögében töltötte első tizenegy esztendejét. Ma már ez a három város három országhoz tartozik. Költői pályáját egy vesztes világháború és egy új Mohács romjain kezdte. Trianon nyomán – Márai Sándor *Halotti beszéd* című versét idézve – az ő emlékei is „szétestek, mint a régi szövetek".

Szatmárnémetiben született 1907. május 17-én. Édesapja Dsida Aladár, győri elődöktől származó mérnökkari tiszt, aki őrnagyi rangot ért el az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében. Édesanyja a Galíciában született, nemesi előnevet viselő Csengeri Tóth Margit, Csengeri Tóth Géza, a Szatmárnémetiben szolgálatot teljesítő vasúti tisztviselő lánya. Nevét 1907. május 24-én Binder Jenő Emilként jegyezték a szatmári állami születési anyakönyvbe. Közel tizenhét esztendőn át hivatalosan ezt a nevet viselte. A június 2-án kelt keresztelési anyakönyv a tényleges édesapát keresztapaként tüntette föl.

A fölidézett adatok mögött egy botrányba fulladt házasság és egy romantikus szerelem története rejtőzik. Csengeri Tóth Margit 1905. március 5-én frigyre lépett az Eszék melletti Benedicből származó, Szatmárnémetiben dolgozó gazdag postatisztt el, Binder Félix Milánnal. A frigy létrejöttében bizonyára a házassággal, a női szereppel kapcsolatos korabeli előítélet és szülői presszió is szerepet játszott. A férj betegsége, gyermeknemzésre

való alkalmatlansága miatt a házasság formális maradt. A csalódott és megalázó helyzete ellen föllázadt feleség beleszeretett a Szatmárnémetiben szolgálatot teljesítő katonatisztbe, Dsida Aladárba. Ennek a szerelemnek volt a gyümölcse Dsida Jenő. A Binder Félix Milánnal kötött házasságot 1909. május 5-én törvényszéki ítélettel felbontották. Csengeri Tóth Margit a válás kimondása után feleségül ment Dsida Aladárhoz. A polgári esküvőt 1910. szeptember 18-án tartották. Dsida Jenő csak az 1923. július 25-én kelt örökbefogadási szerződés megkötése után – melyet a román Igazságügyi Minisztérium Kolozsvári Főigazgatósága 1923. október 22-én hagyott jóvá – vehette föl édesapja vezetéknevét.[1]

Dsida Aladár házasságára hivatkozva 1910. szeptember 1-jei hatállyal megszakította katonatiszti pályáját, „tartalékba helyeztetett". A polgári esküvőt követően a család – feltehetően a konvenciókkal való szembeszegülésük és a nyomában keletkezett pletykák miatt – Budapestre költözött, ahol Dsida Aladár civil építkezésnél dolgozott. Először a VII. kerületi Ilka utca 15. számú házában laktak. Ott született 1911. július 30-án második gyermekük, Aladár, aki – bátyjához hasonlóan – művészi tehetséget örökölt, édesanyja nemesi előnevén jeles színművész lett.[2] Időközben építkezni kezdtek a Sváb-hegy környéki Virányos utcában.

Családi életüket mély vallásosság jellemezte. Ünnepeiket és hétköznapjaikat egyaránt az egyházi év rendjéhez, a római katolikus vallás törvényeihez és szokásaihoz igazították. Ez megnyilatkozott a templomi szertartások rendszeres látogatásában, a vasárnaponként ismétlődő szentmise-hallgatásokban, a hívők számára előírt szentségek felvételében, a közös szentgyónásokban és szentáldozásokban. El nem mulasztották a napszakokhoz és a közös étkezésekhez fűződő imákat.

Édesanyja, Csengeri Tóth Margit

Édesapja, Dsida Aladár

Dsida Jenő és szülei

Az édesanya gyermekeivel

Kisfiú – nagy labdával

Ötévesen

Öccsével, Aladárral sakkozik

Számos tanújelét adták Mária iránti szeretetüknek. Különös tisztelet fűzte őket a lourdes-i Szűzanyához. A rózsafüzér a legkedvesebb imáik közé tartozott. Májust, a tavasz, a virágok és Szűz Mária hónapját évről évre megünnepelték, részt vettek a templom földíszítésében, a közös ájtatosságokon. A *Lorettói litánia* nemcsak vallási áhítatával, hanem költői szépségével, gyönyörű metaforáival is megragadta Dsida Jenő fantáziáját.

Az istenes életben, az egyház hitbuzgalmi és karitatív tevékenységének a támogatásában a szülők jártak elöl jó példával. Dsida Aladár családjában nemzedékekre visszanyúló hagyomány volt a római katolikus egyházzal való szoros együttműködés. Ezt az örökséget ő is folytatta, a *Katholikus Élet* 1924. április 6-i számában megjelent tudósítás szerint tagja volt például a Katholikus Charitas 60 fős választmányának. Dsida Aladárné belépett a ferencesek harmadik, világi rendjébe. Szatmárnémetiből, édesanyja példájából ered az a mély tisztelet és szeretet, amely Dsida Jenőt Assisi Szent Ferenc emlékéhez és az általa alapított szerzetesrendhez fűzte. A nagy középkori szent jelentős mértékben alakította életszemléletét és költői világképét is.

A Dsida házaspár egyházi iskolákba íratta, szigorú és következetes vallási nevelésben részesítette gyermekeit. Dsida Jenő az 1913/14-es tanévben a Szarvas utcai apácaiskolában végezte az első elemi osztályt.

Családtagjai és a hozzájuk közel állók Pityunak szólították. Szüleitől Budapestre költözésük után kapott egy kis, zöld színű vadászruhát és hozzá egy tollas süveget, mely nagyon megtetszett neki. A tükör előtt állva mondogatta: „Én most Pityu úr vagyok." Ettől kezdve Pityunak hívták nemcsak a családban, hanem a rokonságban és az ismerősök körében is egészen haláláig.

Gyermekkora visszavágyott „tündérszínpadát" az első világháború kirobbanása zúzta szét, és megpróbál-

tatások, szenvedések sorozatával sújtotta az egész családot. Erre így emlékezett a pályája végén írt önéletrajzi ciklus, a *Tükör előtt Előre való beszéd* című nyitó versében, ellentétet teremtve a békés idill és az értelmetlen, embertelen háborús pusztítás között:

Boldog idők, melyek parányi bölcsőm
úgy ringatták, mint bárkát enyhe víz,
telt kamrán és üvegbe tett gyümölcsön
merengő nénik, édes tejbegríz,
adjátok bár egy pillanatra kölcsön
a „Szűzimája" és a „Für Elise"
hangulatát, mely eltemetve mélyen
most arra vár, hogy bennem újraéljen!

A tündérszínpad pillangó-raja
elhull. Haragvörös a naplemente.
Mérges darázsraj zurmogó zaja
közeledik, fulánkjait kifente.
Vérszagu tenger hullám-taraja
paskolja rácsos ágyam éjjelente,
bong a harang, ember nem nyughatik,
lángol a föld kelettől nyugatig.

A háború kitörésekor a családfő folytatta eredeti hivatását. A galíciai frontra vezényelték. A magára maradt feleség két kicsi gyermekével szüleihez költözött Beregszászra, ahol édesapja a helyi vasútállomás főnöke volt. Az ő szolgálati lakásában találtak oltalomra közel négy esztendőn át. Gazdátlanul maradt Virányos utcai házukat eladták, árát hadikölcsönkötvényekbe fektették. Dsida Aladár alakulatát már a háború első hónapjaiban körülzárták Przemysl várában. Megsebesült, orosz fogságba esett. A szibériai Tomszkba száműzték. Egy időre eltűnt a család szeme elől.

Hollétéről az első tudósítást a *Bereg* című hetilap 1915. május 16-i száma közölte *Hír przemysli hősökről* címmel: „Dsida Aladár, aki a lembergi harcokban és a Przemysl védelmében tanúsított vitéz magatartásáért legfelsőbb királyi elismeréssel Signum Laudis és kapitányi előléptetéssel lett kitüntetve, Przemysl elestével sebesülten orosz fogságba került. Most városunkban időző nejét értesítette, hogy Kurszk oroszországi város kórházában fekszik, hol veszélyen túl már jól érzi magát és jól bánnak vele."[3]

A galíciai fronton halt hősi halált Dsida Jenő „deli nagybátyja", „a kis mosolygó honvédhadnagy" – olvashatjuk a *Tükör előtt* című ciklus bevezető versében –, akinek a neve megegyezett az övével. Rokonai azt sem tudták, hová temették. Egyik „hűséges lelkű közlegénye" hozta haza és adta át „szipogva" a családnak „vérbefagyott köpenyegét".

Dsida Jenő a beregszászi évek alatt magas lázzal járó vörhenyen esett át, ami megtámadta születése óta gyenge szívét is. Édesanyja szerint ennek a következménye volt az a „szívbillentyű-ferdülés", ami korai halálát okozta.

1914 és 1917 között a beregszászi apácáknál folytatta és fejezte be elemi iskolai, 1917 őszén pedig megkezdte gimnáziumi tanulmányait.

A *Tükör előtt* idézett előhangjában így elevenítette föl a ma is magyar többségű kárpátaljai városban szerzett élményeit:

Kis felvidéki város, vén Beregszász,
gazos Fürdőkert, sáros Vérke-part,
agg csöndedből ma is felém remeg száz
félálom-emlék, ködlepett, zavart –
kanyaró, vörheny, zegzugos öreg ház,
matrózruhám, melyet mamuska varrt,
iskolaudvar, felzsibongó hajsza,
nagyapám szúrós, pedrettvégű bajsza.

Dsida Aladár csak a háború utolsó évében, 1918-ban került haza az orosz fogságból. Ekkor a szatmárnémeti vasútállomás parancsnokává nevezték ki, és családjával együtt visszatért az élethalálharcát vívó Erdélybe. Addigra minden pénzüket elvesztették, a Beregszászra magukkal vitt ezüst étkészlet és az édesanya néhány ékszere maradt az összes vagyonuk. Mindent elölről kellett kezdeniük.

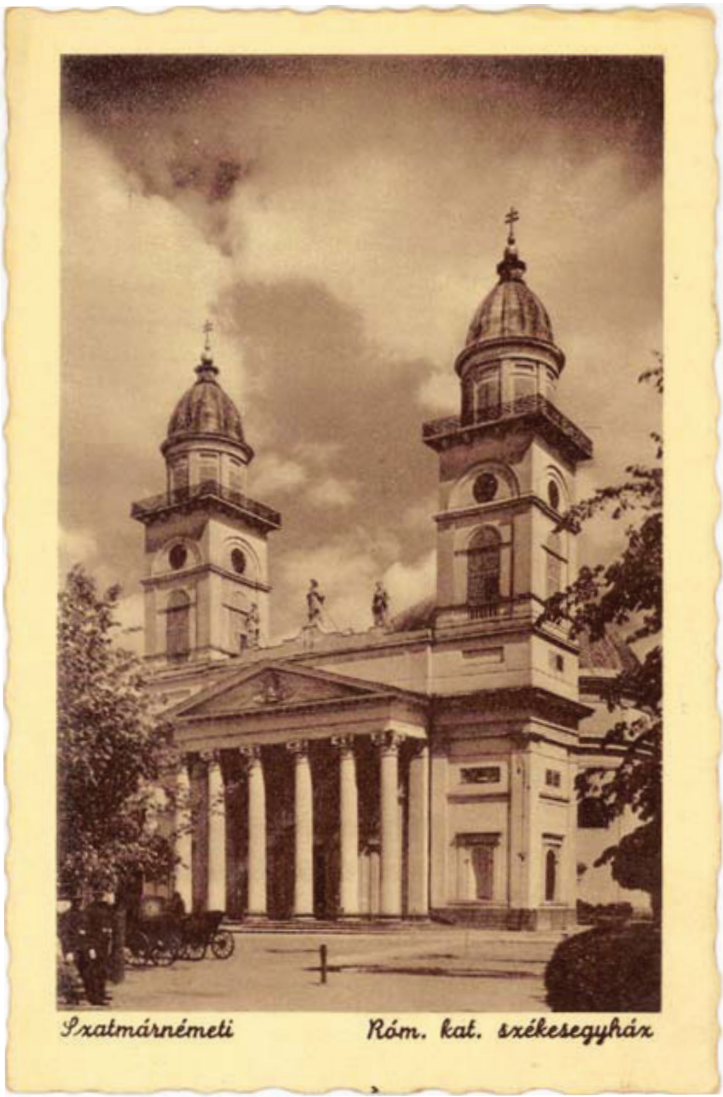

Az idő tájt élhette át Dsida azt a megrendítő jelenetet, amelyet az önéletrajzi ciklus címadó versében örökített meg. A játékból balesete miatt a kimenő lejárta előtt „sajgó, véres ujjal” hazasiető kisfiú zárva találta az

ebédlőbe nyíló ajtót. Szorongó bűntudattal a kulcslyukon keresztül leskelődött. Édesapja katonatiszti díszegyenruhában, mellén harci keresztek és érmek halmazával, karddal az oldalán a tükör előtt állt, fejére a lemenő nap „kármin glóriát" lobbantott, majd kis idő elteltével:

Egy ócska szék nagyot jajdulva reccsent,
szegény apám leroskadt, mint kit a
zuhanó tégla üt le s hosszú, fojtott
zokogás rázta vállain a bojtot.

A tovatűnő ifjúság, az összeomlás és Erdély elvesztésének fájdalma tört föl ebben a zokogásban, tanúskodva egy nemzet és egy nemzedék tragédiájáról:

Most fogtam fel, hogy mit vesztettek ők,
mikor igába tört a gőgös úr-nyak:
a szirti fák, a lombos vakmerők,
testőrei a haldokló Hadúrnak.
Karácsonyfákká zülltek a fenyők,
tűlevelükkel önmagukba szúrnak
s illatuk együtt fogy, mígnem kihal,
az emlék cseppenő gyertyáival.

Minden ízemben lüktetett a téboly.
Szerettem volna berohanni és
a tükröt homlokommal zúzni szét oly
dühödten, hogy hasadjon szörnyü rés
fejemen is, hátha velője szétfoly
s elszáll a rémült sorsfelismerés.
Hátha megváltanék repedt, behorpadt
roncs koponyámmal minden megtiportat.

Dsida Jenő a szatmárnémeti Pázmány Péter Királyi Katholikus Főgimnáziumban folytatta tanulmányait. Az impériumváltozást követően az intézmény a Liceul Mihai Eminescu nevet vette föl. Átmenetileg a helyi református gimnázium fogadta be őt és diáktársait, majd visszatértek korábbi iskolájukba.

Vallási életüket tovább mélyítette és gazdagította, hogy az 1920-as évek közepén baráti kapcsolat jött létre a Dsida család és egy Olasz Péter nevű jezsuita szerzetes között. 1928-ig ő volt Dsida Jenő gyóntatója, lelkiatyja is.

Olasz Péter

Olasz Péter az egyik programadója, irányítója és aktív részese volt a Trianon után megújult erővel kibontakozó, a magyar kisebbség megmaradását szolgáló erdélyi római katolikus vallási mozgalmaknak. Tevékenysége további kutatásra érdemes. Nagyváradon született

1895-ben, s ott is halt meg 1952-ben. 1910-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1924-ben rendfőnöke utasítására az anyaországból Erdélybe költözött, hogy az ottani kis létszámú jezsuita közösség talpon maradását, az erdélyi magyarság, mindenekelőtt a római katolikus ifjúság lelki gondozását, erkölcsi-vallási nevelését szolgálja. Hitbuzgalmi tevékenysége központjává Dsida Jenő szülővárosát, Szatmárnémetit jelölték ki. Ott az idő tájt még teljes létszámban együtt élt a Dsida család.

Osvát Kálmán 1928-ban Nagyváradon megjelent *Erdélyi lexikon*ában többek között a következőket olvashatjuk Olasz Péter tevékenységéről: „Lelki gyakorlatok, négyszemközti tanácskozások százait folytatja le. Fiú-kongresszusokat, kongregációkat szervez, ifjúsági folyóiratokat alapít, cikkeket, könyveket ír… Mint konferenciaszónok sikerei egy részét a napi intellektuális életből vett témáinak köszönheti. Egyes előadásait… olyanok is nagy számmal hallgatták, akik eleve sem kívánták magukat meggyőzetni, de érdekelte őket e közelharcos jezsuita fegyverforgatása. Az ifjúságnak írt könyvei friss közlési módjukkal sok ezer ifjú olvasót szereztek." A szócikkből azt is megtudhatjuk, hogy az *Erdélyi lexikon* megírását adatgyűjtéssel segítette.[4]

A Dsida családdal kialakult együttműködésének *A mai férfi életútja* című tanulmánykötet a legérdekesebb és a legfontosabb dokumentuma, melynek ő volt a szerkesztője s nagyrészt a szerzője is. Szatmárnémetiben jelent meg 1926-ban. Művében szándékai szerint a korszerű keresztény férfi ideális képét rajzolta meg. Rajta kívül más szerzőt sem a címlap, sem az előszó, sem a tartalomjegyzék nem tüntet föl. Csak a kötetbe foglalt dolgozatok föllapozása árulja el, hogy tizennégy fejezete közül kettőt – a két leginkább világi tárgyút és a legkevésbé szerzetes tollára valót – Dsida Aladár írt: a fejezetcímek alatt

(és csak ott!) az ő neve olvasható. Bizonyára nevének ez a keresztényi alázatosságra való elrejtése is hozzájárult, hogy mindeddig keveset tudtunk arról, hogy ő is megfogalmazott a nyilvánosságnak szánt gondolatokat, ő is megismerkedett a nyomtatott betű varázsával.[5]

Olasz Péter neve eddig is föl-föltűnt a Dsida-irodalomban. Csiszér Alajos a költő barátai közé sorolta.[6] Marosi Ildikó úgy fogalmazott, hogy „Olasz páter kimondottan lelki gyermekének tekintette a fiatal költőt".[7] Barátja, Baumgarten László 1924. december 3-i keltezéssel azt írta naplójába, hogy „Páter Olasz… sok jót mondott Jenőről". Ugyanott azt is megtudhatjuk, hogy ő és Dsida Jenő közös verseskötet kiadására készült, ez ügyben a páter levelezést folytatott „a berlini Farkas Gyulával".[8] (A terv nem vált valóra.) Baumgarten László később Bányai vezetéknévvel jeles íróvá vált. Dsida Jenő költő pályakezdésének ő az egyik legfőbb szemtanúja. Naplójegyzetei fontos adatokat szolgáltatnak az életmű korai szakaszának a föltárásához.

Olasz Péternek a szatmári ifjúságra és Dsida Jenőre gyakorolt hatásáról részletesen beszámolt Pakocs Károly, a jeles költő és elbeszélő, aki az idő tájt püspöki titkár volt Szatmárnémetiben, és személyesen ismerte mindkettőjüket. Emlékeit 1956. szeptember 17-én így idézte föl Gömöri Györgynek: „Az ifjúság lelki vezetője (nem hittanára) abban az időben P. Olasz Péter jezsuita volt, aki a gimnáziumhoz közel levő püspöki konviktusnak tanulmányi felügyelője és a diák-ifjúsági Mária-kongregáció vezetője volt. Eredeti, bár nem mindenben szerencsés módszerével, tolsztojánus elveivel igen nagy befolyást gyakorolt az ifjúságra. Dsida Jenőre is. A fiúk állandóan P. Olasz körül zsibongtak, aki kétségtelenül széles körű tudásával, főképpen a természettudományok terén való tanultságával és beszéderejével le-

kötötte őket."[9] A „diák-ifjúsági Mária-kongregáció vezetője"-ként Olasz Péter ösztönözte és gazdagította Dsida Jenő Mária-tiszteletét is. Ezt erősítette a korabeli erdélyi Mária-kultusz egyik értékes és fontos dokumentuma, *A Mária-kongregáció kézikönyve* is, mely 1925-ben jelent meg Kolozsvárt a jezsuita páter szerkesztésében.

Sokat megtudhatunk a Dsida család életéről, szellemiéről, a költő gyermekkori élményeiről, Olasz Péterhez fűződő viszonyáról, ha föllapozzuk Dsida Aladár említett írásait.

Közülük az első – mely a könyv V. fejezetét alkotja – *A párbaj* címet kapta, s két, a téma által is időszerűvé avatott ranggal ruházza föl szerzőjét: „volt császári és királyi kapitány, okleveles vívómester". A jól megszerkesztett, logikusan felépített és szemléletes stílusban megfogalmazott tanulmány szigorúan keresztényi elvek alapján tekinti át a párbaj történetét, sorakoztat föl érveket ellene. Megállapítja, hogy „a párbajozó Isten jogait gyakorolja", a „Ne ölj!" mózesi parancsolata ellen követ el vétséget.[10]

A költő neveltetését, formálódó világképét illetően még fontosabb a könyv VII. fejezetét alkotó írás, melynek címe: *A keresztény családi élet*. A gazdag és színes példaanyagot fölvonultató fejtegetés közvetve betekintést nyújt a Dsida család mindennapjaiba, legbensőbb titkaiba és általában a korabeli keresztény családok életébe is. Azt fejtegeti, hogy a jó keresztény férfiú otthonában „sohasem alszik ki az istenfélelem és az isteni szeretet szent tüze, melyet a naponkénti imádság, a vasárnap megszentelése és a szentségek felvétele által éleszt és táplál".[11]

Barátságuk intenzitásába, eszmei indítékaiba, a jezsuita szerzetes gondolkodásába és sokirányú munkásságába is betekintést nyújt az az ismertetés, amelyet a költő D. J. monogrammal 1928. január 15-én tett közzé

a *Pásztortűz* hasábjain Olasz Péter *Fiú, légy férfi!* című könyvéről. Elismerő szavakkal illeti a szerző „bámulatra méltó sokoldalúságát", „alapos tudását és tapasztalatait", a műben tetten érhető „frissességet", „élénkséget", „érdekességet", „meggyőző erőt" és a „minden elméleti bizonyítást elmellőző gyakorlatiasságot". A kötet „a serdülő fiú önnevelési problémájának okosan összeállított katekizmusa, melyben tömören, itt-ott drámai párbeszéd formájában minden megoldást nyer, amit csak a huszadik század az ifjúság elé megfejtésül odavet… Hézagpótló munka, mely a kisebbségi sorsban élő magyar ifjúságnak feltétlenül üdvös és szükséges." Segíti abban, hogy helytálljon a népek XX. századi „nagy küzdőterén", ahol „csak az lehet győztes, akiben van friss és tiszta vér, le nem züllött, ifjú érdeklődés és kemény, tettre kész elhatározás". A páter korábbi könyvei közül hivatkozik *A mai férfi életútjá*ra is, elhallgatva, hogy annak édesapja is társszerzője volt.[12]

Dsida az említett, ma is Eminescu nevét viselő líceumban érettségizett 1925-ben. Az érettségi bizonyítvány megszerzése csaknem botrányba fulladt. Az egyik szatmári újság 1924. évi karácsonyi mellékletében közölte *Karácsonykor* című versét, amelyben az iskola román igazgatója irredentizmust vélt fölfedezni, és az ország összes iskolájából ki akarta csapatni:

Találjátok ki, mire gondolok?
Arra, hogy ott künn hófehér a táj
s közeleg a szép mesés karácsony,
– s valami fáj.

Sok-sok testvérre gondolok,
kik görnyednek az átoksúly alatt
és velem együtt nézik a karácsonyt
és a havat.

Az élet sürgős utain
be mennyi minden tarkaság elér
és milyen ritkán jön egy igaz ünnep,
ami fehér!

Azután arra gondolok,
hogy hoz-e most a kis Jézus fenyőt?
és jaj, de másképp írnám ezt a verset
– tíz év előtt…

A vers mélabús, nosztalgikus hangvételére, az „átoksúly alatt" görnyedő testvérek iránti részvét kifejezésére nyilvánvalóan Trianon szolgál magyarázatul. Névutós szószerkezete félreérthetetlenül a *Szózat* közismert strófájára utal *(Az nem lehet, hogy ész, erő, / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt).*

A záró sor mégsem az impériumváltozásra, hanem 1914-re tekint vissza, mely még a béke, a föl nem dúlt remények hónapjaival kezdődött, de végül – a költő által másutt is megfogalmazott ítélet szerint – minden baj legfőbb okozójává vált: az első világháború kitörése szükségszerűen vezetett a trianoni tragédiához. A „fehér ünnep" pedig – a hétköznapok „tarkaságával" szemben – a karácsonynak, a szeretetnek, a békének a szimbóluma. Az irredentizmus vádját tehát a többségi türelmetlenség diktálta, amely – Láng Gusztáv szavaival – „nem elégedett meg Erdély kérdésének trianoni »rendezésével«, hanem még annak helyeslését is elvárta volna a kisebbségi helyzetbe került magyarságtól".[13] Az érettségi előtt álló diák Nagybánya parlamenti képviselőjéhez, Teofil Dragoşhoz fordult segítségért, aki megvédte őt a rosszhiszemű támadásokkal szemben. A vizsgabizottságot lenyűgözte felkészültségével és csaknem tökéletes román nyelvtudásával, így érettnek nyilvánították.

Ez huszonegy főből mindössze ötnek sikerült…

Emléktábla a budapesti Ilka utca 15. számú ház homlokzatán

ÚTKERESÉS ÉS KIBONTAKOZÁS

Érettségi után – 1925 őszén – Kolozsvárra költözött, és szülei kívánságára beiratkozott az I. Ferdinánd – korábbi és az 1940-es évek elején használt nevén: Ferenc József – Tudományegyetem jogi karára. Néhány hónap kivételével – 1928 novemberétől 1929 júniusáig Olasz Péter ajánlására és közvetítésével, megélhetési gondjaikat enyhítendő házitanító volt Abafáján a báró Huszár családnál – mindvégig Kolozsvárt élt. A „kincses város" gazdag és színes irodalmi életével új, fölfelé ívelő szakaszt nyitott pályáján. Kitágult számára a láthatár, a legjelentősebb erdélyi irodalmi intézmények és folyóiratok kapui is megnyíltak előtte.

Egy év múlva súlyos és akkor még gyógyíthatatlan szívbetegsége miatt aggódó szülei is utána költöztek. Édesapja részére a kolozsvári székhelyű Erdélyi Római Katolikus Státus biztosított tisztviselői állást és a régi Fürdő utca 14. szám alatt szolgálati lakást is. Tőlük nem messze terült el a híres Sétatér és a még híresebb tó, mely Dsidának kedvenc tartózkodási helye volt, és remek versek sorát ihlette, például a *Tópartont*, *A tó tavaszi énekét*, a *Tóparti könyörgést*. Édesanyja egy ideig a római katolikus egyház által fenntartott aggmenház gondnoknője volt. A római katolikus egyházzal, elsősorban a helyi ferences renddel éppolyan intenzív kapcsolatot teremtettek, mint Szatmárnémetiben.

Kolozsvárra már rendszeresen publikáló költőként érkezett. Első verseit Benedek Elek közölte a *Cimborá*ban.

Húszévesen

Kolozsvár, Regele Ferdinand Tudományegyetem

Kolozsvár, Mátyás-szobor és Szent Mihály-templom

Kolozsvár, a Sétatéri tó

Neve a legendás, számos ifjú tehetséget fölkaroló gyermeklap 1923. augusztus 5-i számában tűnt föl először. Benedek Elek a következő szavakat intézte hozzá az *Elek nagyapó üzeni* rovatban: „A kezdőbetűk helyett egész nevedet kiírom, mert biztató tehetségre vallanak verseid. A Göthe-vers fordítása sikerült, nemkülönben az *Édesanya névnapjára* című is. A harmadik némi simításra szorul. Szívemből örvendek, hogy rövid időn belül két 6-ik gimnazistát ismertem meg, akik reménykeltően próbálgatják szárnyaikat: Baumgarten László (Gyulafehérvár) az egyik, te vagy a másik."[14] Ez az üzenet indította el a barátságot közte és a gyulafehérvári gimnazista, Baumgarten (Bányai) László között is. Vállvetve kapcsolódtak be az erdélyi római katolikus ifjúsági mozgalmakba.

A szerkesztői üzenetben cím szerint is megemlített, 1923. június 10-én keletkezett vers, az *Édesanya nevenapjára* a *Cimbora* 1923. augusztus 19-i számában látott napvilágot. Dsida Jenő önéletrajzában így idézte föl ezt az emlékét: „Tizenöt és fél éves voltam, amikor első versem – valami kis névnapi köszöntő – megjelent Benedek Elek nagyapó *Cimborája*ban, s akkor kaptam az első honoráriumot. Azóta sem voltam még olyan boldogan büszke és magammal megelégedett, mint akkor."[15]

1923 és 1928 között hatvankét verse, tíz műfordítása és három meséje jelent meg a gyermeklapban. 1923-tól 1925-ig a legtöbb műve ebben a sajtóorgánumban látott napvilágot, ami érzékelhetően növelte önbizalmát, magára találásában, költővé válásában jelentős szerepet játszott. Közöttük remekmű is akad, nagyobbik hányada azonban a témákkal, műfajokkal és formákkal kísérletező, egyéni hangját kereső költő alakját idézi. Számos téma, motívum visszaköszön későbbi lírájában, olykor

remekművek ihletőjeként és alkotórészeként. Azt is nyomon követhetjük, hogy épp melyik magyar költő köteteit lapozgatta. Több versében például Juhász Gyula vagy Ady Endre hangjára ismerhetünk.

Az a Benedek Elek volt Dsida első pártfogója és példaképe, aki – szembefordulva az anyaországba menekülő erdélyiek 1918 és 1924 között kétszázezresre duzzadó tömegével – 1921-ben, hatvankét éves korában költözött vissza Budapestről szülőföldjére, Kisbaconba, hogy elárvult népét szíve megálltáig szolgálja. Magyari Lajos *A szembejövő* (Benedek Elek arcképe 1921-ből) címen írt róla emlékezetes verset.

„Elek nagyapó" erőteljes morális hatást gyakorolt Dsidára, akit a legkedvesebb „*Cimbora*-unoká"-jának tekintett. Világképe egyszerű és szilárd erkölcsi elvekre épült. Az egyik így hangzott: „Állj a védtelenek, gyengék közé; az erősek, hatalmasok oldalán harcolni nem virtus."[16] Egy másik így: „ne félj, ne szégyelld szeretni a hazát! Ma a világpolgáriasság a divat, de te ne hódolj e divatnak."[17] Egy harmadik pedig így: „Fajokat, felekezeteket, osztályokat egymás gyűlöletére nem neveltem, a *Szeretet* volt alapigéje minden egy könyvemnek."[18] Ezek az eszmék formálták Dsida Jenő gondolatvilágát is.

Benedek Elekhez fűződő bensőséges kapcsolatába, a pályája küszöbén álló költő formálódó egyéniségébe nyújt betekintést az a két levél, mely megőrződött a Kisbaconba címzettek közül.

Az első 1924. január 3-án kelt Szatmáron, és így kezdődik: „Kedves jó Nagyapó! Most, mikor e sorokat írom, sűrű pelyhekben szállingózik kinn a hó, és én arra gondolok, hogy több akadályt fogok találni utamon, amíg célomhoz érek, mint ahány hópehely leesik egy hosszú nap alatt. Az én célom nem a dicsőség. Én nagyobbat, többet akarok, én a népek szeretetét aka-

rom. Ha ehhez az én szeretetem elég lenne, már célnál is lennék, mert senki sem szereti talán faját, anyanyelvét olyan lángolóan, mint én. De ehhez akarat, kitartás, munka és egészség is kell." Az idézett szöveg bizalmas hangvétele, gondolatvilága és néhány utalása arról tanúskodik, hogy baráti kapcsolatuk nem ezekkel a sorokkal kezdődött. Ezt tanúsítja a folytatás is, melyben – nyilvánvalóan „Elek nagyapó" megjegyzésére válaszolva – az „elbizakodottságot", „minden haladás legnagyobb ellenségé"-t kárhoztatja. Az elbizakodottsággal szembeállítja a büszkeséget, amelyre a legkézenfekvőbb példát idézi: „Büszke vagyok a Nagyapó szeretetére és dicséretére, de csak előlegezett ajándéknak tekintem őket, melyeket utóbb szeretnék erőmtől telhetően kiérdemelni." Újévi köszöntőt mond, beszámol egészségi állapotáról, szívbetegségéről. Új verset is küld, a *Hervad a virágom* címűt, amely a *Cimbora* 1924. március 16-i számában látott napvilágot. Nyilvánvalóan a címzett kérésének eleget téve, másodszor is mellékeli *A kis virág* című Goethe-vers fordítását, amellyel a gyermeklap 1924. március 30-i számában találkozhatunk. Bizonyára „Elek nagyapó" érdeklődésére felel, amikor műhelytitkairól vall. Számára az írás – úgymond – „semmiféle nehézséget sem okoz", kikapcsolódást, pihenést és szórakozást jelent, versei könnyen és gyorsan születnek. Eldicsekszik azzal, hogy jól halad az idegen nyelvek tanulásában, különösen a románban, már verset is írt a többségi nemzet nyelvén.[19]

A másik Benedek Eleknek küldött Dsida-levél 1924. július 10-én íródott. Egy Kisbaconba címzett, máig kallódó „hosszú színdarab" postai „elsikkasztását" panaszolja. Sürgeti a már elküldött versek megjelenését, amelyeket „egy sereg" újabbal egészít ki. A hetedik osztályt még alig maga mögött tudó gimnazista beszá-

mol „színjeles" bizonyítványáról, a tanévzárón kapott pénz- és könyvjutalomról. Most már „dicső nyolcadikos", megszolgált pihenését tölti, és elsősorban a német nyelv tanulására fordítja idejét. Az utolsó bekezdésekben beszámol Baumgarten (Bányai) Lászlóval kialakult barátságáról, vele folytatott levelezéséről. Mellékel egy levelet, melyet a gyermeklap egyik csehszlovákiai – Malackán élő – költőpalántájának, Virsik Máriának írt, de címét nem ismeri, ezért „Elek nagyapó"-t kéri meg a továbbításra.[20]

Az idős mester életre szóló útravalót adott ifjú barátjának. Személyes példájával, egész tevékenységével szülőföldje és nemzete iránti hűségre, szeretetre nevelte őt. Nem a nemzeti öncélúság és kizárólagosság hirdetője volt: a krisztusi tanok szellemében más népek sajátos értékeinek a megbecsülésére, idegen nyelvek tanulására biztatta kis tanítványát. Különösen fontosnak tartotta, és a *Cimbora Elek nagyapó üzeni* című rovatában gyakran hangoztatta is, hogy az erdélyi magyar gyermekeknek anyanyelvükön kívül a két testvérnép nyelvét, a románt és a németet is illik megismerni. Az ő érdeme is, hogy Dsida – a *Psalmus Hungaricus*t idézve – „nyolc nemzet nyelvén" szólt életében, és „minden fajták lelke" fürdette. Az idézett első levél tanúsága szerint külön figyelmet és gondot fordított a román nyelv tanulására. A *Cimbora* 1923-as évfolyamában megjelent két műfordítása is román költőtől való. A második levélben beszámol arról, hogy a német nyelvet is szorgalmasan tanulja. Baumgarten (Bányai) László 1924. szeptember 7-én a következőket jegyezte naplójába: „Jenőnek sokkal rendszeresebb az olvasottsága, mint az enyém, és filozófiai műveltsége is van. Románul meg majdnem folyékonyan társalog. Igaz, hogy alkalma is van rá. Németül meg franciául majdnem szótár nélkül olvas."[21]

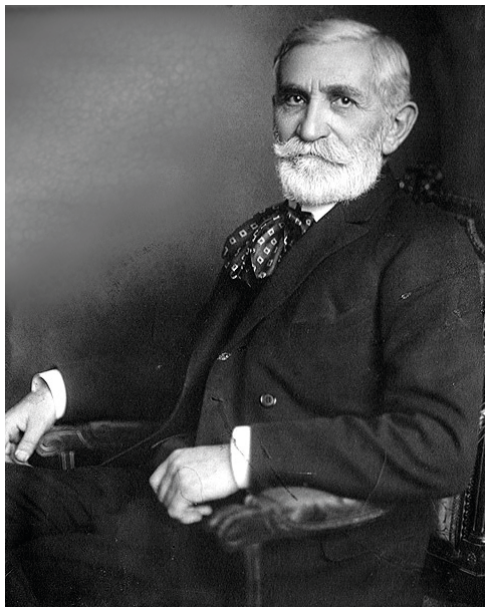

Benedek Elek

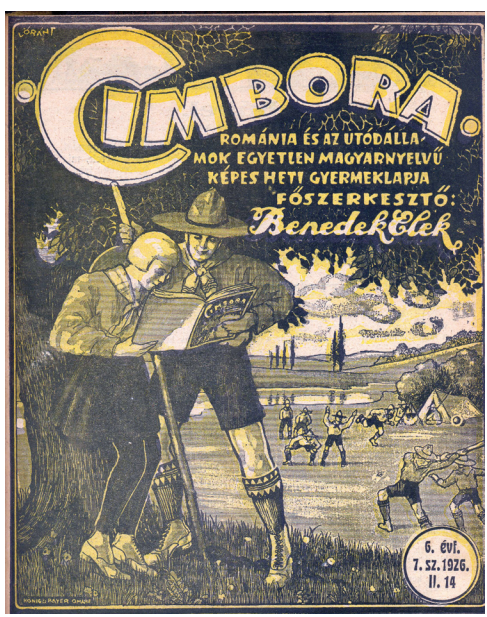

„Bámulatos nyelvérzéke volt – tanúskodik egykori munkatársa, Karádi Nagy Lajos 1962. március 24-én kelt, hozzám írt levelében. – Hibátlanul tudott: németül, franciául, románul, nem tökéletesen angolul és oroszul, de ez nem gátolta abban, hogy Puskin néhány versét magyarra fordítsa. És ami még jobban bizonyítja nyelvérzékét: egyike volt azoknak Erdélyben, akik dr. Kiss Géza egyetemi tanáron, az elhunyt Gálffy Zsigmond unitárius kollégiumi igazgatón és Baráth Béla kolozsvári római katolikus apát-kanonok plébánoson, valamint Márton Áron jelenlegi erdélyi római katolikus püspökön kívül a legjobban tudtak latinul. Csaknem folyékonyan beszélt latinul."[22] A fölsoroltakon kívül az olasz nyelvben is szerzett némi jártasságot. Gazdag és értékes műfordítói munkásságához nem volt szüksége nyersfordításokra.

Láng Gusztáv szerint Benedek Elek és Dsida Jenő nemcsak levelezés útján állt kapcsolatban egymással, hanem személyesen is. Azokban az években – olvashatjuk Dsida-monográfiájában – Benedek Elek „rendszeresen látogathatott Szatmárra, s feltehetően kedves diák-munkatársa számára is szakított időt".[23] Ott székelt ugyanis a *Cimbora* kiadóhivatala, ráadásul Benedek Eleket a szatmári újságíró egylet 1923. október 7-én elnökévé választotta. Bár a szatmári utak rendszerességét *Benedek Elek irodalmi levelezése* – mely Szabó Zsolt gondos jegyzetei révén is szinte naprakész információkat nyújt „Elek nagyapó" erdélyi életéről – nem erősíti meg, egy további adat részben igazolja Láng Gusztáv hipotézisét. 1924. október 17-én és 18-án a szatmári újságírók kétnapos ünnepet szerveztek Benedek Elek tiszteletére. Dsida Jenő jó előre értesült a tervezett eseményről, részt vett az előkészítésében is. Barátja, Baumgarten (Bányai) László 1924. szeptember 23-án ezt jegyezte naplójába: „Jenő írja, hogy… odamegy Szatmárra Elek nagyapó, és az újságírók

napján Jenő is fog szerepelni a verseivel…”[24] Az első nap irodalmi estélyt rendeztek a nagyoknak, másnap mesedélutánt a kicsiknek. Dsidára a mesedélutánon – amelyen Benedek Elek *Többsincs királyfi* című mesedrámáját adták elő – látványos feladat várt: a nagy sikert aratott bemutatón ő öltötte magára az Őr jelmezét. Ez abból az élménybeszámolóból derül ki, amelyet „Elek nagyapó” tett közzé *Szatmári szép napokról* címmel a *Cimbora* 1924. október 26-i számában. A cikk egyenként és név szerint méltatja a mesedráma szereplőit, megemlítve Dsida Jenőt, a *Cimbora* „kedves poétá”-ját is: „mind nagyszerűen játszottak, nem volt semmi zavar, megakadás – gyönyörűen folyt le az egész játék”.[25]

Néhány, a *Cimborá*ban megjelent Dsida-versre és műfordításra külön is szeretném fölhívni a figyelmet.

1924-ben elsőként, január 6-án egy világhíres, magyarul is sokszor megszólaltatott Heine-vers fordítása, az *Oly kedves, tiszta, szép vagy…* látott napvilágot a gyermeklapban. Erről „Elek nagyapó” legidősebb fia, Benedek Marcell is őrzött emléket. 1963. szeptember 2-án hozzám írt levelében fölidézte, hogy édesapja „egy nyáron” – minden bizonnyal 1923 nyarán – „elragadtatva” mutatta meg neki „a formailag tökéletes” Heine-fordítást, melyet maga is megcsodált. Hasonló szavakkal méltatta az átültetést *Naplómat olvasom* című 1965-ben megjelent könyvében is.[26] A tizenötödik életévét alig betöltött gimnazista teljesítménye a népdalokra emlékeztető, sallangtalan egyszerűségével, természetességével nem vallana szégyent a vers magyar műfordításainak a versenyében sem. Külön figyelmet érdemel az a fordítói bravúr, hogy a kezdő sor minőségjelzőit a záró sorban fordított szórendben ismétli meg, és ezzel mintegy ékes keretbe foglalja a meghitt hangulatot árasztó, makulátlan érzéseket megszólaltató alkotást:

Oly kedves, tiszta, szép vagy,
Mint egy fehér virág,
De hogy szivem ne fájna,
Nem bírok nézni rád.

Kezem fejedre téve
Kérem jó Istenem:
Tartson meg mindig ilyen
Szép tisztán, kedvesen.

Estharangok című, remekbe formált szonettje az 1924. április 6-i lapszámban jelent meg. Az ihlet legszerencsésebb pillanataiban született – Juhász Gyula impresszionista tájlíráját, szonettjeinek szerkesztésmódját és szelíd mélabúját idéző – vers először mutatja meg Dsida Jenő tehetségének igazi méreteit. Ezt szemlélteti az a szép elemzés is, amelyet Láng Gusztáv írt róla Dsida-monográfiájában.[27] Soraiban mély átéléssel örökíti meg a naplemente misztikus, imára serkentő hangulatát, szépségét:

Bíborban fürdik már az égnek alja.
Mámortól reszket már az alkonyat,
A nap korongja bágyadtan halad,
S egy szürke felhő lassan eltakarja.

A fű között egy tücsök ciripel,
Álmosan zúg a fának lombozatja.
Zokogásomat senki meg nem hallja,
És panaszomra senki sem felel.

De most!… valami jóleső meleg
Simítja végig fájó szívemet.
Szempilláimat csendesen lezárom…

Langy szellő hozza erdőn, réten át
Az estharangok himnuszos dalát,
És imádságba halkul zokogásom.

Az 1925-ös évfolyam október 11-i számban látott napvilágot az *Imádság* című vers, melyet „Mihai Eminescu után románból" ültetett át magyarra Szatmáron 1925. május 28-án:

Imádkozzunk Máriához,
a tengerek csillagához:
Körülöttünk hullám tombol,
mentsél ki a hullámokból!
Imádandó csillag-szemed
ha felénk tűz,
átjutunk az örvény felett.
Tiszta Anyánk, örökké szűz
Mária!

Az átültetés megragadó, ihletettsége és formai szépsége adalék Dsida Jenő és a Boldogságos Szűz bensőséges viszonyához is.

A műfordítás itt idézett adatai nem szerepelnek Réthy Andor bibliográfiájában, mely Dsida Jenő *Versek* című, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó emblémájával 1966-ban megjelent kötetének a függelékében olvasható. Föltüntette ugyan, de nem a gyermeklapra, hanem „a Dsida család birtokában lévő kéziratos anyag"-ra hivatkozott.[28] Ugyancsak 1966-ban jelent meg *Eminescu költeményei*nek Kacsó Sándor által szerkesztett kötete a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó emblémájával. Ennek a függelékében látott napvilágot Réthy Andor *Eminescu – magyarul* című bibliográfiája, melyben már a *Cimborá*ra történő hivatkozással szerepel a Dsida-fordítás

úgy, hogy címét a bibliográfus visszafordította románra. Ismerte Szemlér Ferenc is, utalt rá Dsida Jenő összegyűjtött műfordításainak 1969-ben megjelent, általa szerkesztett kötetében, de kihagyta a gyűjteményből, mert szövegét nem tudta azonosítani.[29]

Feltehetően azért nem járt sikerrel a fordítás azonosítása, mert nem önálló címmel ellátott Eminescu-műről van szó. Mózes Huba hívta föl a figyelmemet arra, hogy az idézett szöveg egy szanszkrit című vers, a *Ta twam asi* lírai betétje. Címét is a fordító rögtönözte.[30]

Benedek Elek gondoskodó szeretete Kolozsvárra is elkísérte Dsidát.

A Dsida család utcájában, a hajdani Fürdő utcában néhány házzal odébb lakott közös albérletben Hunyady Sándor és Kuncz Aladár, akikkel Dsida Jenő nemsokára barátságot kötött. Ehhez a legkorábbi indítékot Benedek Elek Kuncz Aladárnak címzett ajánlólevele szolgáltatta. A levelet Dsida Jenő vitte magával Kolozsvárra költözésekor. Ők hármasban sokszor együtt töltötték az éjszakát is egy kolozsvári kávéházban, hajnalig tartó termékeny eszmecserét folytatva.

A *Nyugat* ízlésén nevelkedett Kuncz Aladár, aki az 1920-as évek erdélyi magyar irodalmának egyik legnagyobb tekintélye volt, segítette Dsidát a költői és az újságírói érvényesülésben. Nem tagadva meg Benedek Elek „röghöz kötöttebb", szülőföldcentrikusabb gondolkodását, a klasszikus és a modern európai kultúra magaslataira vezette őt, a transzszilvanizmus egyik legfőbb szószólójaként pedig hozzájárult egy demokratikus Erdély-kép kialakításához. Dsida Jenő két megrázó, remekbe formált versében örökítette meg barátságukat, mindkettőben az élete derekán, 1931-ben rákbetegségben elhunyt mentorát siratta meg *(Két vers Kuncz Aladárhoz: Szobor és drágakő, Immáron ötvenhárom napja).*

Kuncz Aladár

Rajta kívül Csűrös Emíliának, a *Cimbora* Dsidánál jó tíz évvel idősebb és már aktív újságíróként dolgozó munkatársának is ajánlólevelet írt „Elek nagyapó". Ennek átadására György Dénes így emlékezett: „1925 szeptemberében egy frissen érettségizett, vékony fiatalember lépett be az *Újság* című lap helyiségébe, ahol dolgoztam. Csűrös Emíliát, a *Cimbora* főmunkatársát, kiadóhivatalunk tisztviselőnőjét kereste Benedek apó levelével, amely különben az *Újság* egész munkaközösségének szólt: »Karoljátok föl Dsida Jenőt, a már kész költőt, aki a *Cimbora* szárnyai alatt nőtt s már ki is nőtt a szárnyai alól.« […] Csűrös Emília szállást szerzett, öreg háziasszonya ideiglenesen befogadta Dsida Jenőt. Én pénzt előlegeztem a kosztolásra és az egyetemre való beiratkozásra."[31]

A kolozsvári években rendszertelenebbé váltak, de 1928-ig nem szűntek meg Dsida Jenő és a *Cimbora* kap-

csolatai. Ezt nemcsak a földrajzi távolság magyarázza, hanem az is, hogy a költő immár kinőtt az „unokakorból", és magával ragadta a „kincses város" pezsgő szellemi élete.

Az 1926. január 10-i lapszámban megjelent *Élet* című versben ugyanazzal a metaforával találkozhatunk, amellyel Ady híres versében, *A fekete zongorá*ban. Az életet Dsida is hangszerrel azonosítja, amelynek sorra elszakadnak a húrjai, és mikor az utolsó is elpattan, az örök csend borul rá:

Először zúg az egész hangszer,
zengi himnuszát a tavasznak,
aztán a húrok rezgőn
sorra szakadnak.

Azután már csak egy feszül,
az is csak félve zeng,
azután az is kettépattan
és leborul a csend.

Az *Úton* január 31-én látott napvilágot:

Rálépünk a göröngyre,
azután hátra se nézünk,
csak törtetünk előre.

Mi csak tornyokat látunk
és nem látjuk, hogy a göröngy
nevet vagy sír utánunk…

Ez a mű az első frappáns kifejezése annak a később is vissza-visszatérő gondolatnak, hogy a lét legfőbb és legnagyobb titkai nem a látszatok délibábjaiban, a csillogó

külsőségekben, hanem a legparányibb és legtünékenyebb jelenségekben tömörödnek, az igazi értékek nem a „fecsegő felszínen", hanem a „hallgató mély"-ben rejtőznek. A népdalainkban is előforduló toronyszimbólummal együtt ez a gondolat tér vissza *Mélyre ások* című versének nevezetes, sokszor idézett befejezésében is:

Mások
minél nagyobb tornyot emelnek,
annál mélyebbre ások.

A torony és a por ellentéte *A föl-földobott kő* című Ady-versben is fölbukkan.

A *Csengő-bongó versike a mókuskáról* – mely a gyermeklap 1926. április 18-i számában látott napvilágot – „csengő-bongó" rímei és ritmusa miatt méltó a figyelemre, Dsida Jenő kései költészetének önfeledt játékosságát és nosztalgiával áthatott atmoszféráját idézi. Hét strófájából az elsőt idézem:

Távol tavaszt nézve,
ahonnan elkéstem,
délibáb-hívásban,
álom-kergetésben
emlékszem egy gyermeknóta
csengő dallamára:
Mókuska, mókuska
felmászott a fára…

Erre a versre utal az *Elek nagyapó üzeni* rovat egyik szerkesztői üzenete a *Cimbora* július 18-i számában. Egy budapesti „unoka", Aczél Sári a címzettje: „Nem csuda, hogy megríkatott Dsida Jenőnek a kis mókuskáról szóló gyönyörű verse. Ő ez idő szerint első éves jogász a ko-

lozsvári egyetemen. Már kis gimnazista korában feltűnő szép verseket írt, s erős a hitem, hogy ha úgy fejlődik tovább, mint ahogy fejlődött idáig, nem sok idő múltán a legkiválóbb költők sorában fogják emlegetni a nevét."[32] Az idő fényesen igazolta Benedek Elek próféciáját.

Végül megemlítem, hogy Dsida két verset is írt Benedek Elekhez, mindkettő megjelent a *Cimborá*ban. Az egyik, *A csemetefa éneke* című szonett, melyet „Elek Nagyapónak, a jóságos faültetőnek" ajánlott, 1924. május 16-án íródott, de csak az 1927. március 1-jei lapszámban látott napvilágot. Benedek Elek *Öreg faültető éneke* című verse ihlette, mely a gyermeklap 1923. október 14-i számában jelent meg. A szonett ennek a versnek a motívumaira épül. A tanítvány alázatával, a sarjadó csemetefa hálájával néz föl mesterére, „a jóságos faültetőre", akit szellemes, leleményes, sokatmondó képi fantáziával becézget:

Ti szálló lepkék, döngicsélő méhek,
Ha erre sétál, vegyétek körül!
Hiszen tudjátok: mennyire örül,
Ha lágy zsongással tavaszról meséltek…

…Szemében ifjú, tiszta öröm ül,
Haja fehér, de szíve még fehérebb,
Ha rút-gorombán bántja is az élet,
Ő mindig szeret, mindig könyörül.

Minden örömet tőle kaptam kölcsön;
Övé legyen majd ízletes gyümölcsöm,
Virágomat az Ő fejére hintsem:

Hűsen legyezve, árnyékkal kínálva,
Sátorom legyen leghívebb tanyája! –
Jóságos ember, – áldja meg az Isten!

A másik verset, az *Erdélyi gyermek imája* címűt az 1928. május 21-én megrendezett kolozsvári „*Cimbora*-mesedélután”-ra írta, és a matinén föl is olvasta. A gyermeklap május 30-i számában látott napvilágot. Az érte járó honoráriumot nagyvonalúan ötven lejre taksálta a szerkesztő. Utolsó strófáját idézem:

Így imádkozom én
minden este szépen:
Töröld le a könnyet
az anyám szemében.
Aztán imádkozom
küszködő apámért,
tanító bácsiért,
mindennapi jóért,
s imádkozom mindig
összetett kezekkel
Elek nagyapóért,
drága nagyapóért.

Az idézett vers – s annak megkapó befejezése – tesz koronát Benedek Elek és Dsida Jenő öt évvel korábban elkezdődött barátságára, és egyben a *Cimboráv*al való kapcsolat végét is jelzi.

A pályakezdő költőre Benedek Elek mellett Reményik Sándor gyakorolta a legnagyobb hatást. Láng Gusztáv Dsidáról írt monográfiájában példák sorával illusztrálta, hogy 1925 táján elsősorban Reményik közvetítése révén fedezte föl és illesztette költői világképébe a transzszilvanizmus jegyében fölvirágzó romániai magyar irodalom sajátosságait és értékeit.[33] Bizonyságául többek között három *Erdély* című, az említett esztendőben keletkezett versére hivatkozott. Mindháromban megtalálhatjuk a transzszilván líra egyik jellegadó

tematikus elemét, a szülőföldhűséget. Az első, melyet április 29-én írt, a „régi mondák", a „hun mesék" földjeként említi Erdélyt, fölötte „csillag-csodáktól terhes ég", Csaba királyfi emléke ragyog. „Kemény föld, de szeretem mégis, / mert csodaszép, mert meseszép" – fogalmazza meg a transzszilván költészetre oly jellemző paradoxont. A szeptemberi keltezésű második *Erdély*-vers egyik részlete, az „itt maradsz, itt élsz mindörökké, / itt porladsz néma, szürke röggé, / ha rád borul a ködös ősz", a *Szózat* reminiszcenciájaként is értelmezhető, a bölcső és a sír toposzát involválja. Befejező strófája a Reményik Sándor költészetében is gyakran fölbukkanó szülőföldszimbólumot, az erdélyi havasok világát idézi:

Csókoló szemmel nézek végig
a messzi havas hegyeken:
dalolok róluk halkan, lágyan
és simogató, örök vágyban
a köveket is szeretem.

A vers záró vallomását ismétli meg és fokozza tovább a szintén 1925 szeptemberében született harmadik *Erdély*-vers egyik részlete: „Letérdeltem az út szennyes sarában: / úgy csókoltam a kerékverdeső / otromba, sáros, kemény köveket", miközben „Fekete varjak kavarogtak / fejem felett…" Ez a vészjósló madár Reményik–Végvári *Eredj, ha tudsz!* című versében is fölbukkan.

Az 1925. május 12-én született *Régi könyv* azon gyötrődik, vajon Isten húzta-e meg a „honhatárokat". A június 7-én kelt *Kálvária* a megcsonkított Magyarország sorsát Krisztus golgotajárásával állítja párhuzamba. A július 17-én datált *Néptemetés* a nemzethalál vízióját rajzolja meg, mely gyakori témája volt a régi magyar lírának is, Trianon után pedig új értelmet nyert. Az auguszt-

tusban keletkezett *Magyar lányok* az otthonmaradás ethoszát sugallja. Hűségvallomását erősíti meg augusztus 20-án *Erdélyi bércek* című költeményében, mely az *Erdély*-ciklusban is föl-föltűnő hegyszimbólumra épül. A transzszilván lírában a húszas évektől a tájszimbolika vált a szülőföldkultusz legfőbb kifejezőjévé.

Reményik Sándor Trianont követően Végvári álnéven szólaltatta meg a hazája feldarabolása, Erdély elcsatolása miatt érzett fájdalmát. Dsida Jenő idézett alkotásaiban – mesterénél szelídebb, elégikusabb hangon – mindenekelőtt a Végvári-versek gondolatvilága idéződik, az *Eredj, ha tudsz!* költőjének dacos, szenvedélyes szülőföldszeretete ölt formát. Ösztönző példát és mércét jelentett számára az akkortájt Erdélyben és a maradék hazában is igen népszerű idősebb pályatárs erkölcsi bátorsága, heroikus helytállása, szűkebb és tágabb hazája iránt érzett szeretete és hűsége, a trianoni ítélettel szembeszegülő, nemzetféltő aggodalma. Különösen az erdélyi haza emblémáját jelentő hegyszimbólum sűrű előfordulása emlékeztet Reményikre. Ez a jelkép, az erdélyi hegyek, erdők, havasok kultusza egész pályáján végigkísérte.

Reményik iránti nagyrabecsülését és szeretetét nem csak az idézett versek szemléltetik. 1924. augusztus 29-én levélben is fölkereste őt. „Régóta határoztam el magamat erre a lépésre – kezdi sorait –, hogy a költészet felé hajtó vágyaim megnyilatkozására nézve Öntől kérjek tanácsokat, mint legilletékesebbtől". Beavatja őt útkeresésébe, elmondja, hogy indulásakor elsősorban Petőfi Sándor és Reviczky Gyula költészete ragadta meg, mintegy másfél esztendőn át az ő nyomukban járt. „Az Ön munkái szélesítették ki látókörömet, és vezettek be a modern lírába" – folytatja vallomását. Szeretne kiszabadulni az őt ért hatások, reminiszcenciák és konvenciók hálójából. Az irányváltáshoz, egyéni hangjának megtalálásához támogatását, tanácsait kéri.[34]

Áprily Lajos

Reményik Sándor

Reményik Sándort nem érte váratlanul Dsida jelentkezése. Áprily Lajos már korábban fölhívta rá a figyelmét, vele egyetértve fedezte föl benne az erdélyi magyar líra sokat ígérő tehetségét. Dsida 1924. szeptember 25-én hozzá intézett leveléből az is kiderül, hogy Reményik válaszolt soraira, s többek között az Ady-utánérzéstől, a groteszk és banális képek használatától óvta. Újból arra kéri mesterét, hogy tanácstalanságait, kétségeit ezután is megoszthassa vele, mert hozzá fordul a „legtöbb bizalommal".[35]

A Reményik Sándor varázsában eltöltött időszak is jó másfél évig tartott. Pályájának ebben a periódusában mind közelebb került az anyaországi *Nyugat*-mozgalomhoz, elsősorban Juhász Gyula, Tóth Árpád és Kosztolányi Dezső költészetéhez. A Petőfi- és a Reviczky-nemzedék költői öröksége után megismerkedett az esztétizáló modernséggel is. Ebbe az irányba vezette Reviczky Gyula hangulatlírája, modern nagyvárosi nyugtalansága is. Az esztétizáló modernség – főként az impresszionizmus – stílustörekvéseivel színesítette költői eszköztárát Reményik Sándor és Áprily Lajos is.

Reményik Sándornak ajánlotta *Csak egy jó van: a béke* című, 1925. április 28-án írt versét, melyben egy jellegzetesen impresszionista hangulatot ragad meg. A közel tíz év múlva keletkezett *Egyszerű vers a kegyelemről* eszmeisége és szerkezeti felépítése feltűnően hasonlít mestere *Kegyelem* című költeményéhez.

Láng Gusztáv mutatott rá, hogy a nyilvánvaló tematikai és eszmei egyezéseken és párhuzamokon túl poétikai eljárásokat is tanult Reményiktől. Tőle vette át „mindenekelőtt a strófatagolás nélküli szabadsorú jambusverset, sok apró lazasággal, tetszőleges rímeléssel". Hatása érződik költeményei hangnemén is, elsősorban „az enyhén didaktikus elmélkedő részek eluralkodásán,

a képekhez, jelképekhez fűzött – gyakran túlbeszélt – önkommentárokon".[36]

Reményik Sándor tanácsairól és intelmeiről csak az idézett Dsida-levél tudósít, eredeti szövege nem maradt fönn a költő hagyatékában. Különösen az Adyval kapcsolatos részlet elvesztését sajnálhatjuk, mert annak ismeretében talán még inkább megértenénk a „poeta angelicus" eredendő, költői alkatával is magyarázható idegenkedését a *Nyugat* első számú költőfejedelmétől. A Dsida-versek könnyed játékossága, az élet apró örömeire, miniatűr szépségeire is érzékeny költői attitűdje eleve pörölt az Ady-életmű „tusázó, véres szellemé"-vel, komor, tragikus pátoszával. Közelebb állt hozzá Reményik Sándor egyszerűbb, természetesebb, bensőségesebb hangvétele, mely a természet, a való élet, a hétköznapok „csendes csodái" iránt is kivételes fogékonyságot mutatott. A Reményik-hatás is hozzájárult tehát annak az ars poeticának a megszületéséhez, amelyet önéletrajzi ciklusa *Tarka-barka strófák* című versében fejezett ki a legrelevánsabban. A „farsangi rigmusok"-kal, „mókás felköszöntők"-kel, „Szilveszterre tákolt színpadi bohóságok"-kal bíbelődő költő följajdul, amikor Adyra gondol:

Az ő tusázó, véres szellemének
hatása, hogy a játszi hangulat
megvetve bujdosik a magyar ének
berkeiben és többé nem mulat.
Kik vígat írtak, szemlesütve félnek,
mint csempészek, ha zubbonyuk alatt
tilos bankókat rejtenek aráncok
s matatják őket vizsláló fináncok.

Kicsit nagyképűek vagyunk s olyan
jelmondatunk is: „Századokra termelj

s tekintsd magad halálos komolyan!”
Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely
úgy zeng, mint jégzajláskor a folyam
s nem pengi ki a habzó, fürge csermely
ezüstkövek közt zirrenő neszét.
Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!

Ebből az ars poeticából származnak Dsida Jenő lírájának legeredetibb és legmaradandóbb – Reményik Sándor által is inspirált és megbecsült – értékei.

Az *Erdélyi Helikon* 1929-es évfolyamában közzétette önéletrajzát. Fölidézte addigi életútját, majd ezekkel a rá oly jellemző elragadtatott, érzelemgazdag és éterien tiszta sorokkal zárta bemutatkozását: „A szenvedést is megkóstoltam már, néhány évig állandóan levert voltam és szomorú. Most huszonkét éves vagyok, de napról napra fiatalodom. Éjszakánként szépeket álmodom, rendületlenül hiszek Istenben és az emberekben. Hiszek a nőben, a versben, a szépség és jóság missziójában. Valami lesz belőlem, de még nem tudom: mi.”[37]

Hogy mi lett belőle? Molter Károly szavaival: költő, semmi más, ég és föld közt lebegő örök gyermek.[38]

1928 elején megjelent első kötete, a *Leselkedő magány* radikális stílusváltásról tanúskodik: az avantgárd égisze alatt született, bizonyságául annak is, hogy a pályakezdő Dsida milyen céltudatosan és következetesen gazdagította költői eszköztárát. A Petőfi- és a Reviczky-korszak, továbbá a *Nyugat*-mozgalom költői eredményeinek az elsajátítása után az avantgárd modernség is gazdagítja világképét és formakultúráját. Háttérbe szorul, elcsöndesedik a kisebbségi sorsvállalás témaköre, mindinkább az általános emberlét kérdései, eredendő titkai foglalkoztatják. Expresszionista szabad verseiben olykor szorongó nyugtalansággal vagy szelíd melankó-

liával szólaltatja meg az első világháború után fölnőtt nemzedék válsághangulatát, kiáltja világgá magányát és kiszolgáltatottságát, végességének, mulandóságának fájdalmát, a reménytelen sóvárgást a boldogság és a szerelem után, a valóság lényeg szerinti megismerésének és megmagyarázhatóságának lehetetlenségét is.

A versgyűjtemény egyik alapproblémája az egyén magárahagyatottsága, az ebből fakadó kollektivitásigény és a benne rejlő, szemérmes költői messianizmus. Ezt az érzelmi komplexumot szólaltatja meg a kötet egyik legnépszerűbb verse, az *Itt feledtek*. Ennek az érzelmi komplexumnak a kifejezésére szolgálnak az uralkodó stíluselemek: például a téli táj toposza, a ködmotívum, a titokélmény, a költő által érzékelt valóság és az ideák világa közötti feloldhatatlan ellentét, a Platóntól örökölt barlanghasonlat föltűnése *A kietlenség versé*ben.

A kötetről Reményik Sándor recenziót tett közzé a *Pásztortűz* hasábjain. Dicséri Dsida nyelv- és formaérzékét, de a sorok közé rejti hiányérzetét is „céltalan szomorúsága" és a konkrétumoktól való elfordulása miatt. Ezt a magatartást összeegyeztethetetlennek tartotta az általa képviselt transzszilván eszmeiséggel, az „itt és most" etikai parancsával.[39]

Bizonyára ez a recenzió is szerepet játszott abban, hogy Dsida a *Leselkedő magány* megjelenése után ismét visszatért a kötött formákhoz, az erdélyi kisebbségi sors tárgyköre is visszanyerte régi rangját. Az évtized fordulójától egyre átgondoltabban és fölismerhetőbben a saját költői eredményeinek a szintézisbe foglalására törekedett.

1930-ból *Menni kellene házról házra* címmel egy „elvetélt" kötet töredéke maradt fenn hagyatékában. Annak a párját ritkító esetnek a tanúi lehetünk, hogy a kitűzött – és menet közben is formálódó – cél eléré-

se érdekében a költő lemond egy nyomdakész kötet megjelentetéséről. Pedig csak önmaga előtt vallott volna vele szégyent: az összeállítás számos darabja – például a *Tekintet nélkül*, a *Menni kellene házról házra*, a *Kalendárium szonettekben* vagy az *Erdély (Kerülöm a nevedet…)* – ma már a legnépszerűbb, legsűrűbben idézett Dsida-versek sorába tartozik. Őt azonban akkor már nem csupán a dicsőségvágy vezérelte. A verseket lapozgatva az az érzésünk támad, hogy Dsida egy pillanatra mintha kissé megijedt volna a saját újító törekvéseitől, nem mert bátran előbbre lépni a megkezdett úton. Az összeállítás csak részben a *Leselkedő magány* szerves folytatása, részben visszatérés az azt megelőző költői korszakhoz, s a kétirányú törekvés közt még nem hézagtalan az összhang.

A versgyűjtemény helyét és szerepét szabatosan és pontosan jelölte ki Láng Gusztáv Dsida Jenő költői pályáján: „Ez a kiadatlan kötet tartalmazza az átmenet verseit a *Leselkedő magány* válságlírája és a *Nagycsütörtök* »harmónia-teremtő« avantgardizmusa, valamint az ugyanebben a kötetben jelentkező klasszicizáló tendenciák között.”[40] Megjelenését a költői világkép átalakulása, a hangnemváltás mind határozottabbá váló igénye hiúsította meg. Későbbi lírájában egységbe forrasztotta, egyénivé és erdélyivé formálta az esztétizáló és az avantgárd modernséget. Egyszer s mindenkorra visszatért a kötött formákhoz, az antik időmértékes és a nyugat-európai verselésnek is rutinos mesterévé vált.

A költői kiteljesedés jelentős állomása a második kötet, a *Nagycsütörtök* megjelenése 1933-ban. Ebben a *Menni kellene házról házra* jó néhány versének az átdolgozott változata is helyet kapott. Sokatmondó, hogy a versgyűjteményt „Kuncz Aladár világító szellemének” ajánlotta. Az ő hatása fejeződik ki Dsida kifinomult,

európai értékközpontú gondolkodásában és a provincializmussal, a nemzeti öncélúsággal való elszánt, következetes szembefordulásában.

Ezen a téren lényegében ugyanaz a fordulat következett be nála is, ami Reményik Sándor pályáján a *„Miért hallgatott el Végvári?"* című, 1933 márciusában keletkezett vers tanúsága szerint.

Korántsem véletlen tehát, hogy Reményik erről a versgyűjteményről is recenziót írt és tett közzé a *Pásztortűz* hasábjain, megelégedéssel nyugtázva a Dsida költészetében bekövetkezett fordulatot. Ismertetését ezekkel a mondatokkal kezdte: „Dsida Jenő verseire engem először Áprily Lajos figyelmeztetett, jó néhány esztendővel ezelőtt. A maga komoly, tartózkodó modorában, mérsékelt és mégis határozott véleményével, őszintén bizakodva figyelmeztetett engem arra, hogy ezt a fiatalembert érdemes lesz gonddal kísérni további útján, mert lehet, hogy benne rejlik az erdélyi líra utánpótlása, a folyton várt tartalék, az új vetés új aratásra. Áprily nem tévedett. Aki gonddal és szeretettel kísérte Dsida eddigi útját, immár tisztán láthatja, hogy az erdélyi líra második nemzedékében szinte versenytárs nélkül, fejjel kimagasodva társai közül, magányosan áll." Az új kötetet összehasonlítja az előzővel, örömmel konstatálja világképe letisztulását, formai gazdagodását és tökéletesedését. „Nincs más erdélyi költő – állapítja meg –, aki annyi s oly változatos formákba tudná önteni mondanivalóját, mint Dsida. Első kötetén is megérzett már ez a tudás. Ma szuverén ura minden versformának. Sok tanulmányon, klasszikus és modern versfordításokon edződött tehetsége idáig. Egyhúrú poétáink között ő a versformák leleményes váltogatója. Bravúros versfeladatok elé állítja önmagát, és állja a próbát."[41]

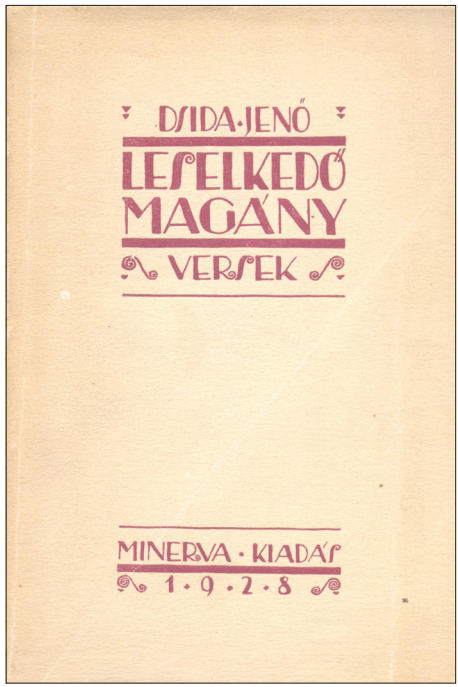

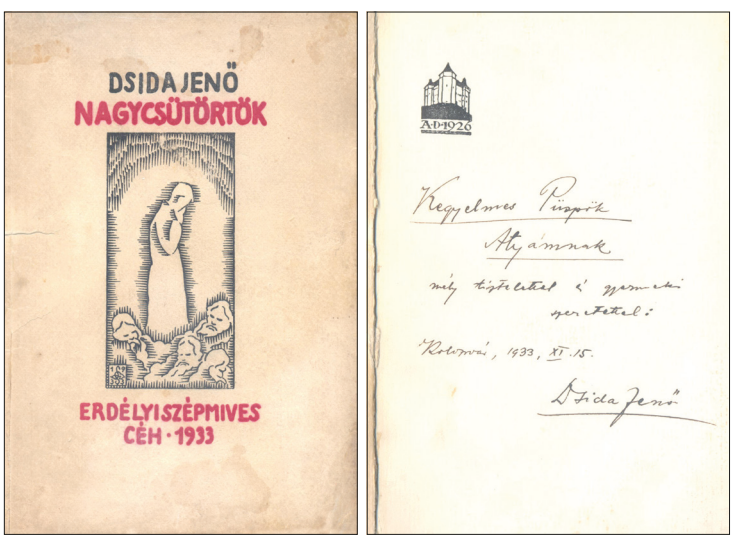

A Majláth Gusztáv Károly püspöknek dedikált példány

A megjelenés éve: 1933

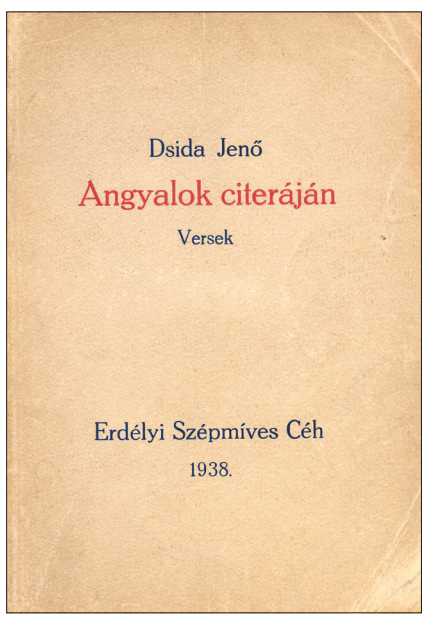

Harmadik – és egyben utolsó – kötete, az *Angyalok citeráján* 1938-ban látott napvilágot. Ebben ért pályája csúcsára, teljesítette ki korábbi költői kísérleteinek a továbbfejlesztésére, egységbe foglalására és klasszicizálására irányuló törekvéseit. Könnyed játékossága új színekkel és árnyalatokkal gazdagodott. Szakrális lírája addig el nem ért magasságokat ostromolt. Ebben a gyűjteményben tágította a legevidensebb módon és a legdinamikusabb fantáziával kozmikussá és transzcendenssé a közvetlenül megismert valóság határait, kapcsolta össze a földet és a mennyet. Remek szerkesztőkészsége nemcsak a rövid, hanem a hosszú műfajokban is megmutatkozott. A *Kóborló délután kedves kutyámmal*, a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* és létösszegző ciklusa, a *Tükör előtt* a legjelentősebb, legemlékezetesebb alkotásai közé tartozik. Ebben a kötetben tette közzé műfordítói életműve legjavát is.

A kötet felépítése még az ő elképzeléseit váltotta valóra, korrektúráját részben ő javította ki, de megjelenését már nem élte meg.

Végigkövettük költői kibontakozásának legfőbb állomásait és lépcsőfokait. Ez az út az ifjúkori, Petőfiig, Reviczky Gyuláig visszanyúló kísérletek után az esztétizáló modernség költői vívmányainak az elsajátításáig, majd az expresszionista lázadásig és kollektivitásvágyig, végül a korábban megismert irányzatok között szerves egységet teremtő, a neoklasszicizmus és a tündéri realizmus vonásait mutató, utánozhatatlanul és megismételhetetlenül egyéni költői attitűdig vezetett.

Hiába halt meg fiatalon, befejezett, kerek egész sorsot és életművet hagyott maga után. Utolsó kötetében, alig harmincévesen – mindenekelőtt *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklusában – a létösszegzés, a mérlegkészítés emberi és költői feladatát is elvégezte. Nemcsak esztéti-

kai-poétikai, hanem eszmei-gondolati téren is a csúcsra jutott. Lázasan keresett szabatos válaszokat a lét és nemlét alapkérdéseire. A derűt és a szenvedést, az életet és a halált keresztényi egységben látta, mely nem egyszerű és nem könnyű vállalás, főleg azoknak nem, akiknek bőven kijut a megpróbáltatásokból, a csalódásokból és a fájdalmakból. Dsida Jenő esetében egyszerre megdöbbentő és fölemelő a létteljességnek, így a szenvedésnek és a halálnak az az elfogadása, amely nem azonos a beletörődés ridegségével. Ez a legnagyobb és legkeresztényibb bölcsesség, amit elérhet az ember. Egy gyötrelmes élet Istenben megnyugvó akaratával és a túlparti fények ragyogásával hirdette, hogy a szenvedés misztériuma krisztusi misztérium, a testi halál pedig a lélek újjászületése.

Útkeresése, pályaíve és az eredményeként megszülető költői szintézis az anyaországban Szabó Lőrincéhez, Illyés Gyuláéhoz, József Attiláéhoz és Radnóti Miklóséhoz hasonlítható.

Ha egyetlen mondatba kellene tömöríteni költészetének legfőbb jellemzőit és értékeit, azt mondanám: ő a magyar költészet Assisi Szent Ference és egyik legnagyobb – a *Nyugat* első költőnemzedékével és a helikonista triásszal versengő – poeta doctusa.

Külön is méltatni és szemléltetni illik irodalomtörténeti mércével mérve is kiemelkedő értékű formaművészetét.

Páskándi Géza *Költői nyelvünk egyéni változatai és a táj* című, Dsida Jenő emlékének ajánlott tanulmányában azt fejtegette, hogy a kisebbségi létezésben kiszélesednek, összetettebbé válnak az anyanyelv funkciói. Az idegen környezetben, a fenyegetettségben nem csupán kommunikációs eszköz a magyar nyelv, hanem a szülőföldhöz, a nemzethez való hűség jelrendszere is. Kapaszkodó a hajótöröttségben, oxigénpalack a tenger

mélyén, az önmegvalósítás, az identitásőrzés, a képzeletbeli otthonteremtés lehetősége. Templom helyett templommá, zarándokhellyé, áldozati oltárrá lesz, belőle „a költő és vele együtt közössége… erőt merít és sugároz", mámorosabban érzékeli a szavaknak az egynyelvű közegben könnyebben megfakuló szépségét, varázsát.[42] A kisebbségi nyelvhasználatnak ezt a szakrálissá táguló funkcióját jelölte meg eszményként és követelményként Reményik Sándor is gyakran idézett, az 1920-as évek elején keletkezett versében, *Az igé*ben:

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakomba,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!

Dsida Jenő költészete sokatmondóan illusztrálja Páskándi Géza és Reményik Sándor igazát. Költeményeit mindenekelőtt a formák sokszínűsége és pompája jellemzi. A *Leselkedő magány* szabad verseinek parttalan áramlásától a kötött formák legősibb fajtáinak szigorú zártságáig minden változatot és árnyalatot megtalálunk nála. Jancsó Elemér „a rímek, a hasonlatok és szavak varázslatába temetkező zsonglőr"-nek nevezte: bravúrosabbnál bravúrosabb kifejezőeszközei buja ölelkezésben követik egymást, s amikor úgy érezzük, hogy a hatás tovább már nem fokozható, lantjának addig nem érintett húrját pendíti meg.[43] A magyar nyelv zenei lehetőségeinek totális kibontakoztatásában csupán Csokonai, Kosztolányi, Áprily és Weöres Sándor vetekedhet vele. Aki a tiszta rímek értékskálájának bemutatásához keres példatárat, annak Dsida köteteit kell kézbe vennie: hajlott arra, hogy az asszonánc létjogosultságát is meg-

kérdőjelezze a költészetben. Kosztolányihoz hasonlóan csapott rá ő is a jajra a legszebb rímmel és verszenével. Felejthetetlenek és úgyszintén Kosztolányi hatását szemléltetik a végtelenség, a halál, a misztérium szféráiba szökellő utolsó sorai, amelyekből az egész versre visszaáradó fény fakad.

Kevesen közeledtek olyan szakrális alázattal és áhítattal a magyar nyelvhez és költészethez, tudtak úgy játszani a szavakkal, mint ő. „Illet ez illat" – becézte kedvesét (*Távolban élő kedvesemnek*); „jópuha hópihe csókról" énekelt (*Szerenád Ilonkának*); „a virrasztó nyomorúság / piros parázs-szeme nyitva / s vörös varázs-zene szítja / lángra tüzes tanait" – növelte hat szótagosra a rímet és gazdagította alliterációkkal is (*Harum dierum carmina*); „Lengeteg édes hangulatokkal járjuk az ordas / rengeteget, és csiklandó fura fordulatokkal / fogok regélni rengeteget" – ezzel a mágikus, ellenállhatatlan verszenével csábította pásztori tájakra szerelmét (*Szökevények a fák közt*). *Jegenyék* című versében így oldotta csengő-bongó muzsikává két, a szél által mindig egy irányba lengetett jegenyefa, közvetve az emberlét eredendő tragikumát:

A légben, a szélben,
fent odafent
egyszerre tagadnak
s intnek igent
és – jaj, sose tudnak
összeborulni…

Tóth Árpád kürtölte világgá *Lélektől lélekig* című versében ilyen szemléletesen s ekkora kifejező erővel az ember és ember közötti, leküzdhetetlen távolságot, a determinált sorsra kárhoztatott ember végzetes magányát.

KETTÉTÖRT ÓDA A SZERELEMHEZ

Azok a szenvedések, amelyek az első világháború idején sújtották családját és hazáját, nagymértékben alakították Dsida Jenő gondolkodását és magatartását. Ez magyarázza, hogy háborúellenessége a kezdetektől pacifista vonásokat mutatott. Nem hódolt a korszakban dívó, hazafias szólamokkal és „neobarokk" külsőségekkel hivalkodó hőskultusznak sem.

Első olvasmánya – saját vallomása szerint – a világháború képes krónikája volt, „a borzalmas világkatasztrófának édeskésen eltorzított, kancsal romantikába bújtatott, hazug meséskönyve", mely egy életre meggyűlöltette vele a frázisokat.[44] Ez az emlék munkált benne, amikor menekült „a hörgéstől és csatazajtól", „az újfajta világboldogítások torz cipőkrémreklámjai" elől, nem akart „szabadalmazott világnézetek röpcédula-osztogatója", „kétes szólamok hangtölcsére" lenni.[45]

Családja háború alatti megpróbáltatásait, édesapja alakját idézi föl és szenvedélyes békevágyának ad hangot *Nagy Oroszország. Édesapám sebesülésének emlékezetére* című, 1925. október 17-én írt költeményében. A két részre tagolt mű első részét idézem:

Lassan száll az esti ének,
mintha az esti szél sírása volna –
Alkony-biborban lassú ütemére
méltóságosan hömpölyög a Volga.

Partján szomorú, öreg muzsikok
álmodoznak a ködlő messzeségbe:
Nagy-nagy elfojtott, igaz orosz álmok
könnyezik némán: béke, béke, béke…

Én csak álmomban járok arra,
vágyódva, gyakran, mindennap talán,
s megsimítom a parti, csonka fákat
– Innen sóhajtott haza az apám…

Pacifizmusát is megörökítik azok a versei, amelyekben a béke, a szeretet hírvivőjeként, gyülekezésre, imára intő jelként vagy a vészt, a vihart eloszlató, titokzatos erőként bukkan föl a harang szimbóluma. A teljesség igénye nélkül említem meg néhány idevágó alkotását. Elsőként *Estharangok* című, idézett remekében csendül föl és szólít imára „az estharangok himnuszos dala". Édesanyja kezét azért is csókkal illeti, mert amikor „megkondult az est harangja", őt „keresztvetésre" tanította (*Édesanyám keze*). A *Kalendárium szonettekben* című ciklus utolsó darabjában „egy kis harang" viszi „a drága hírt az embereknek" Jézus születéséről. *A harangozó* című versben „csengő, bongó, csilingelő ezüst harang" a költő szíve is. Amikor a felhők „sivító széltől kavarva", „sötéten" gyülekeznek az égen, „zokogva, hörgőn / sírva, könyörgőn / zúgnak a harangok" (*Harangzúgás*). A *Harangjáték* hat strófája a harangszó hatféle jelentésárnyalatát sorakoztatja föl. *Te harangozol* című versében kozmikus látomás bomlik ki:

Hunyd be a szemedet a dombtetőn.
Megindulsz lassan az űrben, a kék
levegőben, az őszi lombok hervadt
szagában. Előbb csöndes úszással,
lengéssel jobbra-balra, aztán szédületes

gyorsasággal, káprázatos ívben
messzire lendülsz, titokzatos szálak
tartanak, azokon himbálózol
édesen, fájón, rettenetesen.
És delet kongat a falu harangja,
és minden kondulással egyre biztosabban
érzed, hogy te vagy a harang nyelve,
és az egész mindenség kék burája:
egy óriás harang. És öblös kongással,
testeddel, véreddel, egész valóddal
te harangozol az egész világnak.

A *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* című elbeszélő költeményében „a nagy város valamennyi harangja megkondul", hogy egy jótettéért a hősnő dicséretét zengje. „Harangzsonduláskor" imáját ereszti, mert „Isten csavargója"-ként, „kedves, víg keresztény"-ként szeretne meghalni (*Jámbor beszéd magamról*). *Azrael árnyékában* című, egyik utolsó, betegágyán írt – a halál mohamedán angyalát megidéző – versében „ezüst harang" szava csal könnyet a szemébe, és kíséri el végzetes útjára.

Harangszentelési imádság című, 1925 novemberében keletkezett költeményében vissza szeretné fordítani a történelem kerekét: az első világháború csataterein angyalok szedik össze a harangokból öntött ágyúgolyók szilánkjait, hogy újra a béke és a szeretet hatalmát hirdessék:

Hála illessen Tégedet, Urunk,
hogy fehér angyalaid szerteküldted:
égett mezőkön sorra látogatni
annyi holtat és annyi sebesültet.

Összetört ágyúk, gyilkoló golyók
sírtak mindenütt – rettenetes emlék! –,

de angyalaid repültek, suhantak,
s a véres ércet mind-mind összeszedték.

S az lett belőle, mi volt hajdanán:
toronyból csengő, alkonyati hang,
békét hirdető, boldog muzsika
– giling-galang – szent, megáldott harang.

Ugyanezt a gondolatot ismétli meg *Harangszentelésre* című, 1928-ban keletkezett költeményében is. Kezdő strófái az első világháború kegyetlen pusztításait idézik, amikor „elnémultak a templomok, harangok", „elnémult Isten nyelve", amikor „a harangokból ágyúcsövek lettek", és „a máskor békét esdő tiszta ércek / nyomort bömböltek, zúgtak szerteszét":

Aztán leszállott sok-sok kicsi angyal,
hófehér szárnyú, békés angyalok,
beröpdösték a romba dőlt világot,
hol rémítettek még a harc-nyomok.

Kosárba raktak minden csonka ércet,
melyekbe befagyott a régi hang,
rájuk leheltek rózsás kicsi szájjal
s lettek, mik voltak: száz csengő harang.

És úgy repültek, hátukon cipelve
a drága terhet, kis faluk felé,
hogy elvigyék az embereknek ismét
a béke szavát, mely az Istené.

Pacifizmusáról szapphói strófákban írt remeke, a *Kettétört óda a szerelemhez* tanúskodik a legszebben és leghívebben. Alcíme szerint az 1931. évi hősök napja ihlet-

te. Hatását a végletekig fokozza a kontraszt, mely az élet szépségét, folytonosságát jelképező szerelem és az emberiség történetében ciklikusan ismétlődő, öldöklő, pusztító háború, az idill és a tragikum között feszül. A vers szerkezete a tézis–antitézis–szintézis dialektikájára épül.

1931-ben

Az első öt versszakban kedvesét becézi, szerelmük hétköznapjairól, életteremtő csodájáról ábrándozik. Az idillikus hangulatot a hősök napja alkalmából az utcán kürtszóra „döngve, dübörögve" menetelő katonák „alvilági zaja" töri meg. A hatására nyolc strófán át kibomló apokaliptikus látomásban életre kel a galíciai harctéren hősi halált halt apai nagybátyja emléke is:

S látni kezdek: felszakad egy sötétlő
sír göröngye messze Galíciában,
nagybátyám dolmányos alakja kel ki,
imbolyog, indul,

félig porladt kék szeme tágra nyílik,
átlyukasztott roncs tüdejére kéjes
buggyanással ömlik az áradó, friss
orgona-illat…

Ezt követően fordul át a vers a harmadik, befejező, hét versszakból álló szerkezeti egységbe. A költő ismét kedvesét szólítja meg, az indító versszakok idillikus vágyait és álmait szembesíti a második szerkezeti egység rémlátomásaival. A lét eredendő abszurditásával, reménytelenségével, kibékíthetetlen ellentmondásaival viaskodik:

Mert lüktetve fáj a fejem, szivemre
nyirkos kétkedés nehezül. Mi célja,
mondd, mi célja van a szerelemnek itt és
másfele bárhol?

mondd, hol biztos nászörömünk vetése
és kalászos dús aratása? merre?
vértengertől mely sziget édenébe
rejtsük a bölcsőt?

A szorongó látomás a vers további strófáiban még tovább fokozódik: jövőjükről nem ők döntenek, „mások által vert síneken" siklik az életük. A két záró szakasz személyes sorsát az emberiség sorsává, történelmi végzetévé tágítja és általánosítja: nincs menekvés az örök körforgásból, „rothadó testvér-tetem árnyölében" vérét ontó „hős" lesz

ő is és „még meg sem fogant kicsi” gyermeke is. A kürtszó elnémulása után égő várost vizionál a messzeségben.

A „hős” katona 1932. november 9-én

A pályája végén írt önéletrajzi ciklus címadó verse, a *Tükör előtt* nemzedékének – az első világháború után föllépő generációnak – a békevágyát, cselekvési programját szólaltatja meg, a sorok közé rejtve az erőszakmentesség egyik legnagyobb apostolának, a népe szabadságáért „szelíd háborút” folytató, „sót pároló” és „vásznakat szövő”, India történetében igen jelentős szerepet játszó Mahátma Gandhinak az arcképét is. Soraiban – a visszatekintés, a számvetés igényével – egyszerre összegződnek az első világháború, Trianon és a kisebbségi sors tapasztalatai és tanulságai:

Mondják, apáink bűne, ami történt.
Mindegy. Mienk a végzet és a sors.
Ők még a multba révednek tükörként,
mi már a sodró víz tükrén, a gyors

jelenben látjuk arcunkat s a törvényt:
Tűrni – a bölcsek ételén a bors,
okulni – szükség, megbocsátni – jóság,
dolgozni – ez a legnagyobb valóság.

Bolyongani faluról falura.
Durva darócban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgája mind és nem ura.
Csecsemő csámcsog minden anyamellen.
Így készülünk szelíd háborura,
mindíg magunkért, soha mások ellen,
sót párolunk és vásznakat szövünk
s míg kisebbítnek, lassan megnövünk.

Ma, amikor a fölhalmozott fegyverek minősége és mennyisége a világot elpusztíthatóvá tette, aligha vonható kétségbe a Dsida által megszólaltatott eszme időszerűsége.

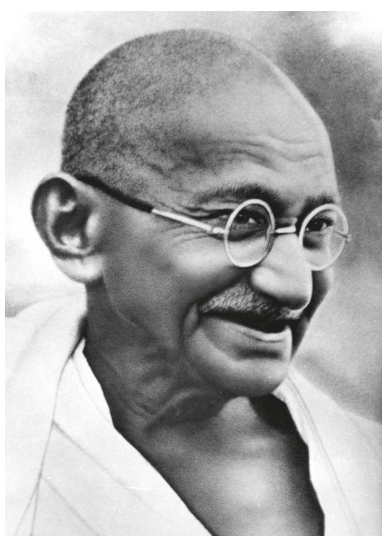

Mahátma Gandhi

AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM SZOLGÁLATÁBAN

Dsida Jenő annak a folyamatnak a sűrűjében költözött Kolozsvárra, amikor az impériumváltozást követő első évek bénultságából új öntudatra ébredt az erdélyi magyarság, és a romokon fölépítette a továbbélés feltételeit megteremtő világi és egyházi intézményrendszert. Lendülete és pátosza őt is magával sodorta. Teremtő tettekre váltotta fájdalmát és csalódásait, fáradhatatlan aktivitással kapcsolódott be Erdély magyar irodalmi életébe. Engedett „az acélhegyű ördög", az újságírás csábításának, idejét mindinkább az irodalom és a közélet foglalta le, ezért egyetemi tanulmányait nem fejezte be.

Elsősorban a transzszilvanizmus jegyében szárnyat bontó, az autonóm erdélyi hagyományok megőrzését és gyarapítását hivatásának tekintő, a magyar, román és szász nép megbékélését hirdető Helikon-mozgalomhoz fűzték szoros szálak. „Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabadszellemet, humánumot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát" – fogalmazta meg hitvallását az *Erdélyi Helikon* hasábjain 1930-ban[46], mintegy megismételve Ady Endre *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, a transzszilvanizmus eszmekörét megelőlegező tanulmányának prófécióját, hogy a demokratikus és liberális hagyományokban igen gazdag, műveltségét nyugat-európai mérce szerint alakító, három kultúrát egyesítő, az anyaországnak val-

lási és nemzeti türelemről régóta példát nyújtó Erdély lesz a magyar újjászületés bölcsője.

A mozgalom kibontakozásának első állomása az Erdélyi Szépmíves Céh nevű könyvkiadó-vállalat létrehozása volt 1924-ben. 1926 nyarán báró Kemény János tanácskozásra hívta marosvécsi kastélyába az erdélyi magyar írókat, akik Helikon néven egyesültek, majd ugyanott évenkénti tanácskozásra gyűltek össze. Az írócsoport védnökséget vállalt az Erdélyi Szépmíves Céh fölött, és újabb két év múlva, 1928 májusában megindította az *Erdélyi Helikon* című folyóiratot.

Dsida Jenő második és harmadik verseskönyve az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában látott napvilágot, melynek egy ideig a lektori tisztét is betöltötte. A kezdetektől munkatársa volt az *Erdélyi Helikon*nak, néhány hónapig versrovatát is szerkesztette. 1929 nyarától ő is minden évben meghívást kapott a helikoni munkaközösség marosvécsi találkozóira, melyeken egyetlen kivétellel rendszeresen meg is jelent. Csupán az 1937-esről maradt

PÁSZTORTŰZ
VIII. évf. 13. sz. 4 Leu. 1922. Ápr.. 1

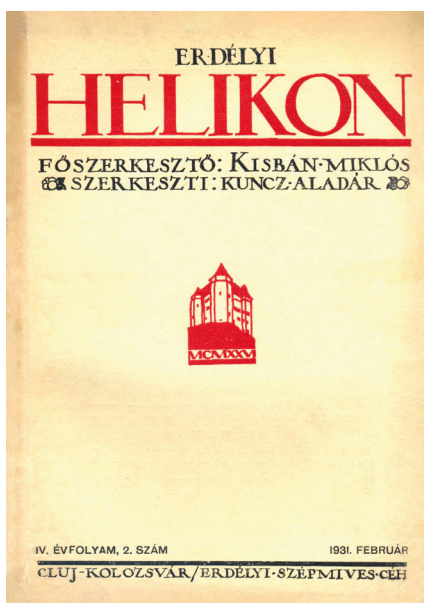
ERDÉLYI
HELIKON
FŐSZERKESZTŐ: KISBÁN-MIKLÓS
SZERKESZTI: KUNCZ-ALADÁR
MCMXXV
IV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
1931. FEBRUÁR
CLUJ-KOLOZSVÁR/ERDÉLYI-SZÉPMIVES-CÉH

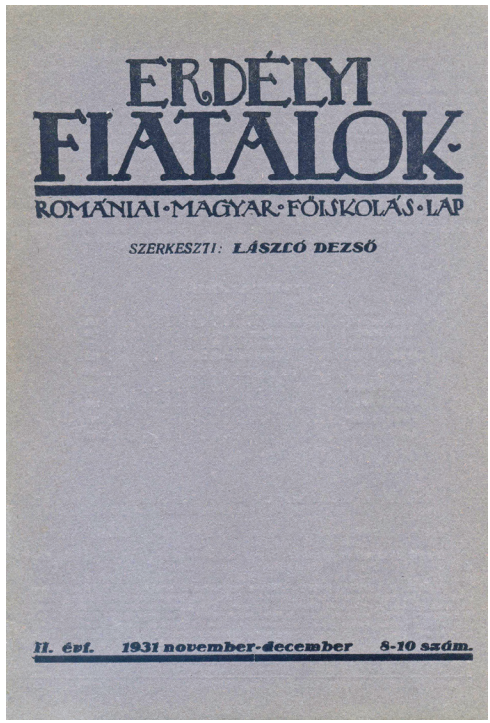

Cluj, (Kolozsvár), 1920. • Péntek • junius II. III. évfolyam • 124 • szám.

KELETI UJSÁG

Előfizetési árak
Egy hónapra . . . 45·— korona
Negyedévre . . . 135·— korona
Félévre . . . . . 250·— korona
Egész évre . . . 450·— korona
Egyes szám ára 2 korona

POLITIKAI NAPILAP
Felelős szerkesztő: ZÁGONI ISTVÁN

Megjelenik minden reggel
Szerkesztőség: Unió-utca 3.
Kiadóhivatal: Egyetem-u. 3.
Telefonszám 404
Kézirat-ügyetek ellenőrzésére

Uj forradalom Keleten
A román-magyar viszony
Apponyi tanácsai
Erdélyi békét ajánl az olasz lap
A földreform visszásságairól
Az aninai bányakatasztrófa
Izgalmas betörőhajsza
Sortüz a gyümölcspiacon

Egyszerü álláspont

A román lapok tele vannak a magyarokról irott cikkekkel. A magyar békeszerződés aláirása után bizonyos várakozás nyilvánul meg az elcsatolásra kijelölt országterületek magyarságának a mazatartása iránt. Részint jóakaratal, részint gyanakvással szállnak feléje a figyelmeztetések, hogy eddigi passziv visszahuzódásának, a tisztviselőrétegek eskütől való vonakodásának a továbbiakban már irredentizmus, vagyis a megszabott államalakulatokból való kiszakadás vágya lenne az ért-lme. Szeretnénk leszámolni az irredentizmusnak ezzel a sokszoros hangoztatásával, mert nem tartjuk helyesnek, hogy akár a magyarsághoz tartozók, akár az iránta várakozásban levők izgassák megukat olyan rögeszmékkel, amelyek nincsenek és amelyek nem is lehetségesek.

A magyarságnak a az ő tisztviselői rétegének eddigi tartózkodása a közélettől a kialakulásban résztvegyen. Ha nincs erre igazoltsága, akkor nincs védettsége se a életviszonyai óriási bizonytalanságnak lennének kitéve. A magyarság tehát ezeket a bizonytalanságokat akarja elkerülni a szért van azon az állásponton, hogy várakozik a bizonyosságok kialakulására.

Várakozik és nem *kéresi* a bizonyosságokat; ez a magyarság passzivitásának a lényege. Ez nem jelent lesbenállási és fojtott rosszindulatuságokat, benem jelenti a világhelyzetnek a magyar tragikumra reáfeküdt kényszerét. Ezen nem lehet megütődni, vagy nem lehet rossz szemmel nézni, hanem legfeljebb részvéttel és megtiletődéssel lehetnek iránta a legalább is türelemmel kell fölötte elpillantani. A világhelyzet kiformálása a győzök joga és kötelessége, a legyőzött magyarságot, mint más legyőzött nemzeteket is a béketárgyalások rendszere csak arra szorította, hogy bizonyos elintézéseket elfogadjon és azokhoz tartsa magát. Ennélfogva a magyarságnak, bármely utódállam kerelébe is kerül, szinte szigoru kötelessége, hogy várja ezeket a parancsoló elintézéseket s azokban a maga bizonyosságait.

A békeszerződés aláirása mindenesetre közelebb hozott bennünket ezekhez a bizonyosságokhoz, de egyuttal ujabb bizonytalanságokkal is szolgál. Az utódló államokra nézve is a békeszerződés a határrendezések, a kisebbségi autonómiák, a volt osztrák-magyar monarkia ismeri szinte senki a részleteket s így a magyarság semmiképen sincs abban a helyzetben, hogy a jövő sorsának az ujjait lássa. Nem utolsó szempont az se, hogy ugy Magyarország, mint az utódló államok törvényhozása milyen feltételekkel fogja a békét a maga törvényei közé beiktatni.

Ime tehát egészen világos, hogy a jogi bizonyosságoknak a teljessége az uj államalakulások lényegéből még hiányzik s így még nincs az elcsatolásra kerülő magyarságnak se életbázisa az uj államalakulásokban. Ha tehát még erre tisztelettel tovább is várakozik, ebben nincs semmi irredentizmus, csak megadó beletörődés a jövendő sorsba. Utógondolat is csak annyi lehet benne, hogy amennyiben ez a jövendő sors nem fog alkalmasnak mutatkozni, ugy a faji kisebbségek ügyére vonatkozó nemzetközi egyezmény alapján választani fog afelől, vajjon maradjon e szülőföldjén, vagy uj hazát keressen magának? De ugyanaz az egyezmény erre a választásra is két esztendei határidőt enged, tehát a magyarság iránt még a nemzetközi jogszabály is a türelmet szabja irányelvül.

A jogfolytonossági lehetőségeknek ebbe a távlatába nézve kell megérteni a magyarságot. Igenis, a magyarság is részt akar venni a világ életéből, de hüsége ontudatának és életjövője jogi alapjainak a megrendülése nélkül. Ez nemzetiségeknek az ő tisztviselői rétegének eddigi tartózkodása a közélettől a ko-

távol, mert épp magyarországi nászúton volt a feleségével. Előfordult, hogy az írók nevében ő köszöntötte a házigazdát, s többször is beszámolót írt a tanácskozások eseményeiről.

1934. február végén és március elején ő is részt vett az erdélyi magyar írók magyarországi előadókörútján, melyen az Erdélyi Szépmíves Céh könyveit és folyóiratát népszerűsítették. Utolsó fellépésüket városomban, Egerben tartották március 4-én. Őt, Bánffy Miklóst, Kemény Jánost és Kós Károlyt a Gárdonyi Társaság és az egybegyűltek hatalmas serege látta vendégül a Városi Színházban. Színpadra lépésüket és bemutatkozásukat újra és újra lelkes, véget érni nem akaró taps fogadta.

Kós Károlyhoz, a Helikon-mozgalom legdinamikusabb egyéniségéhez és Kuncz Aladárhoz, a transzszilvanizmus egyik legfelkészültebb, legtehetségesebb szószólójához baráti viszony fűzte. Becsülte és pártfogolta őt a „helikoni hadak" vezére, az *Erdélyi Helikon* főszerkesztője, gróf Bánffy Miklós és a marosvécsi tanácskozások házigazdája, báró Kemény János is.

Bánffy Miklós

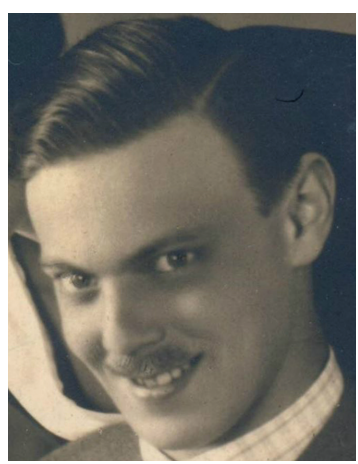

Kemény János

Az önéletrajzi ciklus *Tarka-barka strófák* című versében a „honfoglaló, nagy írónemzedék” tagjai előtt hajt fejet, akik „első farmerek”-ként „bozótok, sziklák közt merészen” ösvényt törtek s tanyát ütöttek „ez erdőntúli részen”. A velük való „baráti lét avatta széppé” élete felét:

Reményik, Áprily és Tompa László
s a mindíg zsémbes, mindig harapós,
mindig teremtő tettekért parázsló
öreg harcos, a kajlabajszu Kós
és Kuncz, akit korán elvitt a gyászló
s a hullócsillag, Sipos Domokos,
Nyírő, Tamási, – még ki fér a listán?
Molter, Tabéry, Berde, Bartalis tán…

A következő versszakban „a szerkesztői trónon” ülő Kovács László nevével egészíti ki az idősebbek listáját, majd lírai pátoszú szavakkal emlékezik meg Marosvécsről és annak házigazdájáról:

S Kemény János!… A térképen kereszttel
jelölik majd, hol áll a vécsi vár
s tanítják: itt volt az erdélyi Keszthely
és fényt vetett egy elborult, sivár
világba. (Kérlek, János, ne neheztelj,
ha ideírom, amit egy szikár
vén székely mondott rád a faluvégen:
„Báró ugyan, de abbahagyta régen…”)

Még egy további strófát szán a saját generációjának, név szerint Szemlér Ferencnek, Kiss Jenőnek, Ormos Ivánnak, Bözödi Györgynek, Szabédi Lászlónak, Varró Dezsőnek, Wass Albertnek és Szenczei Lászlónak.

A transzszilvanizmus szellemében végezte tevékenységét a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság is, amely Dsidát 1929. február 24-i választmányi ülésén rendes tagjává választotta. Székfoglalóját március 3-án tartotta meg.

Nyolc esztendőn át, 1927 decemberétől 1935 decemberéig a hagyományos értékek iránt elkötelezett *Pásztortűz* szerkesztésében is részt vett: 1930 júniusáig a technikai, majd a felelős szerkesztő feladatkörét töltötte be. Róla írt cikkei bizonyítják, hogy a folyóirat alapító főszerkesztőjét, Reményik Sándort a rajongásig tisztelte és szerette.[47]

A legjelentősebb korabeli erdélyi magyar folyóiratok közül csak a baloldali, marxista *Korunk*tól határolódott el.

1930-ban tagjává fogadta az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. 1932. május 5-én titkárává választotta a romániai PEN Klub magyar tagozata. 1935. január 7-től a korszak egyik legrangosabb napilapja, a *Keleti Újság* helyettes szerkesztőként foglalkoztatta.

Közéleti szerepvállalásainak újabb fejezetét jelenti, hogy tevékenyen részt vett a romániai magyar ifjúsági mozgalmakban. 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* című, Kolozsvárt szerkesztett „romániai magyar főiskolás lap" alapítói és szerkesztői között láthatjuk. Az erdélyi magyar irodalmat új korszakába átvezető folyóirat hasábjain az impériumváltozás után felnövekvő, a megváltozott körülményekre az idősebbeknél nyitottabb és fogékonyabb, a korszerű ön- és helyzetismeret igényével fellépő ifjú nemzedék hallatta hangját, keresett válaszokat a fasizálódó Európa és az erdélyi kisebbségi sors kihívásaira.

Az erdélyi ifjúsági mozgalmakkal kialakított kapcsolatait erősítette, hogy 1930. május 8-án a Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete – Szabó T. Attilával együtt – alelnökévé választotta.

Jelentős szerepet játszott Erdély római katolikus vallási mozgalmaiban is. Tagja volt a ferencesek harmadik, világi rendjének. Lelkiatyjaként és gyóntatójaként Olasz Péter helyébe az 1920-as és az 1930-as évek fordulójától Márton Áron, a későbbi gyulafehérvári püspök, Erdély lánglelkű apostola, a magyar katolicizmus egyik legfénylőbb szelleme lépett. 1928 júliusában ismerték meg egymást, amikor Dsida *A vers és a lélek* címmel előadást tartott a Marosvásárhelyen megrendezett fiúkongresszuson, melynek megszervezésében Olasz Péter is részt vett, s a helyi római katolikus főgimnázium akkori hittanára és szubrégense, Márton Áron volt a rendezője és a házigazdája. Különösen intenzívvé vált együttműködésük 1932-től, amikor Márton Áront a kolozsvári magyar egyetemi ifjúság lelkipásztorává nevezték ki. Ettől az évtől Márton Áron irányította az Erdélyi Katolikus Népszövetség egyetemi és főiskolai szakosztályát is, mely csakhamar Dsida Jenőt választotta elnökévé. 1931-ben tagjai közé fogadta az Erdélyi Katolikus Akadémia, melynek 1933-tól ő volt az első fizetett központi titkára.

1932 januárjától kolozsvári tudósítója volt a nagyváradi római katolikus napilapnak, az *Erdélyi Lapok*nak. Meghívására 1933 májusában ő is részt vett egy közel háromszáz fős erdélyi zarándokcsoport tíznapos olaszországi utazásán. A „magyar karaván" Budapesten, Trieszten, Velencén és Firenzén keresztül ért Rómába, ahol végiglátogatták a zarándokút céljául megjelölt nagy bazilikákat. Vatikánvárosban audiencián fogadta őket XI. Pius pápa. Innen továbbutaztak Nápolyba, vissza Rómába, majd Padován, Velencén és Budapesten keresztül tértek haza Nagyváradra. Élményeiről *Magyar karaván Itálián keresztül* címen lelkes hangú beszámolót írt és tett közzé 1933. május 7. és jú-

nius 4. között tizennégy folytatásban az *Erdélyi Lapok* hasábjain s még ugyanebben az évben könyv alakban is. Ez is az *Erdélyi Lapok* kiadásában látott napvilágot 1933-ban Nagyváradon.

II. évfolyam, 98. (393) szám. 3 Lei Vasárnap, 1933 április 30

ERDÉLYI LAPOK

KERESZTÉNY MAGYAR POLITIKAI NAPILAP

Főszerkesztő DR. PAÁL ÁRPÁD

Főmunkatárs DR. GYÁRFÁS ELEMÉR

Egész útján a csodálkozás, az elragadtatottság, a megbűvöltség élménye kísérte az elé táruló szépségek láttán. Kifejezésükre – küszködve a nyelv korlátaival – lázasan keresi a legméltóbb szavakat. Firenzében megnézték az Uffizi képtárat, „amelyet eddig még a világ egyetlen képtára sem múlt felül". „Újabb csoda – olvashatjuk a továbbiakban –: a Pitti-képtár! A Mediciek, Pittiek és Savoyaiak minden pompája összezsúfoltan tovább él a pazar csillárú, selyemtapétás termekben." „Ugyancsak száguldott velünk az autóbusz – eleveníti föl Rómába érkezésüket –, és mi mégis siettetni szerettük volna. Igyekeztünk közömbös arcot vágni, közömbös dolgokról beszélni, de minden szavunk mögül kisütött a parázsló izgalom, hogy most, mindjárt, néhány pillanat múlva meglátjuk a világ leggyönyörűbb és legnagyobb templomát, a keresztény világ közepét, a fantáziánkban kora gyermekkorunktól fogva legendássá tornyosodott Szent Péter-templomot." „Mit is mondhatnék? – emlékszik azokra az érzéseire, amelyekben a világ egyik legszebb szobra részesítette. – Azt, hogy milyen csodálatosan, megkönnyeztetően szép Michelangelo *Pietà*ja?" Mindörökre Nápolyban

maradt volna: „Egyik oldalon Nápoly! A másik oldalon a messzi, távolból égszínkéken csillogó tenger. Nissida és Ischia szigetei. Hajók. Távolabb Capri csalogató körvonalai. Valóságos édenkerti táj. A felhők meghasadtak ebben a pillanatban, és a gyönyörű arany napfény zuhogva ömlött a kék vízbe! Miért nem lehetett dobbantani akkor, és azt mondani makacsul: – Én itt maradok! Miért kellett eljönni onnan?" Padovában megtekintették Szent Antal ötkupolás dómját, mely „csupa szépség csupa ereklye, csupa kincs. Minden a nagy, melegszívű franciskánus eleven közelségéről beszél." Velencére így gondol vissza: „Távoli, halk, lágyan zsongó muzsikával lehetne talán egyedül kifejezni azt, hogy micsoda Velence. Talán valami sejtelemszerűen halkká finomított hárfaszóból lehetne érezni a csipkefinomságú paloták hófehér reszketését a holdfényben és a vízben, a habok andalító locsogását a bizarr gondola körül és mindazt a káprázatos romantikát, amely valóságként veszi körül az emberi szívet a velencei éjszakában… Ha behunyod szemedet, mintha hallanád is a zenét… Olyan szép, hogy lezárt pillád alá szökik a könny…"

Beszédes dokumentuma ez a mű az európai keresztény kultúra iránti csodálatának és szeretetének. „Dsida Jenő nagyszerű és napjainkban örvendetesen ismét igen népszerű életművének figyelemre méltóan érdekes és szép darabja ez az itáliai útirajz, amely nemcsak a költő életrajzának és gondolkodásának ismeretét teszi teljesebbé, hanem bepillantást enged a harmincas évek erdélyi magyar világába is" – méltatja a művet Pomogáts Béla.[48]

AZ ELVESZETT LÓ

Kós Károlyhoz fűződő barátságát dokumentálják és szerteágazó tevékenységének a motívumaira is fényt vetnek élete itt következő epizódjai.

Az *Erdélyi Helikon* 1933. évi tizedik száma Kós Károlyt köszöntötte ötvenedik születésnapja alkalmából. Az erdélyi magyar irodalom kiválóságait fölvonultató, gazdag összeállításban helyet kapott Dsida Jenő legszebb és legszellemesebb prózai műve, *Az elveszett ló* is. A líraiságot és a humort mesterien ötvöző elbeszélés egy Kós Károlynál három esztendővel korábban tett sztánai látogatás emlékét örökítette meg „a krónikás hűségével", az ünnepelt „nagyobb dicsőségére".[49]

A sztánai kirándulásnak természetesen voltak előzményei, hiszen Dsida évek óta közvetlen munkatársa volt Kós Károlynak. Az atyai jó barát 1930-ban „egy nyári délelőtt" a következő szavakkal fordult hozzá: „Vasárnap gyere ki hozzám Sztánára! […] Mert onnan átmehetsz Körösfőre, ahol vasárnap új kenyérrel oszt úrvacsorát a pap. Ünnepi díszben a falu, férfiak, aszszonynépek kalotaszegi gúnyában. Olyant, tudom, nem láttál még…"

A költő eleget tett a meghívásnak. Erre nemcsak Kós Károly személye, hanem a körösfői úrvacsoraosztás is csábította: szerette volna még jobban megismerni Kalotaszeget, melyet temesvári származású meghívója sors diktálta szülőföldjének tekintett és szenvedélyesen szeretett.

Fél tíz óra tájban érkezett meg a sztánai vasútállomásra. Csakhamar megtalálta „a híres-nevezetes, sokat emlegetett fészket, a kalotaszegi törvény szerint épült, hegyes süvegű Varjúvárat, melyet az ezermester Kós maga tervezett meg és épített". Az épület pontos, szemléletes leírása közben utalt két szépprózai alkotására is, *Varju-nemzetség* című „krónika"-jára és *A Gálok* című kisregényére, miközben stílusteremtő építőművészi törekvéseit jellemezte: „A lombokkal környezett és zölddel futtatott falak valami különös ódonságot leheltek, mintha nem is mai embernek, hanem évek százа előtt a Varjúnemzetség valamely leszármazottjának vagy a Gálok nehéz léptű sarjának nyújtanának védelmet. A tulajdonképpen kicsi ház – ez a Kós-építészet egyik sajátja – nagyot mutat. Otthonosan kisméretű és mégis impozáns. Igazi varjúvár. Éppen olyannak találtam, amilyennek a Kós rajzai és metszetei nyomán elképzeltem: kemény vonalú zárkózottság, gyakorlati logika, meleg lakályosság és sajátosan magyar lovagromantika kedves keveredésének."

Amikor átlépte „a körbefutó várkerítés kapuját", a házigazda kinn állt az udvaron. Mivel a körösfői istentisztelet kezdetéig, tizenegy óráig kevés idő volt hátra, be se engedte a házba, rendelkezésére bocsátotta Pici névre hallgató „kis mokány hegyi lovát", hátára ültette és a faluba küldte. Vacsoraidőig adott kimenőt számára.

Körösfőn a vendégnek eleve kijáró kedvességgel és szeretettel fogadták a jövevényt, aki ráadásul híres ember volt, s egy még híresebb, Kalotaszegen köztiszteletnek örvendő földijük házából és lován érkezett. A falu szélén egy „királyian szép öltözetű" menyecskével találkozott, aki megismerte „Kós mérnök úr" lovát. Ez megteremtette közöttük a bizalom légkörét, s a lovat és gazdáját otthonába invitálta.

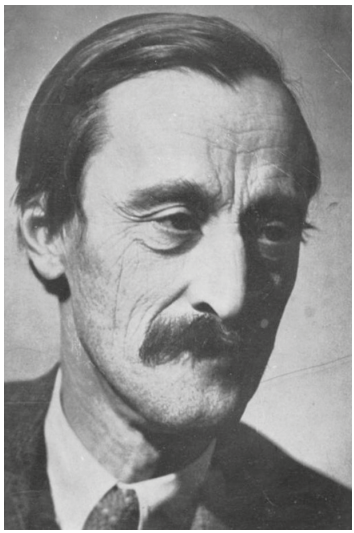

Kós Károly

A sztánai Varjúvár

Útközben – régi falusi szokás szerint – úgy köszöntötte és oly barátságosan szólt hozzá mindenki, mintha közülük származott volna, és „hosszú bujdoklás után” érkezne haza.

A körösfői református templom

A falu lakói csapatostul épp a templomba siettek. Hozzájuk a ló elszállásolása után Dsida Jenő is csatlakozott. A látványt lírai pátosszal örökítette meg: „A dombra kanyargó úton színes csoportok igyekeztek szaporán. Délceg legények, ruganyos lépésű, sudár leányok, pirospozsgás gyermekek és megfontolt öregrendűek. Valamennyien ünneplőben: a legszebb magyar típus, a legszebb magyar népviseletben. A színek tobzódása,

versengő virítása és tökéletes harmóniája több volt, mint piktúra: zene volt. Az üde és idillikus élet ünnepivé fokozott szimfóniája. Láttam azóta más népek viseletét, királyi díszfelvonulásokat, de ehhez a szépséghez foghatót azóta sem." A leírás *A Kalota partján* című Ady-verset juttatja eszünkbe: annak a költőjét nyűgözte le ilyen ellenállhatatlanul a templomból hazafelé tartó „pompás magyarok" „tempós vonulása", viseletének színgazdagsága, tündöklő szépsége, mely az „állandóság", a „biztosság" nyugalmával árasztotta el nyugtalan lelkét.

Kalotaszegi népviselet

A szívsimogató, folyton új és új meglepetést tartogató élmények Dsida egész napját végigkísérték. Többen is meghívták ebédre. Egy Péntek nevezetű, népes és vidám családot választott, akik „ízletes pulykapecsenyével" kínálták. Megfigyelte, hogy vendéglátói „milyen keresetlen, hibátlan, ízes szép irodalmi magyarsággal beszélnek", „mennyi tudás, okosság, intelligencia és bölcsesség csillan meg szavaikban, eleven, derűs humorukban". Ebéd után „a verőfényes tornácban" pipaszó mellett hányták-vetették meg a világ dolgait, majd a költő „valami tágas csűrben" táncolta végig a délutánt „hosszúfonatos, pártás leányokkal" és „karcsú menyecskékkel", „eszeveszett jókedvvel", „a fiatalság és nyár sűrű illatától" megittasultan.

Már alkonyodott, amikor a Pici hátára ült, és elindult Sztána felé. A falu utolsó házáig sokan elkísérték, fehér meg piros kendőkkel integettek utána. A „kényelmesen poroszkáló" ló hátán ülve összegezte benyomásait. Úgy érezte, hogy megtalálta Kós Károly egyéniségének és művészetének kulcsát: „Ezért az arisztokratikus, nagyszerű népért érdemes élni és dolgozni. Kalotaszeg a magyar nép esze és szíve. Magyar voltom tudata kellemes büszkeséggel áradt el bennem."

A Sztánára tartó költő az egyre sűrűbbé váló erdőben és sötétségben addig-addig terelte a lovat a helyesnek vélt irányba, amíg el nem tévedtek. Hosszan tartó odisszea után, éjjel fél kettőkor érkezett meg holtfáradtan és farkaséhesen a Varjúvárba. Amikor kalandját mesélte, Kós Károly közbevágott, hogy miért nem bízta magát a lóra, amely noszogatás nélkül is a jó utat választotta volna. Őt is hazahozta mindig, amikor elaludt a hátán.

A házigazda először a lovat szállásolta el, majd kenyeret, szalonnát és túrót rakott vendége elé, bort hozott és poharakat. Vacsora után vizet öntött egy mosdótál-

ba, majd magára hagyta ifjú barátját, de figyelmeztette, hogy elalvás előtt csukja be az ablakot. Az ablak nyitva felejtődött, és a fáradtságtól csakhamar álomba zuhanó költő a hajnali szürkületben arra ébredt, hogy a mosdótálban egy fekete varjú fürdik, és hideg vízhullámokat csap az arcába. A történtek miatt újabb szemrehányásokat kellett meghallgatnia, és megint egy állat miatt. Mindez a figyelmes olvasónak azt is elmondja, hogy Kós Károly nagyobb gyakorlati érzékkel rendelkezett, inkább értett a természet, az állatok nyelvén, mint fiatal barátja, aki a költészet elefántcsonttornyában érezte igazán otthon magát.

Reggel Kós Károllyal együtt tért vissza Kolozsvárra.

Ez az írás nemcsak szellemességével, humorával ragadja meg olvasóját, hanem érzelemgazdagságával is. Amikor a szülőföldről, a nemzetről, a kalotaszegi népviselet varázsáról vagy Kós Károly egyéniségének, művészetének titkairól beszél, valósággal átforrósodik a hangja. Dsida az 1920-as évek közepének a Végvári-versekre emlékeztető költői attitűdje után a *Psalmus Hungaricus* megszületéséig – melyet azzal a keserű önváddal kezd, hogy „félezernyi dalában" le se írta a „magyar" szót, és ezért „a minden-eszme sajgó árulójá"-nak nevezi magát – általában visszafogottan, szemérmesen nyilatkozott magyarságáról és erdélyiségéről. A visszaemlékezés megragadottsága, lírai pátosza azt tanúsítja, hogy a körösfői élmények gazdagsága és szépsége, Kós Károly emberi és alkotói nagysága kizökkentette megszokott stílusából.

Az elveszett ló a legbeszédesebb és a legfontosabb dokumentuma kettejük barátságának, mely mindvégig töretlen és harmonikus maradt. A sztánai és körösfői élmények is szerepet játszhattak például abban, hogy Dsida 1933-ban lelkes hangú riportot készített a Bánffyhunya-

don alapított új Kalotaszegi Néprajzi Múzeumról annak vezetőjével, Albrecht Dezsővel. A múzeum megnyitását előkészítő, négy főből álló bizottságnak – a költő szavait idézem – „leghozzáértőbb, legagilisabb tagja Kós Károly író és műépítész volt", aki „Kalotaszeg népművészetének alapos ismerője", „egyéni művészete is a kalotaszegi nép lelkét tükrözi": „az ő lelkessége és szakismerete irányította és buzdította a bizottság többi tagját" is.[50]

1934-ben Dsida Kós Károllyal készült beszélgetést tett közzé az *Erdélyi Lapok* hasábjain az író akkortájt megjelent Szent István-regényéről, *Az országépítő*ről. Megírását egy bírálat ösztönözte, mely a történelmi hűség ellen elkövetett vétségekkel gyanúsította meg a szerzőt. Az írás történelmi forrásokra hivatkozva utasította vissza a vádakat.[51] Kós Károly ebből a regényéből olvasott föl részletet az erdélyi magyar írók 1934. február végén és március elején megszervezett anyaországi előadókörútján.

Barátságuk egyik legemlékezetesebb és legismertebb epizódja 1936 nyarán játszódott le a marosvécsi írótalálkozón. A költő ez év májusában írta meg *Psalmus Hungaricus* című versét, melyet fölolvasott a tanácskozás résztvevőinek. „Mikor befejezte – idézte föl a történteket Wass Albert –, könny volt mindenki szemében. Ekkor felállt Kós Károly, barázdás arcán hullottak a könnyek, odament Dsida Jenőhöz, megölelte és azt mondta neki: »Te taknyos, hogy mersz ilyen szépet írni!«"[52] Népük szemérmes, „teremtő tettekre" váltott, mindkettőjükben föl-fölizzó és egymás iránt is megnyilatkozó szeretete fejeződött ki jelképes erővel és messzire sugárzó fénnyel ebben az ölelésben.

Kós Károly csaknem negyven évvel élte túl fiatal barátját: kilencvennégy esztendős korában, 1977. augusztus 24-én hunyt el Kolozsvárt. Öt nap múlva, 29-

én délután ravatalozták föl a Farkas utcai református templomban. Én is részt vettem a temetésen, és emlékezetemben máig elevenen él, hogy a halottat a házsongárdi temetőbe kalotaszegi lányok is elkísérték, akik az 1930-as körösfői úrvacsoraosztás napján Dsida által is megcsodált, színpompás népviseletbe öltöztek, és párosával vitték a koszorúkat a koporsó után.

Túlvilági fogadásán bizonyára megjelent örökifjú barátja, Dsida Jenő is, aki feltehetően legkésőbb akkor visszaadta egykori mesterének azt az ölelést, amit a *Psalmus Hungaricus*ért kapott az 1936-os marosvécsi írótalálkozón.

A VADVIRÁG ÉS A LILIOM

Dsida Jenőt anyaországi kortársához, József Attilához – aki, ahogyan utaltunk is rá, az övéhez hasonló költői utat járt be – mély és tartós barátság fűzte. Kezdeményező, közvetítő szerepet játszott versei erdélyi közreadásában és népszerűsítésében is. A magyar irodalomtörténet egyik legszebb férfibarátsága szövődött közöttük. Jelentősége és üzenete túlmutat önnön határain.

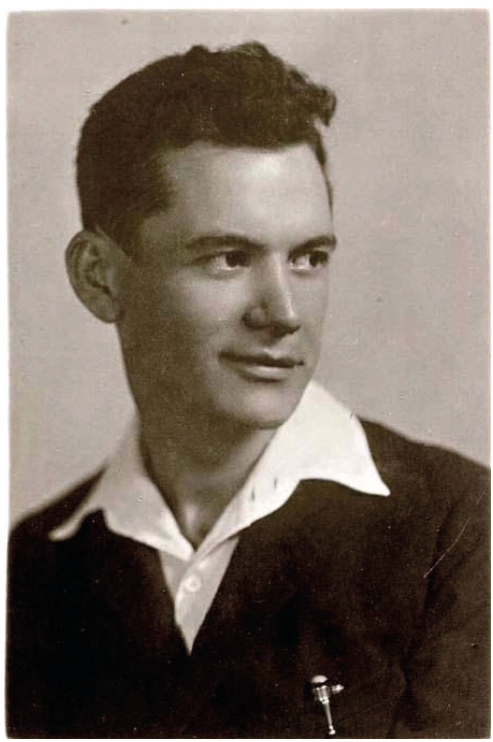

József Attila

Barátságuk intenzitását sokatmondóan szemlélteti az a levél, melyet József Attila 1930. június 16-án írt Dsidának Hódmezővásárhelyről. Hangvétele, így az „Ölel rendelkezésedre álló barátod" záróformula arról tanúskodik, hogy ismeretségük korábbi keletű. Második mondatában személyes találkozásukra is hivatkozott, amelynek a körülményeit máig nem sikerült tisztázni. Leveléhez tizennégy verset mellékelt azzal a kéréssel, hogy barátja helyezze el őket az *Erdélyi Helikon*ban és a *Pásztortűz*ben. Megható a levélnek az a részlete, amelyben egy erdélyi utazás terveit szövögeti, bizonyítva azt is, hogy említett találkozásuk színhelye nem Dsida szülőföldje volt: „Ha sorsom fordulna immár egy kissé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá. Azt hiszem, tifelétek nem is ösmernek eléggé, annyira, hogy egypár hónapig, amíg körülnézhetnék egész Erdélyben, megélhetést is találjak. Igazán fáj a szívem, hogy Bécset és Párizst, bár újságot árulván, megjárhattam, de fajtám távolabbi rétjei felé út még nem adatik."[53] Növeli a levélrészlet megindító szépségét és hitelét, hogy mögötte tényleges szándék rejlett. Jancsó Béla egyik Fábián Dánielnek címzett leveléből tudjuk, hogy valóban várták József Attilát az idő tájt Kolozsvárt, mert szerették volna egybehangolni a Kárpát-medencei magyar ifjúsági mozgalmak, közöttük a József Attilához egy ideig közel álló Bartha Miklós Társaság és a Dsida Jenő nemzedékét fölvonultató Erdélyi Fiatalok törekvéseit.[54]

Dsida egy nappal a József Attila-levél keltezése előtt a *Pásztortűz* szerkesztője lett: a június 15-i szám jelentette be a szemlerovatban a két előző szerkesztő, Gyallay Domokos és Reményik Sándor távozását, és a címlapon már az új szerkesztők, Császár Károly és Dsida Jenő nevét tüntetve föl. Június 29-én, tehát a szerkesztővé történt kinevezését követő első szám levelezési rovatá-

ban válaszolt József Attila hozzá írt levelére. „Hálásan köszönjük a beküldött kéziratokat. Nagy örömünkre szolgál, hogy az új magyar költészet egyik legtehetségesebb, fiatal beérkezettje munkatársaink sorába szegődik" – írja többek között. Megemlíti, hogy kérését már tolmácsolta az *Erdélyi Helikon*nak is, melynek 1929 szeptemberétől Kuncz Aladár volt a szerkesztője.[55] A folyóiratnak ugyanebben a számában látott napvilágot József Attila *Nyár* című verse. Közlése Dsida ízlése szerint való, intonációjában a „poeta angelicus" éteri hangja, az apró, elillanó szépségekre is fogékony természetszeretete szólal meg:

Aranyos lapály, gólyahír,
áramló könnyűségű rét.
Ezüst derűvel ráz a nyír
egy szellőcskét és leng az ég.

Barátságuk egyik legfontosabb dokumentuma az a recenzió, amelyet Dsida az *Erdélyi Helikon* 1931. májusi számában tett közzé József Attila *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötetéről.[56] „József Attila verseit szeretni vagy nem szeretni: ízlés dolga – olvashatjuk a bevezetésben. – El lehet képzelni jogos ellenérzést is ezekkel a versekkel szemben, valami kis fuldoklásfélét ebben az atmoszférában." Kántor Lajos szerint ez a két mondat feltehetően Babits Mihályra, illetve Babits és József Attila elmérgesedett viszonyára utal.[57] Annál erőteljesebben hatnak Dsida József Attila költészetét méltató szavai: „Az utolsó évek magyar versterméséből alig emlékszem vissza könyvre, mely ennyire lekötött volna" – írja. Majd így erősíti meg vallomását: „Egy-egy versén igaz művészet csillog. *De csillogása nem a drágaköveké, hanem a füvek reggeli harmatáé.*"

A továbbiakban – vitára ingerelve s némi leegyszerűsítéssel, de valóságos folyamatokat és összefüggéseket alapul véve – két teljes belső jogosultsággal bíró és egyformán értékteremtő ágra osztja a magyar költészet történetét. A kettéosztottság „csaknem egyidejű a magyar költészettel", de „Kazinczy nyelvújításától kezdve egészen szembeszökő". Az egyik „a magyar nyelv zamatos, erős, ősi törvényei szerint Adyig vezetett". A másik „magába gyűjtötte a nyugati gondolkozás összes mellékfolyóit". Ennek partján „nyíltak ki azok a liliomok, melyek a Louvre kertjében vagy Stefan George háza előtt is nyílhatnak", s „ez az ág torkollik Tóth Árpád, Babits és Kosztolányi pazarul csillogó, ideges, finom költészetébe". „Ebben a pillanatban úgy érzem és ki merem mondani – állapítja meg –, hogy József Attila az Ady Endre költői útjának első igazi és helyes folytatója. Nem szellemet és ideológiát kapott József Attila Adytól, hanem intelmet: visszafigyelni őseink nehéz kongású, bibliás, de mégis üde és vadvirágszagú beszédére." Illusztrációként teljes terjedelmében idézi a kötetből a *Bánat* című verset, amelyet az *Erdélyi Helikon* 1930. októberi számában még *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz* címen tett közzé. Citálja továbbá a *Kalevala*-hatást mutató *Áradat* egyik strófáját, melyben öt vándorló, munkát kereső szegény ősi finnugor átokkal sújtja a botosispánt, aki elkergette őket az uradalom tavától, amelyben föl akarták frissíteni izzadt testüket. Az átok erejét és hatását a finn eposzból ismert gondolatpárhuzamok és bokros alliterációk a végletekig fokozzák. „Mint valami középkori magyar ráolvasás" – fűzi hozzá találóan Dsida.

A József Attila és Babits közötti vitára és elmérgesedett viszonyra utaló bevezetés után az idézett fejtegetés felfogható Dsida Jenő alig leplezett, Ady Endre nevével

is illusztrált állásfoglalásának József Attila mellett. A Babitsot idéző és Kántor Lajos szerint némi iróniát is sugalló liliom helyett a maga részéről – bár értékkülönbséget nem állapít meg a két vonulat között, amelyeknek a jellegzetességeit a frappáns és beszédes szimbólumokba tömöríti –, döntését stiláris eszközökbe rejtve, a liliom létjogosultságát, szépségét sem megkérdőjelezve, a vadvirágot, nem Babitsot, hanem József Attilát választja.[58] Koncepciója azért is elgondolkoztató, mert József Attilát határozottan és következetesen irodalmunk urbánus vonulatához sorolták és sorolják. (Persze kicsordul ő bármiféle besorolás kávéskanálkájából.) Az az erdélyi lírikus hajol meg ennyi empátiával a „tősgyökeresen és lefordíthatatlanul magyar" költői hagyomány előtt, aki látványosan, a kisebbségi sors determinációival is dacolva követett nyugat-európai mintákat. Egyik legfőbb mestere az a Kosztolányi Dezső volt, akit az imént idézett felsorolásban közvetlenül Babits után említett meg. Az a „poeta angelicus" hajt fejet József Attila költői nagysága előtt, akinek a líráját inkább jellemzi a liliom, mint a vadvirág jelképe. Erőteljes hangsúllyal dicséri József Attila Villon-fordításait is, találóan „magyar Villonnak" nevezi őt, aki a középkor utolsó nagy francia költőjéből szegénylegényt formál, „nagyon is hortobágyi levegővel".

Az elismerő szavak súlyát az sem csökkenti, hogy elmarasztalja József Attila akkori lírájának agitatív tendenciáját és frazeológiáját, mely „hideg fejjel *megtanult* programot és ideológiát" szajkóz, idegen az irodalom törvényeitől és hivatásától, a költészet autonóm világától, ebből fakad mesterkéltsége is. Hozzáteszi, hogy bíráló megjegyzései kizárólag esztétikai fogantatásúak: elsődlegesen nem barátja *programjával*, hanem *költészetével* vitázik, hiszen tőle sem volt idegen a szegények,

az elnyomottak, az üldözöttek iránti szolidaritás és szeretet, az ő világképét és költészetét is erőteljes, az „imitatio Christi" eszméje és a kisebbségi lét tapasztalatai által ösztönzött szociális érzék hatotta át.

Barátságukról Bóka László további adatokat is közölt. 1934-ben például levelet váltott Dsidával, akit szembesített a József Attila-kötetről írt egykori kritikájával. Friss keletű álláspontját firtató soraira a következő választ kapta: „Ma már nemcsak programjával, de költészetével is egyetértek. Nincs nagyobb költészet ma az övénél. Gloria! Gloria! Gloria! Michael pápa egyet lép hátra, mögé, én lábához ülök, mint cselédke."[59] Ez a vélemény csupán annyit változott 1931 óta, amennyit József Attila költészete is a két időpont között. A proletariátus költőjét az illegális munkásmozgalomban elszenvedett személyes csalódásai és sérelmei is arra ösztönözték, hogy – egyre zengőbb és ékesebb szavakkal – az egész nemzet nevében, az értelem és a humánum, a szellem és a szerelem nyelvén beszéljen, levetkőzve az agitációs líra sztereotípiáit és szólamait.

„Michael pápa" természetesen Babits Mihállyal azonos. A róla megfogalmazott ítélet visszamenőleg is hitelesíti és megerősíti Dsida 1931-es állásfoglalását József Attila mellett kettejük viszályában. Mindez némiképpen annak a titkaiba is beavat, hogy miért bánt Babits és a *Nyugat* ugyanolyan mostohán Dsida Jenővel, mint József Attilával. A folyóirat – bár Dsida több alkalommal próbált közeledni hozzá, Babitsot levélben is megkereste, 1934-es magyarországi útja során kéziratokkal kilincselt a szerkesztőségben, szót emelt érdekében a nagy tekintélynek örvendő Bánffy Miklós is – egész életében egyetlen versét és műfordítását nem közölte. Neve a Baumgarten-díjasok listáján sem szerepelt. Haláláról is szűkszavúan és gondolatszegényen emlékezett

meg a *Nyugat* hasábjain Szerb Antal.[60] Holott ízléséhez és költői világképéhez Babits és a *Nyugat* ízlése és költői világképe igen közel állt.

Bóka László – a klasszikus bölcsességhez híven – a másik felet is meghallgatta. Egyszer kiejtette József Attila előtt Dsida nevét, aki rajongó szeretettel beszélt róla, barátjának nevezte. Büszkén emlegette 1931-es kritikájának azt a passzusát, mely versei csillogását „nem a drágaköveké"-hez, hanem „a füvek reggeli harmatá"-hoz hasonlította. Elmondta, hogy leveleznek, s hogy Dsida meghívta, de „egyelőre nincs pénze az útra". Tudta, hogy Benedek Elek védőszárnyai alatt indult el költői pályáján, és tudott egy szerelméről is.[61]

Barátságuk azt is bizonyítja, hogy létezik az esztétikai dimenziónak olyan magaslata, ahol a politikai és az ideológiai szempontok értelmüket és érvényüket vesztik. Egyebek mellett ezért tartom rendkívül tanulságosnak és fontosnak kettejük barátságát.

A két költőóriást bízvást együtt emlegethetjük tehát, mint az első világháborút követően föllépő költőnemzedék legtehetségesebb tagjait. Barátságuk azáltal is külön jelentést és rangot kap, hogy József Attila az anyaországban, Dsida Jenő a határon túl, Erdélyben élt és alkotott, s egymást erősítve a magyar költészet folytonosságáról és egységéről tanúskodnak.

Az elmondottakat hitelesíti Radnóti Miklós Dsidához fűződő viszonya is. Lengyel Balázs – akit Radnóti már fiatalon a barátságába fogadott – egyik tanulmányában fölidézte azt az emlékét, amikor otthonában látogatta meg mentorát. Alig elkezdett beszélgetésüket újabb csöngetés zavarta meg. A házigazda kiment, hogy fogadja a vendéget, akivel az előszobában tárgyalt egy ideig. Lengyel Balázs a könyvespolcon szemmagasságban maga előtt Dsida Jenő *Angyalok citeráján* című, az

idő tájt – 1938-ban – megjelent posztumusz kötetét pillantotta meg. Dsidának akkor még csak a nevét ismerte. Levette a polcról, és az *Út a Kálváriára* című versnél nyitotta ki. Volt ideje többször is újraolvasni, és egyre jobban megragadta. Amikor Radnóti visszajött, lelkendezve beszélt róla. „Nem ismerted? – csodálkozott Radnóti. – Dsida igazi költő. Érdemes megismerned."[62]

Radnóti Miklós

ASSISI SZENT FERENC NYOMDOKAIN

Dsida Jenő líráját mindenestül áthatotta a neveltetéséből fakadó, intenzív erejű vallási élmény, az evangéliumok üzenete, az „imitatio Christi" eszméje. A XX. század legjelentősebb magyar szakrális költői közé tartozik. Már a szeme nézésében, a tollfogásában ott rejtőzött és az egyszerűség, a természetesség evidenciájával nyilatkozott meg az egész lényét magával ragadó keresztény hite.

Legkedvesebb szentje, tanítómestere, kiteljesedő költői világképének egyik legfőbb ihletője és formálója a természet, az állatok, a kereskedők és Olaszország védőszentje, a rendalapító Assisi Szent Ferenc volt.

Assisi Szent Ferenc

Édesanyja – aki, mint említettük, tagja volt a ferencesek harmadik, világi rendjének – a szatmárnémeti barátok templomába járt imádkozni, és sokszor magával vitte gyermekeit is. Az ő példáját követve – feltehetően még Szatmárnémetiben – Dsida is belépett a ferencesek világiak részére létrehozott közösségébe. Márton Áron tanúsága szerint Kolozsvárt az egykori Karolina téri ferences templomban tett eleget vallási kötelezettségeinek.[63]

A kolozsvári Karolina téri ferences templom

Sas Péter mutatott rá, hogy *Sainte Thèrèse de Lisieux* című versét ennek a templomnak a Szent Teréz-oltára ihlette, mely az apácát rendi öltözetben, rózsák között ábrázolja.[64]

A ferences templom Szent Teréz-oltára

1929. március 4-én Abafáján kelt levelében arról tudósította szüleit, hogy az előző „két szép napot" Marosvásárhelyen töltötte, a vasárnapi szentmisét a barátok templomában hallgatta meg, mely „mintha csak a kolozsvári ferences rendi templom lenne miniatűrben".[65] Kocsis László *Szent Ferenc miséje* című verseskötetéről recenziót közölt a *Pásztortűz* 1928-as évfolyamában. Az erdélyi ferences rend tagjai közül barátja volt például P. Trefán Leonárd, aki 1927-től 1931-ig a kolozsvári ferences kolostor házfőnöki tisztét is betöltötte, s akinek a *Táborhegyi fényben* című művét a *Pásztortűz* 1931-es évfolyamában méltatta. Szent Teréz iránti szeretetét bizonyára táplálta, hogy a kolozsvári Szent Bonaventúra

Nyomda 1925-ben megjelentette *Liziői Kis Szent Teréz imakönyvét*, melyet P. Trefán Leonárd szerkesztett, s melynek még további három kiadása látott napvilágot. Krenner Miklós, a Spectator álnéven ismertté vált erdélyi újságíró visszaemlékezése szerint – aki gyászbeszédet mondott a költő temetésén – halotti inge alatt ferences skapulárével temették el.[66]

Assisi Szent Ferenc a természet szépségében és tökéletességében a teremtő Istent érte tetten, megszemélyesítette, testvérének nevezte és szívéhez ölelte az egész világot. Ékesszólóan beszél erről *Naphimnusz* című költeménye, melyet Dsida Jenő 1923-ban olvasott el először, 1934-ben pedig magyarra ültetett. A világirodalom talán legszebb versének ez az egyik legihletettebb, legszebb, Sík Sándoréval és Szedő Dénesével vetekedő magyar fordítása. *Cantico di Frate Sole* című vallomásában olvashatjuk: „A természet rajongó szeretete nem magától lobbant lángra bennem, és nem is a természet maga volt az, ami felgyújtotta. Egy vers volt. Assisi Szent Ferenc híres naphimnusza. A *Cantico di Frate Sole.* Tizenkét éve annak, hogy először olvastam ezt a verset, és ma megdöbbenek arra a sötét gondolatra: milyen iszonyú, milyen vigasztalan volna az életem, ha nem ismerném. Olyan vers ez, amely nélkül nem lehet élni, vagy legalábbis nem lehet boldognak lenni. Drága Szent Ferenc! Napos, virágos olasz tájak éneklő vándora, akinek szívéből el nem fogyott az ujjongás és arcáról még az omló könnyek között sem tűnt el a mosolygás fénye. Aki számára meleg esőként hullott az isteni jóság a kegyelmek magasából, és aki olyan határtalanul szerelmes volt az emberszerető, világot becéző kedves Istenbe, hogy majd megpattant a szíve a határtalan szerelemtől.”[67]

Dsida Jenő is Assisi Szent Ferenc megragadottságával és lényegességélményével szemlélte a világot. Szenvedé-

lyesen hitt az egyszerű, nemes és tiszta érzelmek boldogító erejében, a lét mítoszi fényt sugárzó méltóságában. „Szép a világ, gyönyörű a világ és nincs hiba benne" – írta a *Kóborló délután kedves kutyámmal* című „lírai riport" egyik hexameterében, mely tovább nem fokozható egyszerűséggel és közvetlenséggel fejez ki egy közhelynek tűnő, mégis léleksimogató és cáfolhatatlan tényt. „Tedd a világot orvossággá / és add be az emberfiának!" – fogalmazta meg emberi és költői hitvallását, egyik legfontosabb üzenetét *Tóparti könyörgés* című versében, a kiegyensúlyozott, boldog élet nélkülözhetetlen feltételévé avatva a világban való otthonosságunkat.

Az öröm képességét is transzcendens eredetűnek, az imádkozás immanens formájának tartotta. *Kereszténység és életöröm* című előadásában olvashatjuk: „Azt tanítja nekünk Szent Ferenc, hogy örvendjünk a színeknek, melyek a szemünkbe lobognak. Örvendezzünk az ízeknek, a hangoknak és az illatoknak. Örvendezzünk mindenkor minden tiszta örömnek, legyünk feltárt szívű, égő szemű, vidám, örök gyermekek, mert az igazi kereszténynek nincsen mitől félnie és rettegnie."[68] Dsida Jenő egész életműve hitelesíti és szemlélteti ezt a gondolatot.

Első kötete, az 1928-ban megjelent *Leselkedő magány Zarándokút* című versének a *Pásztortűz* 1928-as évfolyamában napvilágot látott fogalmazványában még szerepelt egy mondat, amelyet a végleges változatból kihagyott: „És eszembe jut Assisi Szent Ferenc". Bizonyára azért mellőzte, hogy ne fékezze a költői látomás szabad szárnyalását, és hogy elhárítsa az utánzás gyanúját.[69]

1929-ben az *Erdélyi Helikon* hasábjain jelent meg *Kóbor énekek* című versciklusa, melyben a *Naphimnusz* szerzőjének mámoros természetszeretete és életöröme szólal meg. Egyik részletében a ferences köszöntés sza-

vai csendülnek föl, a Pax et Bonum, a Béke és Jóság. A maga teremtette, idillikus álomvilágban minden olyan egyszerű és természetes:

A jóságról, békéről nemcsak
beszélni lehet, meg lehet őket
fogni, símogatni, a tengernek
nincs neve, semminek sincs
neve, mindennek könnyűség
a lelke, a lábam, a kezem
könnyű, egyszerű a szívem.

A *Kóborló délután kedves kutyámmal* egyik részletében párját ritkító szakértelemmel taglalja és tények végeérhetetlen sorával illusztrálja az öt érzék, a színek, az illatok, a tapintás, az ízek és a hangok gyönyöreit, majd így összegzi tapasztalatait:

Szép dolog élni, kutyuskám. Szembe haladni a széllel,
ázni, ha bús zivatar vág, megszáradni, ha nap süt,
szánon siklani, míg a pihék csillogva csapongnak
s vattacsomóként ülnek vállamon és a fenyőkön.
Nagyszerü elcsavarogni, bolyongani, menni örökké,
így lézengeni, mint most, gondtalanul fütyörészve,
így ballagni, kutyástul, erős nagy örömmel a szívben,
s mondani himnikusan: Csodaszép, csodaszép ez az élet,
semmi se múlja felül. Légy csonka, beteg, nyomorult bár,
mégis öröm szippantani fényt, levegőt, vakon is kéj
megsimogatni a nap tüzes arcát…

Időközben bealkonyul, és valahonnan, a megfoghatatlan örökkévalóságból előlép Szent Ferenc, hogy szelíd és parttalan szeretetével ismételten megzabolázza a gonoszság jelképévé avatott gubbiói farkast:

A költő Tinti kutyával

Assisi Szent Ferenc a gubbiói farkassal

Francesco testvér most indul el esteli útra,
most megy a szörnyű farkas elé, – a te ősöd elébe,
Tinti barátom, – hogy szeliden parolázzon a torkos
bősz fenevaddal, a vértlihegő fogas emberevővel.
Fekszik a farkas a jó Szent lábainál, mialatt ő
barna kezével a bundás oldalakat simogatja.

Szent Ferenc víziószerű megjelenése békességet teremt az elsötétülő világban, az éjszaka nyugalmát immár semmi sem zavarhatja meg:

Alszik a farkas, amarra derűsen füstöl a kémény,
nézd csak, a csillagok is felnyitnak imitt is, amott is.

A Szegénység Úrnője előtt hódoló Szent Ferenc példája is ösztönözte Dsida Jenőnek a szegények, az elesettek iránt megnyilatkozó rokonszenvét és szolidaritását. A kor szorításában vergődő kisembereket a krisztusi megváltás glóriájával övezte, gondolatvilágát keresztényi szeretettel és mély részvéttel átitatott szociális érzék hatotta át. Sokatmondóan szemlélteti ezt például *Öreg postás a város végén, Az utcaseprő, Amundsen kortársa* vagy *Bútorok* című verse. Ez az indíték megcsonkított hazájához és a kisebbségi sorsra ítélt erdélyi magyarsághoz fűződő viszonyát is gazdagította, a *Psalmus Hungaricus* megírását is ösztönözte.

Az utcaseprő a legszebb Dsida-versek egyike. Bizonyára egy Hunyady Sándorral és Kuncz Aladárral hármasban, élénk beszélgetésben és vitában átvirrasztott kávéházi éjszaka konzekvenciáit örökíti meg. A költő hajnalban „dudolva ballag" hazafelé „sok apró-cseprő dallal" szívében. Találkozik a munkáját végző utcaseprővel, aki „oly tisztességtudón" köszönti, hogy csordultig telik alázattal és szeretettel. A „szegény, piszkos utcaseprő" – aki az elemi

létformák egyértelműségében és biztonságában él, alázattal teljesíti kötelességét, nem hervasztja és nyugtalanítja az értelmiségi észjárás spekulatív jellege és meddősége – példává magasodik a szemében. Krisztust látja benne, ki sepri „a föld szennyeit", ki „világ bűnét" elveszi. A befejezésben tőle kér közbenjárást az örök üdvösség elnyeréséhez:

Testvér, ha az üdvösségre jutsz,
rólam el ne feledkezz!

A *Naphimnusz* költője a testi halált is testvérének nevezte. Amikor orvosa közölte vele, hogy gyógyíthatatlan beteg, közeleg a halála, felsóhajtott: „Isten hozott, halál testvér!"

Dsida e téren is a nagy szent tanítványa. Tudta, hogy fiatalon fog meghalni. Veleszületett és Beregszászon tovább súlyosbodott szívbetegsége eleve eljegyezte a halállal. Az elmúlás gondolata egész lényébe, minden idegsejtjébe beivódott. Ez formálta olyan tökéletessé érzékeiben és költészetében a „megkapaszkodás" ösztönét, és indította el őt otthonkereső, a tér és az idő sorompóival is dacoló szellemi expedíciójára. Otthon akart lenni a világban földrajzi és spirituális értelemben egyaránt: ezért szerette úgy szülőföldjét, Erdélyt, s ezért szerette úgy Istent is, ölelte magához az egész mindenséget. Mindenekelőtt a miniatűr szépségek és az intim hangulatok költője. Az ősi keresztény bölcsesség öltött formát lírájában: Isten a legkisebbekben a legnagyobb, minél kisebb köreibe hatolunk a létezés egyetemes hálózatának, annál inkább megnő a termő rejtelmek övezete.

Mint *A varázshegy* című Thomas Mann-regény egyik hőse, Hans Castorp, ő is a halál fénytörésében lelte meg az élethez vezető zseniális utat. Az elmúlás fenyegető közelsége mitikus méretűvé fokozta életszeretetét, szív-

közelből ismerte és fölragyogtatta a hétköznapok legparányibb és legtünékenyebb, mások által észre sem vett szépségeit is. A rövidre szabott lét gyötrelmét, a mennyiségi veszteséget a minőséggel, az élmények intenzitásával és gazdagságával ellensúlyozta.

Magatartásának és költői világképének lélektani motívumait Áprily Lajos így elemezte: „Tudtuk róla, hogy rossz a szíve s csak óvatos, kiegyensúlyozott életmód adhat neki férfiéveket. Ő azonban fiatalos könnyelműséggel így fogalmazhatta meg magában a kérdést: Ha beteg szívem miatt úgyis meg kell halnom idő előtt, miért lohasszam magamban a lángot?”[70] Épp ez a mohó és fékezhetetlen vágy az élet totális megismerésére és birtokba vételére, ez az egész univerzum felé kinyújtott és szélesre tárt kar, amelynek mozdulatában egyesült az első és az utolsó ölelés gesztusa, érzés- és gondolatvilágának ez a felfokozottsága, a kivételes izzású átélőképesség az egyik legjellemzőbb tulajdonsága Dsidának, erre vezethetők vissza költészetének legvonzóbb értékei is. Gesztusai mélyen bevilágítanak az emberlét eredendő titkaiba és törvényeibe, fölkeltik bennünk is a teljesebb és a boldogabb élet vágyát, megmutatják, hogyan védekezhetünk napjaink uniformizálódó, elidegenedett, sivár valósága ellen. Csoóri Sándor – minden bizonnyal a *Kóborló délután kedves kutyámmal* említett részlete alapján – „az öt érzék költőjé”-nek nevezte.[71] A görög pásztori múzsát idéző, a keresztény kultúra motívumkincsével, reneszánsz derűvel átszőtt, mesés univerzumot formált vágyaiból, ahol az emberi teljesség, a boldogság nem kényszerül önfeladásra és kicsinyes megalkuvásokra.

Sorsát krisztusivá avatta a folytonos készenlét az előre tudott, nem váratlanul rátörő halálra. „A természetes halál rendszerint lecsap ránk – írja Lengyel Balázs. – De a kínhalál, amilyen a Krisztusé is, lélektanilag éppen ab-

ban különbözik a természetes haláltól, hogy kényszerítve, mozzanatról mozzanatra szembenézünk vele. Ez az igazi töviskorona – nem az, ami tüskéivel felvérzi a homlokot. És Dsida egész rövid életében végig hordta ezt a töviskoszorút. Hogy mennyire folytonosan hordta, és milyen mélyre hasító tüskékkel, költészete rá a bizonyság. Ez a költészet – elég bárhol beleolvasni – a halálközelség és a fiatal, játékos kedvű életszeretet ellentétének érzelmi izzásából fakad. Görögtüzes lobbanás, mely mintha fekete fénnyel ragyogtatná a világot. Nem szomorú fénnyel – ne tévedjünk. Nem lemondó, fájdalmasan búcsúzó költészet ez, egyetlen mély húron gyönyörűen játszó, mint a Tóth Árpádé. Inkább felülkerekedő, játékosan életigenlő, könnyedén, fiúsan bájos, rímekkel csilingelő, szertelen."[72]

A haláltudat elmaradhatatlan társként szegődött hozzá hétköznapjaiban is. *Be rossz!* című, az ősz, az elmúlás hangulatát megragadó, 1925-ben a *Pásztortűz* hasábjain közzétett versének egyik részletében megindító részvéttel és gyöngédséggel siratja, becézi a „korapusztult, zöld" leveleket: ezzel az „elszólás"-sal árulja el olvasóinak, hogy tudata mélyén mindig ott rejtőzik és folyton emészti őt a halálfélelem. Én „a halálnak minden vacsoránál / külön tányért teszek asztalomhoz" – olvashatjuk *Rövid napló* című költeményében. „Jaj meg-megáll / a láb, mert fél, hogy sírba téved" – panaszolja *A sötétség verse*. Egyetlen kihullott hajszál is a legvégső amplitúdóig fokozza az elmúlásról szövődő látomását, a léten túli lét kapui is kinyílnak előtte (*Hulló hajszálak elégiája*).

Költészetének egyik legfeltűnőbb sajátossága a halál megszelídítése, a haláleufemizmusok kimeríthetetlen gazdagsága és sokszínűsége. Nemes Nagy Ágnes mutatott rá, hogy párját ritkító szómágiával foglalta egységbe szépségeszményét és haláltudatát.[73] Széppé szelídítette a szörnyűt, hogy könnyebben tudjon szembenézni vele.

Megkötötte a maga különbékéjét az elmúlással, melynek csíráit törékeny testében hordozta. Egész lényét átitatta a lélek halhatatlanságában, az isteni igazságszolgáltatás irgalmában hívő ember sírig tartó reménysége, békéje és derűje. Egyetértéssel idézte Assisi Szent Ferenc gondolatát: „testvérünk a Halál is, mely elől senki élő el nem menekülhet. Nincs mit félnünk tőle, mert testvérünk, és csak az a másik a borzasztó, az örök halál, a kárhozat, mely azonban a bűnteleneket, a tiszta szívvel meghalókat nem fenyegeti."[74] Mesteréhez és példaképéhez hasonlóan vallotta ő is, hogy a szenvedés az élet ára, szükségszerű velejárója, melyet türelemmel és méltósággal kell viselnünk. A belőle fakadó részvét az alapja és alkotórésze a mások iránti szeretetnek is. Az élet értelmét, cselekedeteink értékét is a mások szenvedésének enyhítésére irányuló küzdelem intenzitásán mérhetjük. Krisztus szenvedése, önfeláldozása, kereszthalála az emberi szenvedést mítoszi fénybe emelte.

Az elképzelhető legszebb halálnemet álmodta meg magának, melynek az erdélyi hegyek szépsége és a szerelmi idill szolgál fedezékéül. *Szökevények a fák közt* című „révedező utópiá"-ját ezekkel a sorokkal zárja:

Pislogó, piros rőzsetűznél, végtelen erdőn, halk
dalok közt, lassan lépkedő angyalok közt
simulok hozzád a lágy mohára… Zsongó gallyak
közt, angyalok közt
készülünk a kedves halálra.

A verszárlat nemcsak azt a jelentést sugallja, hogy minden pillanat közelebb visz minket a halálhoz, és isteni ajándék, ha életünket örömben, szeretetben tölthetjük. A franciák a férfi és a nő szerelmi egyesülésének a csúcspontját „kis halál"-nak becézik. Ez a jelentés tovább növeli az idézett sorok katartikus hatását. Az erotika utá-

nozhatatlanul, „dsidásan" finom, a szemelvény valamennyi szavát, a szerelmi idill minden mozzanatát a gyöngédség és az ártatlanság atmoszférája hatja át, melyet a tapintatos, „lassan lépkedő" angyalok jelenléte eleve szentesít.

Így dudolok az uccán… című versében is az erdő idillikus birodalmába vágyakozik a modern civilizáció, a nagyváros sivár és nyomasztó közegéből. Ott még a halál is szelíd és tapintatos hozzá:

Nem bújt el senki jobban,
nem hal meg senki szebben.
Úgy hull rám az örök csend,
úgy száll, keringve lebben,
ahogyan – míg a lombot
lágy szél fuvalma rázza, –
kis ájult gyík fölé
hull a levelek száza.

Szívemből kék virágot
sarjasztok kedvesen:
hadd bukkanjon reá
sétáló kedvesem,
ki két napig pirosra
dörzsölte szép szemét,
mivelhogy béke lettem,
boldog por és szemét.

Az a költő becézte ilyen megindítóan szép szavakkal a halált, akinek a szíve az elmúlás ritmusát dobogta.

A mulandóság, az átmenetiség, az ideiglenesség tünékeny világából a végtelenséghez, az örökkévalósághoz fellebbezett, nem a földre, hanem az égre szegezte tekintetét. Verseiből a sejtelmes csodavárás, az otthon utáni vágy, az értelem- és boldogságkeresés nosztalgiája árad.

Rónay György ezeket a vonásokat fedezte föl az *Angyalok citeráján* című kötetben közölt fényképén, „kedves, okos, finom, tűnődő" arcán is, melyről „csöndes, hontalan jóság" sugárzott, kamaszosan ámuló szeme sejtelmes távolokba révedt, titokzatos vágyakról beszélt.[75] Első számú mesteréhez, Kosztolányihoz hasonlóan ő is a „vendéglét" élményét fejezte ki. A földi életet Isten ajándékának, a Hozzá vezető út kikerülhetetlen állomásának tekintette. Ki akart szabadulni a végesség börtönéből, az emberi sors korlátaiból és kelepcéiből, amelyre személyes tragédiája nap mint nap figyelmeztette. A purgatóriumi állapot ideiglenességéből és átmenetiségéből a paradicsomi lét teljességére és tökéletességére áhítozott.

Robinson című, 1926 júliusában keletkezett – a *Cimbora* 1927. január 20-i számában közreadott – verse lírai hősében ennek a költői magatartásnak a jelképét találta meg:

És áll, csak áll a tenger partján,
háta mögött a zord sziget,
kúszó liánok, sötét erdő, –
és kémleli a nagy vizet.

A kék habok közt felmorajlik
valami zsongó halk remény,
s a Magány foglya térdre hull
a tenger sivár fövenyén.

A láthatatlan messzeségben,
melyet már annyi álma rótt,
megérez és körülcirógat
egy eljövendő kis hajót.

Az idézett sorokból már a legnagyobb Dsida-versek hangulata árad. Letérdepelve, karját ölelésre tárva várt ő

is mentőhajóra, csodára, legszebb álmai beteljesülésére magányának és kiszolgáltatottságának szigetén. Ez az atmoszféra hatja át például *Jövendő havak himnusza*, *Fáraók sírja felé*, *Olvadó jégvirág*, *Ha valaki jönne…*, *Közeleg az emberfia*, *Messzire jöttem*, *Pásztori tájak remetéje*, *Tündéri éjben érkezel!* vagy *Olyan egyszerű* című költeményeit. Egyik legismertebb és legnépszerűbb verse, a *Nagycsütörtök* is annak a költőnek a portréját rajzolja meg, aki törött testtel, nehéz lélekkel, verítékező homlokkal vár csatlakozásra az emberi szívekhez a székelykocsárdi váróterem „fullatag sötétjében". Az elérhetetlen vágyak Robinsonja szólal meg utolsó versében, pályája megdöbbentő és fölkavaró záróakkordjában is. A *Lássuk, vajon itt…* a kórházi szoba, a „matracsír" fogságában, „véres arcú rémületek között" zokogva konstatálja a végső tanulságot, hogy nincs már emberi léptékű szabadulás az e világi abszurditások fogságából:

Mindig vágytam délre, mióta élek,
úgy kószálni Athos ezüstös ormán
és a porló Akropolis kövére
hajtani főmet.

Boldog lennék már, de zokogva boldog,
bár ha eljutnék rogyadozva, mászva
bús betegszobám napos ablakáig.
Ez se lehet már.

Purgatórium című verse szabatos választ ad a sors kihívásaira, a földi lét csapdáiban vergődő, a szenvedés és a reménytelenség démonikus erőivel viaskodó ember előtt kinyitja a végtelenség, az időtlenség kapuját:

Csak egy út van innen a völgyből
és az a mennybe vezet.

VILÁG LEGSZEBB VIRÁGA

Dsida Jenő Szűz Mária, a Magyarok Nagyasszonya iránti szeretetében is megnyilatkozik Assisi Szent Ferenc hatása. A Mária-kultusznak a szent életében és a ferences rend történetében gazdag hagyományai vannak. A Fiát sirató – az *Ómagyar Mária-siralom*ban fölidézett – Istenanya passiójeleneteivel is főként ferences kódexekben találkozhatunk.

A „poeta angelicus" is versek sorában köszöntötte a Szűzanyát.

Az utolsó litánia című, 1925-ben keletkezett költeményét a májusi Mária-ájtatosságok, a *Lorettói litániá*k élménye ihlette. Soraiból a búcsúzás rezignált hangulata árad: a költő utoljára még fölkeresi a templomot, hogy elköszönjön Május Királynőjétől, s még egyszer elimádkozza a gyönyörű, költői kifejezőeszközökben és metaforákban gazdag, párbeszédes könyörgő imát.

Az indító és a záró rész a májusi templomi áhítatok elmúlásának, a lélek kiüresedésének szomorú hangulatát idézi, ezzel mintegy keretbe foglalva az ünnepi díszbe öltözött templom és a Mária-ájtatosság érzékletes leírását. Szemléletes képet fest az ünnepi szertartás körülményeiről és kellékeiről, melyre gondos, áldott asszonyi kezek díszítették föl a templomot. A misztikus, magasba szárnyaló atmoszférához hangot az orgona búgása, illatot a tömjénfüst és a jázmincsokrok, fényt az ablakokon át beragyogó nap, a lobogó gyertyák és az égő villanyszemek, színt a fehér arcú Mária-szobor és a fehér selymű oltárterítő szolgáltat. A fehér, melyben

a spektrum valamennyi színe egyesül, a Paradicsom még töretlen ártatlanságának és a megvilágosodott ember végcéljának, a paradicsomi állapot újbóli elérésének szimbóluma, a megdicsőülés, a mennyei út, a tisztaság és az igazság jelképe.[76]

A templomi hangulat pontos, hiteles bemutatása után a költő a *Lorettói litánia* legszebb metaforáival fordul a Szűzanyához. Hatásukat tovább fokozzák a párhuzam és a halmozás régi eredetű, a varázsigék mágikus monotóniájára emlékeztető, a finnugor ősköltészetre, a *Kalevalá*ra is jellemző kifejezőeszközei. Ez a részlet a vers legpatetikusabb és legfontosabb egysége, jelképes centruma, mely a címadás révén is külön hangsúlyt kap, s a mű egészének a stílusát alakítja:

Olyan szomorú; elmúlik a május
és múltba hal az orgonabúgás
és üressé lesz sok-sok délutánom.

Tömjén-füstösen ragyog be a nap
a fehér-arcu, néma Máriára,
gyertyák lobognak, villanyszemek égnek
és jázmin-csokrok esőzik a szirmot
a fehér-selymü oltárteritőre.

Nézek a finom templomködön át
a fehér-arcu, néma Máriára
és elmondom Neki
a legutolsó szép litániát!

Titkos értelmü rózsa,
Könyörögj érettünk!
Dávid királynak tornya,
Könyörögj érettünk!

Elefántcsont-torony,
Könyörögj érettünk!
Mária aranyház,
Könyörögj érettünk!…

Úgy sajnálom, hogy elmúlik a május
és múltba hal az orgonabúgás
és úgy sajnálom
a permetező jázmin-szirmokat
meg az utolsó szép litániát!

Szétfoszlik, mint egy tavasz-éji álom
és üressé lesz minden délutánom.

A szintén 1925-ben keletkezett *Angelus* a Szűzanya életének egyik legszebb, legfelemelőbb pillanatát idézi. Azt a pillanatot, amikor angyal szállt le Hozzá a földre, köszöntötte Őt, és beavatta az isteni titokba, a Szeplőtelen Fogantatás misztériumába. Mária szelíden válaszolt az angyal szavaira, alázatos lélekkel teljesítette az Úr akaratát.

Lukács evangéliuma így örökítette meg Mária és az angyal találkozását: „az Isten elküldte Gábor angyalt Galilea Názáret nevű városába egy szűzhöz, aki egy Dávid házából való férfinak, Józsefnek volt a jegyese, és Máriának hívták. Az angyal belépett hozzá és megszólította: »Üdvözlégy kegyelemmel teljes! Veled van az Úr! Áldottabb vagy minden asszonynál.« E szavak hallatára Mária meghökkent, és gondolkozni kezdett rajta, miféle köszöntés ez. Az angyal így folytatta: »Ne félj, Mária! Kegyelmet találtál Istennél. Gyermeket fogansz, fiút szülsz, és Jézusnak fogod elnevezni. Fiad nagy lesz és a Magasságbeli Fiának fogják hívni. Az Úr Isten neki adja atyjának, Dávidnak trónját és uralkodni fog Jákob házán örökké, s országának nem lesz vége.« Mária meg-

kérdezte az angyalt: »Hogyan válik ez valóra, amikor férfit nem ismerek?« Az angyal ezt válaszolta: »A Szentlélek száll rád s a Magasságbeli ereje borít be árnyékával. Ezért a születendő Szentet is az Isten Fiának fogják hívni. Lásd, rokonod, Erzsébet is fogant öregségében, s már a hatodik hónapban van, noha meddőnek mondták. Mert Istennél semmi sem lehetetlen.« Mária így válaszolt: »Az Úr szolgálója vagyok, teljesedjenek hát be rajtam szavaid.« Erre az angyal eltávozott."[77]

Ez az újszövetségi jelenet ihlette az *Angelus*t. Sorai patetikus hangon, ujjongó, kamaszos lelkesedéssel magasztalják Mária Isten által megszabott küldetésének értelmét és szépségét. Jézus, akit testébe fogadott és a szíve alatt hordozott, a világosságot, a reményt, a derűt, a boldogságot hozta a világba.

Dsida Jenő a mű megírásának esztendejében érettségizett. A verset feltehetően egy Mária előtt hódoló iskolai ünnepség vagy diáktalálkozó ihlette. Egyik patetikus hangú részlete a diákélet szépségét és vidámságát dicséri, melyet gyönyörű jelzőkkel is nyomatékosít és ünnepi hangulatúvá fokoz:

Angelus Domini
nuntiavit Mariae.[*]

S pár alázatos szóval
elvégeztetett,
hogy ragyogjon fel a fény a föld felett!

Pár csendes szóval elvégeztetett,
hogy ne szülessék ember,
ki bízó szemmel égre nézni nem mer!

[*] Az Úr angyala köszöntötte Máriát.

Hogy oszoljon az ősi ködös átok
és legyenek a földön
lobogó hajú,
ujjongó szavú,
kacagó dalú
kékszemű diákok!…

A földre tüzes Nap-szem nevetett;
Angelus Domini
nuntiavit Mariae, –
és Alleluja: elvégeztetett!

Az idézett vers a kereszténységet az öröm vallásának tekinti. Mélyen az emlékezetembe ivódtak Ravasz László idevágó mondatai: „A keresztyénség az öröm vallása, az evangélium örömhír, Isten örömszerző Isten, mert Atya. Éppen azért lett a keresztyénség, azért ragyogott fel a betlehemi csillag, mert Isten nem nézhette a földön az örömtelenséget, mert úgy érezte, hogy dicsőségét örvendő, befelé mosolygó emberek arcán tudja legteljesebben feltündököltetni. Innen van, hogy a keresztyénség öröménekkel kezdődik a betlehemi éjszakán; innen van, hogy a Golgota nagy csendessége isteni szünjel a kitörni készülő húsvéti ujjongás bevezetésére; innen van, hogy Jézus sohasem mondotta: sírjatok, aggódjatok, gyötrődjetek, hanem unos-untalan egyet ismételgetett: ne féljetek! Bízzatok, örüljetek!”[78]

Ez a gondolat, a keresztény derű és remény a „poeta angelicus” egész életművét átfogja. Az életörömöt – a *Naphimnusz* költőjéhez hasonlóan – a létezés egyik legnagyobb ajándékának, a teremtett világ tökéletessége, szépsége és gazdagsága előtt hódoló keresztény ember uralkodó élményének, az Istennel való találkozás és egyesülés természetes és hatékony eszközének tekintette.

Utolsó vacsora című máriás verse 1928-ban jelent meg a *Pásztortűz* hasábjain. Ez az alkotás Szűz Máriában a Fájdalmas Anya képét rajzolja meg. Az ő szemével láttatja a nagycsütörtök esti vacsora bibliai epizódját, az Emberfia elárultatását és annak látomásszerűen bemutatott következményeit, a Megváltó életének utolsó stációit. Drámai hatást kelt a fiktív „párbeszéd", mely a külső és a belső történések, a külvilág eseményei és a Mária lelkében, képzeletében lezajló folyamatok között bomlik ki. A gyermekéért a távolban is aggódó és ösztöneivel mindent megérző édesanya növekvő félelemmel és szorongással reagál az egyre fenyegetőbb külső körülményekre, átéli a szenvedéstörténet minden mozzanatát, a tragédia teljes kibontakozását:

Kezében megtörik az ostya.
Az arca ólomszürke már.
(Szétzilált ágyán Mária töpreng:
Merre jár, jaj, merre jár?)

Júdás éjsötét szemébe
kapzsi vágyak karvalya ül ki.
(Mária sóhajt csöndesen:
Fájdalmas áldás Jézust szülni.)

– Bizony mondom, az Atyához megyek,
mielőtt a Vigasztalót hoznám. –
(Mária susogva fohászkodik:
Vezéreld haza hozzám!)

Fáklyások lopóznak a hegyre,
az olajfák furcsán összesuhognak…
(Mária egyedül sírdogál:
Mi lesz holnap?)

Hirtelen búgó szélvihar hördül,
a Cedron morajlón felrian –
(Mária belesikolt az éjbe:
Meghal, meghal a fiam!)

A nagy tudatossággal, kifejezőerővel adagolt, a fokozás elvén alapuló drámai hatás ellenére következetlenül valósul meg a versben az egységes esztétikai átformáltság törvénye: a külső körülmények leírása szervetlenül váltakozik a Mária-monológokkal. A külső és a belső ábrázolás összehangolatlanságát jelzi, hogy a Szűzanya magatartását bemutató harmadik és negyedik sort zárójel választja el a strófák első két sorától. A szerkezetet mesterkéltté, vontatottá teszi az is, hogy a költő először a saját szavaival mondja el Mária reakcióit a külső eseményekre, majd meg is szólaltatja Őt.

1929-ben egy kertben álló, magányos, eső áztatta Mária-szobor ihlette versírásra Dsidát. A múló idő és a mostoha körülmények miatt megkopott, szétmálló, az emberek szeme elől egy kertben elrejtett szobor látványa a megváltás műve iránt megnyilatkozó közönyt és hálátlanságot jelképezi számára. Azt a közönyt és hálátlanságot, amelyet Jézus sorsában is tetten ért. A *Nagycsütörtök* például a Getszemáni-kertben imádkozó és verejtékező Megváltó magányát és gyötrődését involválja, akinek a közelében alszanak a legkedvesebb tanítványai is. Még megrendítőbb és szorongatóbb látomás bomlik ki az Üdvözítő elhagyatottságáról a *Messze látok* című versben, amelyben Jézus hívei és tanítványai „meghitten társalognak valahol", s a Megváltó „vértajtékos" testét „a keresztfán felejtik".

Hasonló magány jutott osztályrészéül a *Mária* című vers lírai hősének is:

Mária-szobor áll a kertben.
Mossa, fürészti őszi eső.
A felburjánzott gaz se takarja be,
a lassu, hideg csöppek
végigfolynak megfakult szemén,
repedt arcán, orrhegyén, lekopott
állán. Elhagyatott az emberek között,
akiknek Krisztust hozott a világra.

A vers első olvasásra is nyersnek, megformálatlannak, a prózai közlésmódhoz közel állónak tűnik, adós marad az érzéki megjelenítés esztétikai követelményével. Maga a költő is érezte ezt, nem tette közzé, emlékeztetőnek, vázlatnak, később megformálandó ötletnek, verscsírának tekintette. Ezt igazolja, hogy három év múlva, 1932-ben *Mária szobra a kertben* címmel újraírta, s az 1929-ben följegyzett „nyersanyagot" átemelte az esztétikum szférájába, a költészet – a strófaszerkezet, a stilisztikai alakzatok, a szóképek, a rím, a ritmus – érzéki közegébe.

Nyugtalan hangulatot árasztanak az első két sor rövid mondatai. A következő sorokban a mondatok megnyújtásával, ritmusváltással, a többinél egy szótaggal hosszabb harmadik sorok ritmusdisszonanciájával érzékelteti az esőcseppek és az azokból keletkező, a Mária-szobor mélyedéseiben, repedéseiben, kitüremkedésein folydogáló erecskék hol gyorsuló, hol lassuló mozgását. Az utolsó strófában a két párhuzamos szerkesztésű, azonos szótagszámú, a szóismétlés által is affektívvé formált, ellentétbe állított mondat nyomatékosítja Mária magányát és elhagyatottságát:

A kertben áll.
Bús. Széteső.
Belepi burján,
mossa eső.

A szitáló
lassú cseppek
orrahegyéről
lecsepegnek.

Az embereknek
Krisztust adott.
Az emberek közt
elhagyatott.

Giovanni Battista Salvi da Sassoferrato: Szűz Mária

1934-ben keletkezett Dsida Jenő legszebb mária vers, valamennyi között az egyetlen remekmű, az *Arany és kék szavakkal*, melynek az összes korábbinál több köze van Assisi Szent Ferenc emlékéhez és az általa alapított szerzetesrendhez is. Az itt elemzett alkotások közül egyedül ezt válogatta be *Angyalok citeráján* című posztumusz kötetébe. Mintha a többit csupán azért írta volna, hogy ez a gyöngyszem is megszülethessen.

Címe szinesztéziára nyújt releváns példát. Az arany és a kék a Mária-ábrázolások uralkodó színe: az arany a mennyei boldogság és tökéletesség, a kék pedig – az égbolt színe – a szellemi valóság szimbóluma. A Mária-ikonok arany háttérben kék palástba öltöztetik a Szűzanyát, akit költőien „kék liliom"-nak is szoktak nevezni.[79]

Az intonáció egy kódexmásoló, miniatúrafestő öreg középkori barát alakját kelti életre, aki maradék földi életét Mária magasztalására áldozza: az előtte tornyosuló könyvhalom nagybetűibe „Madonnát fest örökké / arannyal s égi kékkel". A vers a középkor hangulatát, vallási áhítatát, aszketikus életeszményét, magasba törő, ég felé mutató vágyait idézi. Ehhez illeszkednek az *Ómagyar Mária-siralom* reminiszcenciái is. Föl-fölcsendülő rímei, hangsúlyos verselésű, kétütemű hatos vagy hetes sorai az első magyar vers rímelésével, kétütemű, rövid, kötetlen szótagszámú soraival rokoníthatók. Befejezésében annak legszebb, legismertebb, gyakran idézett birtokos jelzős szószerkezetével, betűrímeivel találkozhatunk. Mindkét mű szerkesztésmódja litániaszerű, sűrűn és bokrosan fordulnak elő bennük paralelizmusok, melyek növekvő expresszivitással és affektivitással töltik meg a szavakat.

A Dsida-vers mágikus szuggesztivitását fokozza, hogy egyetlen többszörösen összetett mondat, mely

huszonnyolc sorból, tizenegy tagmondatból áll. A kötőszavak és a központozás átgondolt, céltudatos, a szerkezethez igazodó használatával, a fokozás elvére épülő, lendületes gondolatvezetéssel egyetlen hasonlat bomlik ki. A nagy számban előforduló, domináns stíluselemmé gazdagodó jelzők az ünnepi hangulat, a szakrális áhítat megteremtésében funkcionálnak.

A kötőszóval kezdődő, tizenhat sorból és hét tagmondatból álló hasonlító módhatározói mellékmondat alkotja az első szerkezeti egységet, mely elhelyezéséből adódóan is várakozást, érdeklődést kelt. Ez rajzolja meg a Máriáért rajongó középkori barát portréját, aki a legfőbb franciskánus értékeket testesíti meg: az egyszerűséget, a szegénységet, a szelídséget és az engedelmességet. „A földi vágy sarát" már rég lemosdotta magáról, tekintetét nem a földre, hanem az égre szegezi.

A tizenkét sorból, négy tagmondatból álló második részben – a főmondatban – a költő azt a vágyát fogalmazza meg, hogy ő is mindhalálig a középkori barát áhítatával és alázatával szeretné dicsőíteni és megörökíteni égi Szerelmét. A stíluselemek rendjében is érvényesül a fokozás elve: ebben a szerkezeti egységben és különösen a befejező sorokban látványosan megszaporodnak a bravúrosabbnál bravúrosabb kifejezőeszközök. Gyönyörű metaforák sora tűnik föl. Közöttük az „elszáradó" ujj és a „romló" faág azonosításán alapuló hasonlat a legexpresszívebb, mely a testi elmúlást a természet rendje, törvénye szerint valónak minősíti.

Dsida Jenő újra és újra elbűvöli olvasóit költői varázsának egyik legfőbb titkával, a valóság átlényegítésének, transzcendens síkra helyezésének mágikus képességével. Tökéletes harmóniába olvasztotta a földet és az eget, a profánt és a magasztost, a köznapit és a fenségest. A székelykocsárdi váróteremből észrevétlen

természetességgel szökkent át újra és újra az Olajfák hegyére, s a körülötte alvó utasokban Jézus legkedvesebb tanítványait ismerte föl (*Nagycsütörtök*). Krisztust látta meg az egyszerű, kötelességtudó, alázatos, szegény és piszkos utcaseprőben, ki sepri „a föld szennyeit", és „világ bűnét" elveszi (*Az utcaseprő*). Álombeli menyegzőjén a szép és sugárzó arcú „Krisztus ül az asztalfőn", aki „szereti a víg poétát: / máskülönben nem tett volna érte ilyen hosszú sétát" (*Kánai menyegző*). Éjjel a szobájában „angyalok motoztak", és takarója alatt „meg-megcsiklandozták" (*Jámbor beszéd magamról*). *Szökevények a fák közt* című „révedező utópiá"-jában „lassan lépkedő angyalok" vigyáznak az ölelkező szerelmespárra. Az *Olyan egyszerű* ifjú és vidám lírai hőse a boldog élet álmait szövögetve, „bölcsen mosolyog" akkor is, „ha sárga levél hull lassú gyásszal", mert arra gondol: „Milyen jó lesz a mennyországban!" *Esti teázás* című, a lét és a nemlét határain könnyed, játékos eleganciával átlépő költeményében a kedves „kék sapkája mellé" akasztja a fogasra „fénylő, mennyei glóriáját". A *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* pajzán, sajgó lábú hősnőjét, aki az autóbuszjegy árát egy síró porontyával kolduló, „bús" anyának adta, jótette jutalmául angyalok kara emeli föl a magasba és viszi a Monostori-erdőből a városba, Kolozsvárra, melynek valamennyi harangja az ő dicsőségét zengi:

ging, gong, mindez a kis Violáért!
ging, gong, ne sajogjon a lába szegénynek!
zúgja harang és orgona búgja, pengeti lant és harsona zengi:
Angyalok asszonya Ő és ülni fog egykor az Úrnak jobbja felől.

Az *Arany és kék szavakkal* soraiban is ilyen magától értetődő természetességgel emelkedik éteri ma-

gasságokba, s égi szerelmét egyszerre magasztalja a lovagi költők, a minnesängerek rajongó hangvételével, a magyar virágénekek gyöngédségével és a középkori barát szakrális áhítatával. Egymásba fűzi az égi és a földi vágyakat, a lelki és a testi szerelem motívumait. Emlékeztet az *Ad Deum, qui laetificat iuventutem meam* című Dsida-versre, mely a testi szerelem vágyaival, mámorával öleli magához Istent. A közfelfogás nem ok nélkül tekinti az alkotást szerelmes költeménynek.

Nagyon is emberi, e világi vágyak fejeződnek ki a vers szerkezeti csúcspontján, amely mintegy a szerelem beteljesedését foglalja szavakba, a testi szerelem képeit a lelki szerelem képeivel olvasztja össze. A vers befejezésében olvasható motívum, „a béke isteni öle" nem csupán a haláleufemizmusok számát gyarapítja az egyik legemlékezetesebbel. Kifejezi azt is, hogy a föld megfáradt vándorának a legszebb és legtisztább vágyai földi pályája végén, a halálban teljesülnek, amikor végső céljához ér, az égi szerelem birodalmába érkezik, és a szerelmi intimitás legmagasztosabb élményében részesül: fejét a „béke isteni ölébe" hajtja. Ezt a hangulatot erősíti a gyöngéd, becéző megszólítás, mely a második egységen végigvonuló szerelmi extázist a legnagyobb amplitúdóig hajtja. Az utolsó sor az *Ómagyar Mária-siralom* legszebb strófájának legszebb metaforáit idézi („Világ világa, / Virágnak virága!" – „világ legszebb Virága"). Hatását növeli a háromszor összecsendülő, gyönyörű asszonánc és tiszta rím (esteli – festeni – isteni; drága – ága – virága) s a mesteri alliteráció (világ – virága). A rímek minőségük szerint is csalhatatlanul a „poeta doctus" alkotói műhelyébe vezetnek, itt is és a vers egészében is nagyrészt tiszta rímekkel és bravúros asszonáncokkal találkozhatunk:

Miképen boltíves,
pókhálós vén terem
zugában álmodó
középkori barát,
ki lemosdotta rég
a földi vágy sarát
s már félig fent lebeg
a tiszta étheren,
ül roppant asztalánál,
mely könyvekkel teli
s a nagybetük közébe
kis képecskéket ékel,
Madonnát fest örökké
arannyal s égi kékkel,
mígnem szelid mosollyal
lelkét kileheli, –
úgy szeretnélek én is
lámpásom esteli,
halvány fénye mellett
megörökítni, drága
arany és kék szavakkal
csak Téged festeni,
míg ujjam el nem szárad,
mint romló fának ága
s le nem lankad fejem
a béke isteni
ölébe, én Szerelmem,
világ legszebb Virága.

Első olvasásra úgy tűnik, hogy a rímek a rendszerteremtés szándéka nélkül csendülnek össze. Kabán Annamária vette észre, hogy a tervszerűtlenség látszata mögött a legkötöttebb versforma, a szonett rímképlete rejtőzik. A költemény ritmusa és szerkezete is a szonett-

formát teszi magától értetődővé. Bár a költő által megalkotott forma a mérvadó, a sorokat párosával összevonva a szonett klasszikus írásképét is létrehozhatjuk. Ezáltal a rímtelen sorok egytől egyig eltűnnek, a sorvégi rímek pedig a szonett rímelési rendjéhez igazodnak *(abba / cddc / cec / ece)*:

Miképen boltíves, pókhálós vén terem
zugában álmodó középkori barát,
ki lemosdotta rég a földi vágy sarát
s már félig fent lebeg a tiszta étheren,

ül roppant asztalánál, mely könyvekkel teli
s a nagybetük közébe kis képecskéket ékel,
Madonnát fest örökké arannyal s égi kékkel,
mígnem szelid mosollyal lelkét kileheli, –

úgy szeretnélek én is lámpásom esteli,
halvány fénye mellett megörökítni, drága
arany és kék szavakkal csak Téged festeni,

míg ujjam el nem szárad, mint romló fának ága
s le nem lankad fejem a béke isteni
ölébe, én Szerelmem, világ legszebb Virága.

Ez a sor- és strófatagolás feltehetően a költemény eredeti formáját rekonstruálja. A hagyományos szonettforma megváltoztatása – állapítja meg Kabán Annamária – „többletjelentést hordoz". Az így megteremtett „írásképa gótika égre törő, csúcsíves stílusát idézi, s egyben az *Ómagyar Mária-siralom* kódexbeli írásképét is".[80]

Ez az átformálás is azoknak a kifejezőeszközöknek a számát gyarapítja, amelyek a verset – Kabán Annamária szavaival – „a költő istenszerelmét megfogalmazó

adorációvá" avatják, a Szűzanya iránti szeretetet esztétikummá szervezik.[81]

Fülep Lajos szerint a műalkotás megszületésének indítéka lehet a megörökítés vágya, a sóvárgás a felmagasztalt álomkép után, annak szemlélni, megörökíteni akarása. Ez a vágy öltött formát Dsida itt idézett verseiben is, mindenekelőtt az *Arany és kék szavakkal* szómágiájában.

Michelangelo: Pietà

A SZÉKELYKOCSÁRDI VÁRÓTEREMBEN

A sírig hű maradt Erdélyhez, elhatárolva magát a nemzeti türelmetlenség és elzárkózás hamis szólamaitól és hivalkodó külsőségeitől. Egy pályakezdő költőnek, aki – fintorgó szavai szerint – „a magyarság nyomorát és megváltását" gyúrta „sírva vigadó költészetté", Karinthy Frigyes intelmét ajánlotta figyelmébe: „Szeressétek a világot, a kék eget és a messzeséget, magatok és hazátok szeretetét pedig bízzátok az ösztönre: az jobban tudja, hogyan kell szeretni önmagunkat."[82] Erdély nem stigma és jelszó, hanem az „itt állok, másként nem tehetek" sorstudatát sugalló, éltető, szavainak súlyt, tetteinek értelmet adó közeg volt számára. *Erdély* című – a *Pásztortűz* 1929-es évfolyamában *Kerülöm a nevedet* címváltozattal közzétett – versét azokhoz intézte, akik az erdélyiség közhelyeit, konvencióit kérték számon tőle, szembeszegezve a vádakkal a szíve mélyéből fakadó, egyszerű, tiszta érzéseket:

Azt mondják, kerülöm a nevedet,
nem beszélek rólad, nem dicsérlek,
mert a Gonosz csókolta meg a számat.

Pedig a gyantaszagú fenyvesekben
mindig levett kalappal járok,
sebes, mély vizeid bennem zúgnak.

Golgotajárását, tragikus messianizmusát – melyet gyógyíthatatlan szívbetegsége és az erdélyi kisebbségi

sors motivált – gyakran fejezte ki a *Biblia*-parafrázis, az „önjézusítás" eszközével. Idekapcsolható verseinek egyik csoportja – közülük az *Út a Kálváriára* a legszebb – a megváltástörténet lélekemelő pillanatait: a Golgotára indulás, a kálváriajárás, a keresztre feszítés magasztos vértanúságát idézte. A *Húsvéti ének az üres sziklasír mellett* című versét Jézus feltámadása ihlette: ez az emberésszel felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan csoda bűnei megvallására, megrendítő gyónásra ösztönözte.

A leggyakrabban a szenvedéstörténet legemberibb epizódját élte át: Krisztus nagycsütörtöki viaskodását a rábízott küldetéssel, a halálfélelemmel. A négy evangélium egybeszerkesztett szövege így beszéli el az eseményeket: az Isten fia az Olajfák hegyén várta Júdást és a fegyvereseket tizenegy tanítványával, „elméne […] velük arra a helyre, amely Getszemáninak neveztetik, és mondá: »Üljetek itt, míg amoda megyek, és imádkozom.« És maga mellé vévén Pétert és Zebedeus két fiát, bánkódni és szomorkodni kezdett. Akkor mondá nekik: »Szomorú az én lelkem mindhalálig; várakozzatok itt, és virrasszatok velem.« És egy kevéssel előbbre menvén, orcájára borult, imádkozván és mondván: »Atyám! ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár; mindazonáltal ne úgy legyen, amint én akarom, hanem amint te.« Megjelent pedig egy angyal a mennyből, bátorítván őt. És a halállal tusakodván, hosszasabban imádkozott és lőn az ő verejtéke, mint a földre folyó vérnek csöppjei. Amikor fölkelt az imádkozásból és tanítványaihoz ment, alva találta őket, és mondá Péternek: »Simon alszol? nem virraszthattatok-e velem egy óráig? Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek! A lélek ugyan kész, de a test erőtelen.« Másodszor ismét elment tőlük egy kőhajításnyira, és térdre esvén imádkozott, mondván: »Atyám! ha e pohár el nem múlhatik

anélkül, hogy megigyam, legyen meg a te akaratod.« És visszatérvén ismét alva találta őket; mert szemeik el voltak nehezedve a szomorúság miatt, és nem tudták, mit feleljenek neki. És elhagyván őket, ismét elment és imádkozott harmadszor, ugyanazt a beszédet mondván. Akkor tanítványaihoz jött, és mondá nekik: »Aludjatok már és nyugodjatok. Íme elközelgett az óra, és az ember fia a bűnösök kezeibe adatik. Keljetek föl, menjünk; íme elközelgett, aki engem elárul.«"[83]

El Greco: Krisztus az Olajfák hegyén

Az Üdvözítő életének ez az epizódja a költő *Imádság* című, 1924. április 10-én írt versében tűnik föl először. Soraiban a Getszemáni-kertben gyötrődő, félelmeivel és kételyeivel embermódra viaskodó Jézus alakját kelti életre, refrénje az általa elmondott imát idézi. Itt is háromszor ismétlődik meg a kérés, hogy az Úr űzze el a sötétséget a költő lelkéből, részesítse őt a tudás kegyelmében, vezesse el önmagának és életcéljának a megtalálásához:

Oh, ez a tespedt, gyilkos félhomály
Múljék el tőlem, Uram, ha lehet!

Mint a bolond csillag című, 1927. július 29-én keletkezett költeménye – osztatlan látomássá tömörítve a szenvedéstörténet nagycsütörtöki és nagypénteki stációját – a saját sorsához méri Jézusét. Fölbukkan benne a szenvedő ember iránt közömbös világ, a másokért áldozatot hozók végzetes magára maradásának a motívuma is, amely később egyre drámaibb módon fejeződik ki lírájában. Az ifjúságától búcsúzó, jövőjével még hetykén szembenéző „korhely legény… tanítványai" is „alszanak":

mint Krisztuséi Golgotán
(hisz ő is Krisztus volna tán,
sokan követték és szerették,
mégis keresztre feszítették.)

Még egyetemesebb és tragikusabb jelentést kap a Megváltó magánya az ugyancsak 1927-ben keletkezett *Messze látok* című versben:

Kitárt karral üveges szemmel
messze látok a Golgotáról

A hold békésen úszik az égen:
semmi se történt
A fű lágyan szerelmesen suhog:
semmi se történt
Magdolna József és a többiek
meghitten társalognak valahol
egy laposfedelű ház tetején:
semmi se történt
És vértajtékos testemet
a keresztfán felejtik.

Az 1928-ban megjelent kötet, a *Leselkedő magány* egyik verse, a *Nocturno* először emeli jelképpé és illeszti a hétköznapok közegébe Krisztus halálra készülődésének helyszínét:

Leülök egy kőre az Olajfák hegyén,
könnytelenül, nyugalmasan.
Csak mert nem érdemes úgy sietni
a temető felé.

1928-ban a *Pásztortűz* hasábjain látott napvilágot *Utolsó vacsora* című verse, melyet a Mária-versek sorában már bemutattunk. Fölfigyeltünk az egységes esztétikai átformáltság törvényének következetlen megvalósulására, a külső és a belső ábrázolás összehangolatlanságára is.

Az egy év múlva, 1929-ben keletkezett *Nagycsütörtökön* szerkezete rokonságot mutat az *Utolsó vacsora* szerkezetével. Ez is a szenvedéstörténet utolsó stációit beszéli el, de nem Máriával, hanem magával az áldozattal, a Getszemáni-kertben gyötrődő Jézussal láttatja az eseményeket. Ebben is montázsszerű párhuzamossággal követik egymást a külső és a belső ábrázolás

mozzanatai. Itt is föltűnik az előző versben tapasztalt kiegyensúlyozatlanság: a környezetrajz átmenet nélkül, szervetlenül vált át a Krisztus-monológokba. Ugyanakkor dinamikusabbá, drámaibbá válik a versbeszéd azáltal, hogy a költő a saját szavaival már nem jellemzi, csupán megszólaltatja hősét, így egy árnyalattal szervezettebb és szervesebb lesz a kapcsolat a külvilágban és a Krisztus lelkében lezajló folyamatok között:

A szél suhogva borzong
az olajfa-lombokon.
A kanyargós úton, által az erdőn
tömöttsorú fáklyások jönnek.

Testemet ételül adtam,
véremet italul adtam,
könnyel mostam meg lábaitokat;
Mégis egyedül maradtam.

Hajnal-derengés borzong
a sötét lombokon.
Júdás után, által az erdőn
sátánarcú fáklyások jönnek.

Testvéreim, tanítványaim!
Égignyúló kemény kereszten
holnap megölnek engem!
És ti alusztok, mélyen alusztok!

Ujjgyakorlat ez a költemény a második kötet, az 1933-ban közzétett *Nagycsütörtök* címadó verséhez.

Éveken át benne munkáló, egész lényét átható sorshangulat talált tehát kifejezési formát a remekműben, Dsida egyik legszebb és legismertebb versében. A *Nagy-*

csütörtök összegzi és a közvetlen átélés, a személyes élmény hitelességével szólaltatja meg az iménti idézetek motívumkörét, az elhagyatottsággal, az üldözöttséggel, a halállal szembenéző, tragikus messianizmus létállapotát, köti össze Jézus életének végzetes pillanatait az erdélyi kisebbségi lét hétköznapjaival:

Nem volt csatlakozás. Hat óra késést
jeleztek, és a fullatag sötétben
hat órát üldögéltem a kocsárdi
váróteremben, nagycsütörtökön.
Testem törött volt és nehéz a lelkem,
mint ki sötétben titkos útnak indult,
végzetes földön csillagok szavára,
sors elől szökve, mégis szembe sorssal
s finom ideggel érzi messziről
nyomán lopódzó ellenségeit.
Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak…
Kövér csöppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.

A lírai hős tragikuma ebben a versben is a magány zárlathelyzetében ér tetőpontjára. Szerkezeti szempontból az *Utolsó vacsora* és a *Nagycsütörtökön* című versekhez hasonlít, de itt már tökéletes az összhang a külső és belső ábrázolás között. Az eltérő eredmény

– mutat rá Kabán Annamária és Mózes Huba[84] – a vershelyzet átalakulásával is összefügg. A két korábbi alkotásban a költő még kívül állt az eseményeken, az egyikben Máriát, a másikban Jézust avatta lírai hőssé. A *Nagycsütörtök*ben egyes szám első személyűre változnak az igék: a lírai én – a költő – ugyanazt a félelmet, szorongást éli át a székelykocsárdi váróteremben, amelyet Jézus élt át a Getszemáni-kertben.

Gy. Szabó Béla illusztrációja
a Nagycsütörtök című vershez

A vers magával ragadó atmoszférája épp a személyes élmény és a mítosz, a konkrét és a szerepként átélt helyzet bravúros összhangjából származik. Elválaszthatatlanul összefonódnak benne az utazás és a bibliai történet eseményei. A kis falusi vasútállomás és a Getszemáni-kert azonosítása a próza nyelvén abszurdnak, paradoxnak tűnik: a művészi alakítás, az érzéki megjelenítés teljessége harmóniát teremt közöttük, az evidencia fokán társítja a köznapit és a fenségest. A színhely invenciózus kiválasztása, az események szemléletes sorrendje, az élményfolyamat lélektanilag is pontos rajza totális jelentésűvé és érvényűvé avatja a lírai transzpozíciót, disszonancia nélkül építi föl az esztétikai látszatvalóság, a víziók és hallucinációk mágikus birodalmát.

A poeta doctus fölényes biztonságával alkotó, a mesterség valamennyi fortélyát ismerő költő itt nem csökkenti a gondolatok súlyát formai játékokkal, kifejezésmódja nélkülöz minden szecessziós szépséget, nem enged a szakrális témában rejlő pátosz csábításának sem. A puritán versalakzat az utazás köznapi élményéhez igazodik. A keresetlenség, az eszköztelenség intenciója nyilatkozik meg a tagolatlanságban, a rímtelenségben, a jambusok dominanciájára alapozott ritmus prózai szürkeségében, az összetapadó szószerkezeteket is elemeire bontó mondatáthajlások előfordulásában, a szókincs egyszerűségében. Alig van olyan fragmentuma a műnek, amely kilép a mindennapiság közegéből. Az utazás váratlan megszakadásának sivár körülményeit és következményeit dokumentatív tárgyiassággal leíró, kopár sorok mögött azonban mindvégig ott munkál a másik élménytényező: az azonosulás az Olajfák hegyén imádkozó és verejtékező Krisztussal. Ez a részletről részletre gazdagodó ambivalencia növekvő affektivitás-

sal tölti meg a szavakat, a bibliai reminiszcenciák összefüggő hálózata a profán eseményt – s vele együtt az emberi sorsot – mítoszi magasságba emeli.

A művészi szándék megvalósulásának, a költői élmény kibomlásának három láncszeme van: a „hat óra késést" rögzítő ténymegállapítás (1–4. sor) létértelmező önvallomásba (5–10. sor), majd a Krisztus-helyzet totális átélésébe (15–19. sor) ível. A szimbolikus kitágítás, egzisztenciális érvényesítés szakaszaival harmonikusan fonódnak össze a külső körülményekre utaló „idegjelentések": az első négy sor szorongató élményét fokozza a zakatoló, füstölő mozdonyok víziója (11–14. sor). Hangnemében és szerepében ezekhez a motívumokhoz kapcsolódik a befejező két sornak a *Bibliá*val is egybehangzó, fiziológiai szempontból is szabatos diagnózisa a legyőzhetetlen és megoszthatatlan félelmekkel viaskodó ember verejtékezéséről.

A költői gondolat kiteljesedése a stíluseszközök változásaiban is nyomon követhető, a sorok – a szerkezeti egységek rendjéhez igazodva – egyre ellenállhatatlanabb dinamizmussal és feszültséggel telítődnek.

Az indító négy sor még alig több prózai szintű tényközlésnél, a valóságos helyzet szinte „költőietlen" leírásánál. Az egzakt megformálás igényét, a magas fokú tudatosságot a helyszín kiválasztása is szemlélteti, amely személyes tapasztalatokra is visszavezethető, ugyanakkor önmagán túlmutató jelentést sugall: a vers – közkeletű ez az interpretáció – az erdélyi magyarság magárahagyatottságát, üldözöttségét is dokumentálja.

Székelykocsárd a Kolozsvárról Brassón át Bukarestbe tartó – Európát a Balkánnal összekötő – vasútvonal csomópontja. Itt ágazik ki a székely körvasút, amely Marosvásárhely, Szászrégen, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy érintésével Brassóba visz.

Éltető József fejtegette, hogy ez a vasútállomás „majd minden erdélyi előtt ismerős, jeles hely": „Két magyar tájegység, két erdélyi magyar kultúrcentrum, Kolozsvár és Marosvásárhely között vonattal utazó számára – és ez Dsida idejében csaknem általános – kikerülhetetlen intermezzo, a maga európai–balkáni átmenetiségében. És penitencia is, hiszen a kisebbségi érzékenység pontosan felismeri a mindenkori hivatal packázó szándékosságát abban, hogy a két város, a két tájegység között soha sincs közvetlen járat, és Kocsárdon menetrendszerűen rossz a csatlakozás. Millió órákban mérhető az a gyötrelmes várakozási idő, amit az elmúlt háromnegyed évszázad során eltöltöttek itt az erdélyi utazók."[85]

Dsida Jenő 1932. augusztus 10-én Imbery Melindához írt levele a *Nagycsütörtök*ben megjelöltnél is hosszabb és gyötrelmesebb kocsárdi várakozásról tudósít. Annak az útnak a stációit mutatja be, amely a marosvécsi írótalálkozót követő közös havasi kirándulás szín-

helyétől Kolozsvárig tartott. A legnagyobb csalódás és bosszúság „a kocsárdi váróteremben" várt rá, ahonnan 14 perccel hamarabb ment el a brassó–kolozsvári gyors, mint ahogyan ő odaérkezett: „Így *délután háromtól éjszaka fél tizenkettőig* fogcsikorgatva, egyedül ültem csepergő esőben Székelykocsárdon, ugyanazon az állomáson, melyről *Nagycsütörtök* című versemet írtam."[86]

A helyszín kiválasztásában rejlő szimbolikus tartalmat árnyalja és erősíti Erdély 1918-as román megszállásának egyik epizódja is. Székelykocsárdhoz fűződött a hadjárat egyik fordulatot hozó eseménye: 1918. december 18-án adta át a magyar hadvezetés egy román ezredesnek a településhez tartozó, stratégiai fontosságú Maros-hidat, amely addig a két ország csapatait elválasztó demarkációs vonalra esett. Ezzel a magyar kormány lemondott korábban követett külpolitikája egyik talpkövéről. A Maros-híd elvesztése nyitotta meg az utat Kolozsvár felé, amelyet pár nap múlva, december 24-én, karácsony vigíliáján foglalt el a román hadsereg, s ez vezetett az erdélyi magyar államhatalom megsemmisüléséhez.[87] A hadműveleteket természetesen élénk figyelemmel kísérte a korabeli erdélyi közvélemény, minden bizonnyal Dsida Jenő is.

A Kocsárd-szimbólum megszületését ösztönözhette Berde Mária *Szentségvivők* című regénye, melyet a költő az Erdélyi Szépmíves Céh kijelölt lektoraként még kéziratban olvasott. Megjelentetésétől épp az ő véleménye alapján zárkózott el másodszor is a kiadó. Az írónő e sérelem miatt lépett ki a Céhből, és alapította meg – néhány társával együtt – az Erdélyi Magyar Írói Rend nevű tömörülést. A mű végül az EMÍR kiadásában látott napvilágot 1935-ben Nagyváradon.

A regény 1919 és 1922 között játszódik Marosvásárhelyen, s egy irodalmi lapvállalkozás sorsát meséli el. (A

folyóiratot *Virrasztó* névre kereszteli a mű, a valóságban *Zord Idő* címmel jelent meg 1919 szeptemberétől 1921 júliusáig. Főszerkesztője Osvát Kálmán volt, munkatársai közé tartozott Berde Mária is.) Az eseményteremtésben – a szereplők utazgatásainak szükségszerű állomásaként – előkelő funkciót kap Székelykocsárd. A sivár, nyomasztó helyszín végigkíséri a történéseket, öt esetben és mindig a hősök életének valamilyen fordulópontján tűnik föl. „A kocsárdi állomás unalmát olyan fogalommá lehetne tenni az erdélyi életben, mint a sírvavigadást az összmagyarságében" – állapítja meg az egyik főhős.[88] Szó esik arról a költőről, aki a kocsárdi réten írta meg versét „a hóesésben keringő varjakról". Valaki – épp Erdélybe érkezése délutánján – meglátta őt a mezőn. Először azt hitte, hogy „öngyilkosságra készül abban az irgalmatlan elhagyottságban", de „amikor a verssel találkozott, rájött, hogy ez Erdély: művészi ihletet szívni a kietlen, láthatártalan pusztaságból is".[89] A regény végén – már a folyóirat bukása után – a székelykocsárdi pályaudvaron futnak össze az események szálai, ott várnak csatlakozásra a megkezdett úton és életük határmezsgyéjén a fontosabb szereplők.

A vasútállomást így mutatja be Berde Mária: „Reménytelen mezők, céltalanba kerekedő messzeségek közepette ázottan, kedvetlenül állott a kocsárdi állomás. Rongyos hófoltok lepték az odaszögellő, buckás kukoricatarlókat, piszkos köddé sűrűsödött a levegő a szemhatár kerekén és eltakarta a messzi hegyek körvonalait. Ebben a sűrű, majdnem szemerkélő levegőben varjúfelhők rajzottak az ég alatt húzva, kerengélve, mint folyvást változó, szétterített, újból összébb fogott fekete fátyol. […] Esteledett. Mint a hold, halványan, semmi fényt nem osztva gyúlt ki egyetlen ívlámpa és még bizonytalanabbá tette a lehulló homályt. A tolató

mozdonyok keserves sikoltásait elnyomta a kifúlt dübörgés. […] A másodosztályú váróteremben az unalomtól majdnem elalélt emberek nyúltak el a padokon. Reggeltől estig, estétől reggelig kellett várni némely csatlakozásra."[90] Ilyen lesújtó körülmények között beszélget két szereplő arról, hogy „a világnézeti harcok Erdélyben travesztiákká válnak, és hogy a jószándékúak túl azokon egyszer valahogy mind találkozni fognak […] nemcsak a kocsárdi állomáson".[91]

A regény és a Dsida-vers Székelykocsárdot megelevenítő motívumvilága feltűnő rokonságot mutat. Berde Máriában föl is támadt a gyanú, hogy a költő tőle ollózta „a nagyszerű jelképet", műve „utolsó akkordjait, a kocsárdi jeleneteket kivette s felhasználta saját írói céljaira".[92] Nyilvánvalóan a rajta esett sérelem ragadtatta ilyen túlzásokra: a plágiumvád a műfaji különbségek miatt eleve nem vehető komolyan. Az viszont aligha vitatható, hogy a Berde-regény is megtermékenyítette Dsida Jenő fantáziáját.

A versben egyre erőteljesebben megszólaló feszültség, nyugtalanság a Székelykocsárdon sűrűn ismétlődő, rideg adatszerűséggel körülhatárolt szituációból adódik: hat órát kell várakozni egy vigasztalan váróteremben, az idegenség, az otthontalanság nyomasztó és reményvesztett közegében. Az élet természetes ritmusát megzavaró, fölzaklató tényt ahhoz igazodó szigorúsággal és határozottsággal fejezi ki az expozíció nélküli, tömör intonáció, a tagadó formájával is nyomatékos hatást keltő tőmondat, amelynek jelentését az utána következő összetett mondat elemeire bontja és megerősíti. A folytatás dinamizmusát készíti elő a „hat óra" megismétlése, a „fullatag sötét" szinesztézia és a „nagycsütörtökön" szokatlan szórenddel történő hátravetése és kiemelése.

A hatos szám más Dsida-versekben is előfordul, nem időtartam, hanem időpont jelzéseként, de egymástól elválaszthatatlanul, azonos jelentéskörben és közös forrásra visszavezethetően. A *Február, esti hat óra* azt tanúsítja, hogy a címben körülhatárolt pillanat a költőt a halálra emlékezteti. A *Vendéglő havas hegyek között* a megtalált békesség és a múló idő varázsát ragadja meg, ezekkel a szavakkal juttatva végpontjához a misztikus hangulatot:

… Esik a hó. A korcsmáros köhög.
Poharamban forró bor gőzölög,

az óra lassan üti a hatot
s álmos vagyok és roppant meghatott.

*A sötétség versé*ben – mely a halálról rajzol hátborzongató allegóriát – a „rozsdalevű éjszaka / már hatkor a kertekre csordul".

Mindig pontosan hat óra van tehát, ha az éjszakai vagy a síron túli átváltozásra, álomra gondol a költő. A szám ismételt használatára az *Újszövetségi Szentírás* vet fényt. Márk időbeosztása szerint – amelyet lényegében Máté és Lukács evangéliuma is megerősít – Krisztus hat órán át, délután három órától este kilenc óráig függött a keresztfán, amikor szelíden felsóhajtott: „Én Istenem, én Istenem! miért hagytál el engemet?"[93] Ekkor jutott el a szenvedés végső határáig. Agóniája közben kettős természetének emberi vonásai váltak uralkodóvá: átélte az Istentől való elhagyatottság mélységeit is, példázva, hogy az ember magánya a halálban a legszorongatóbb. Előtte három órával, este hat órakor rendbontó esemény adta hírül a világnak a tragédia közeledtét: „sötétség lőn mind az egész földön, kilenc óráig". János evangéliumában Pilátus hat órakor ül bírói székébe, hogy ítélkezzen Krisztus fölött.

A „fullatag sötétben" hat órán keresztül marad magára kételyeivel és félelmeivel a költő is a székelykocsárdi vasútállomáson. Ezt a konkrét és egyedi élményt absztrahálja és általánosítja a második szerkezeti egység, lépcsőfokot teremtve a mítosz közvetlen és intenzív átéléséhez, a váróterem és a Getszemáni-kert azonosításához. Itt derül ki, hogy a vers nem az utazásról, hanem az életről, az emberi sorsról beszél, a képek szellemi tartalom, eszmei jelentés hordozói. Az átvezetésben funkcionál – a Jézus szájából elhangzó mondat: „a lélek ugyan kész, de a test erőtelen" reminiszcenciájaként is értelmezhető – ötödik sor, amelynek első fele az utazásra, a második a lelkiállapotra vonatkozik. A két rész összehangolását szolgálja a hasonlat is: az utazás – a régi költői közhely változataként – az élet jelképévé, a létértelmezés strukturális elemévé szélesedik.

Ellentétek jelzik az elhatalmasodó belső feszültséget. Közöttük a „végzetes föld" és az ég ellentéte a legexpresszívebb: a költőnek az emberi végesség korlátai, az adott valóság ellentmondásai között kell messiási hivatásának parancsát, a csillagok szavát követnie, a mindenség üzenetét tolmácsolnia, a teljesség felé törnie. A „sors elől szökve, mégis szembe sorssal" a szenvedés kelyhétől szabadulni óhajtó, de mindhalálig engedelmes Krisztus szavait visszhangozza: nincs menekvés az eleve elrendelt sors, a rá váró küldetés elől. Sejtelmes, vészjósló hangulat itatja át a versbeszédet, ezt illusztrálják a jelzős szerkezetek is (titkos út, végzetes föld, finom ideg, lopódzó ellenség). Az utolsó tagmondat az üldözöttség látomását asszociálja a várakozás magányához: a romániai kisebbségi lét abszurditásait, kiszolgáltatottságát is megszenvedő költő úgy érzi, Júdások lopakodnak a nyomában.

A „végzetes föld” tartalmát és az egész versnek a kisebbségi sorsra vonatkozó jelentéstartományát segít megérteni, ha idézzük az elemzett szemelvény első változatát:

Testem fáradt volt és nehéz a lelkem,
mint aki Erdély földjén halni készül
bolondul édes, szép-szép dolgokért
s lehúnyt pillával sejti messziről
lopódzó, gyilkos ellenségeit.

Ezt a változatot később elvetette a költő, a végleges szövegben a részt az egészhez, az egyedit az általánoshoz közelítette. A „végzetes föld” így nevezi meg egyszerre Erdélyt és a Getszemáni-kertet, „azaz – Kabán Annamária és Mózes Huba szavaival – egyszerre idéz kétféle – ám ily módon közös vonásokkal egybevillanó – szenvedéstörténetet”.[94]

A külső körülmények determináló hatását szemlélteti a vers folytatása is, amelyben a költő riadt töprengését erőteljes – az „ablakon túl”-ról érkező – beavatkozás szakítja meg: közvetlen közelébe ért, denevérszárnyként legyinti meg arcát az ellenséges, fenyegető külvilág tárgyiasult jelképe, a zakatoló mozdonyok „sűrű füstje”, a félelem iszonyata. A lelki egyensúly megbomlását a két szokatlan szórendű mondat is sugallja. A megmásíthatatlanság nyomasztó ritmusát dobogja az akusztikai hatás monotóniája: itt tűnik föl először az egész verset behálózó *t*, *l* és *r* mássalhangzók sokasága. Az előző részhez viszonyítva is megnő a jelzők expresszivitása és szuggesztivitása, sorrendjükben a fokozás elve érvényesül (sűrű, roppant; tompa, mély, állati). Különösen az „állati” jelző holdudvara gazdag: a létünk lényegéből, legmélyéből, vegetatív szisztémánkból fakadó félelmet minősíti, amely fölött a tudatnak nincs ellenőrző hatalma.

Ezzel a jelzővel a szorongás elviselhetetlen fokára jut a költő, kénytelen kitörni magányából és meditálásából, fájdalmát és félelmét megosztani másokkal. A „körülnéztem" szóval ismét visszatér a váróterembe, amely immár visszavonhatatlanul hasonlatossá válik a Getszemáni-kerthez. „Jó, meghitt emberekkel" szeretne beszélgetni, elemi vágyára azonban a determinált sors valósága, a „nyirkos éj" és „hideg sötét" felel. Jézus legbizalmasabb tanítványait szólítja, Pétert és „Zebedeus két fiát", Jánost és Jakabot, akiket a Mester magával hívott és háromszor is alva talált a végzetes órákban. Negyedikként Máté nevét említi meg: az ő evangéliuma formálta meg a legrészletesebben és a legönállóbb jelentéssel a nagycsütörtöki haláltusa történetét. (A bibliai névadás igen gyakori a székelyek körében is.) Az ismétlés híven tükrözi a lélek viharait, a társkeresés lihegő nyugtalanságát. Minden név újból és újból fölcsillantja a reményt, hogy egyesével csapjon le rá a könyörtelenül ismétlődő ige, az „aludt". A vibráló atmoszférát erősíti a „Jakab – aludt" mondatáthajlás, Ottlik Géza szavaival: ez „az ütemet megcserélő és az ütemre figyelni rá nem érő átgázolás" is.[95] A tőmondatok zaklatott monotóniája feltartóztathatatlanul a teljes reménytelenségbe torkollik: a „mind aludtak" az egész világ közönyét sejteti, a végső lemondást szuggerálja.

Nincs hát csatlakozás az emberi szívekhez, az elhagyatottságnak és kiszolgáltatottságnak erről az állomásáról nem indítanak vonatot. Ismét „külső ábrázolás" következik, valósághű tényközlés a sírásban feloldhatónál is elementárisabb, „mély állati félelem" testi szimptomájáról. A lírai szerepvállalás itt ér végcéljához: a Krisztussal való azonosulás a verítékezés motívumában a legbeszédesebb. A gyötrelem nagyságát a részletező

leírás, valamint a „kövér" és „gyűrött" jelző is nyomatékosítja.

A bibliai történetről lefoszlott minden csodás elem, Jézus élete a sorsértelmezés példázatává egyszerűsödött. Dsida mágikus művészettel örökített meg, illesztett a hétköznapok világába, és fokozott egyetemes érvényűvé egy múlhatatlan pillanatot. Illúziótlan és könnytelen szembenézés ez a vers az ember végzetével: életünk egyetlen, sírig tartó nagycsütörtök este, amelynek mítoszi fényt sugárzó méltósága és heroizmusa épp tragikumából sarjad.

Ahogyan Dsida „a komor erdélyi árvaságból és emberi elhagyatottságból kinyújtja karját, hogy belekapaszkodjék a Krisztus szenvedésébe: az már csillagig érő gesztus, amit nem lehet elfelejteni" – fogalmazott Reményik Sándor.[96]

A versben kifejezett, az Üdvözítő példájával illusztrált sorsélmény azonban a történet folytatását, az áldozatvállalás magasztos indítékait és távlatait is magában rejti. Pomogáts Béla a magyar költészet egyik legkeresztényibb versének nevezte Dsida alkotását, amely „a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában". Szerinte „az erdélyi magyar irodalom játékos angyala ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét s érkezett el maga is a hitvalló költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelemfeletti távlatát mutassa meg. A »nagycsütörtöki« megrendülés ettől fogva Dsida Jenő fiatalos költészetének állandó érzelmi forrása lett".[97] Az izolált én feneketlen kútjába tekintő „poeta angelicus" ekkor szabadult ki önnön mélységeinek, titkainak börtönéből, jutott el a közösségi gondok, a kisebbségi sors egyre tudatosabb és intenzívebb átéléséig.

A SORSVÁLLALÁS DRÁMÁJA

A Dsida-versekben megszólaló szenvedélyes szülőföld- és népszeretet – Benedek Elek és Kuncz Aladár intelmeinek megfelelően – szervesen összefonódott más népek és kultúrák, az egyetemes emberi értékek szeretetével. Jelzi ezt sokszínű műfordítói munkássága is. Elsőként a többségi nemzet nyelvén, románul tanult meg tökéletesen, ebből a nyelvből születtek a legkorábbi fordításai is. A románt követte az erdélyi szászok nyelve, a német. A legtöbb költőt a két erdélyi testvérnép nyelvéből szólaltatott meg magyarul: tizenhárom németet, tíz románt. Őket követi hét kínai és hat latin, két-két angol, francia és olasz, egy-egy hindu és orosz fordítás. A legtöbb verset, tizennégyet Georg Trakltól fordított, tizenkettőt Eminescutól és tizenegyet Catullustól.

Elsősorban a nyugatosok önarcképfestő műfordítói gyakorlata hatott rá: ő sem törekedett szó szerinti hűségre, azt akarta, hogy a szöveg otthonára leljen az új nyelvi és irodalmi közegben is.

Kései, kiteljesedett költői korszakából két műfordításra külön is szeretném fölhívni a figyelmet.

Az egyik Assisi Szent Ferenc *Naphimnusz*a, melyet 1923 óta ismert. Ez a vers nagymértékben formálta Isten-képét, élet- és természetszeretetét: a saját hitvallásaként ültethette át magyarra. Megszületését ösztönözték az 1933-as itáliai utazás élményei is. Az útra készülődve mélyedt el az olasz nyelv tanulásában.

A fordítás a nagyváradi *Erdélyi Lapok* 1934. augusztus 26-i számában látott napvilágot először, és a következő évben megjelent a kolozsvári *Keleti Újság* hasábjain is. Az újraközléskor a szövegből a „Tűz testvérünk”-ről szóló három sor kimaradt. Később újabb szövegromlás következett be (például az *Összegyűjtött versek és műfordítások* 1983-ban és a *Légy már legenda* 1997-ben megjelent kötetében), amikor az első sor „jó” szavát a -nak raggal toldották meg, ami az intonációt értelmetlenné tette. Mindmáig nagyrészt a hibás szöveg forog közkézen. A szövegromlásokra Mózes Huba hívta föl a figyelmet, és tette közzé a fordítás hibátlan szövegét a *Kortárs* 2013. évi 11. számában. Természetesen itt is ezt a szöveget idézzük:

Cantico di frate Sole

Felséges Úr, mindenható s jó mindenek felett!
Tied a dicsőség, dicséret, áldás
és minden tisztelet!
Mind Téged illet, Felség, egyedül
s nincs ember, aki Téged méltón emleget.

Dicsérjen s áldjon, én Uram,
kezednek minden alkotása,
különösen bátyánk-urunk a Nap,
ki nappalt ád, világít és minket megvidámít.
Fényes ő és ékes ő és sugárzó roppant ragyogása
felséges arcod képemása.

Áldjon, én Uram, asszony-nénénk a Hold és minden csillagok,
kiket az égre szórtál és szépek most és kedvesek és csillogók.

Áldjon, én Uram, a mi öcsénk a Szél
s az Ég s a Lég s a Hó s a Hő s a derűs és borús Idő,
kik által éltetsz mindent, ami él.

Áldjon, én Uram, hugunk a Víz,
oly hasznos, tiszta, jóleső, alázatos és kedves ő.

Áldjon, Uram, mi testvérünk a Tűz,
kit világul az éjszakába gyújtasz.
Szépséges és hatalmas, erős és felvidult az.

Áldjon, Uram, mi Földanya-nénénk,
ki tart és táplál minket, hogy megélnénk,
ki füvet hajt és gyümölcsöt terem és sok szines virággal élénk.

Áldjon, én Uram,
minden ember, kit háboruság, baj, gyötrelem ért,
de tűr és megbocsájt szerelmedért.
Boldogok, kik mindent békén viselnek,
Te nyújtasz nekik, Felség, egykoron babért.

Áldjon, én Uram,
mi nővérünk a testi Halál,
ki minden élő embert megtalál.
Akik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak,
boldogok, akik szentséges akaratodhoz igazodnak,
nem tesz kárt bennük második halál.

Dicsérjétek s áldjátok az Urat
s adjatok hálát Neki
s roppant alázattal szolgáljatok Neki!

Dsida Jenő legnagyobb műfordítói remeklése Eminescu *Glossza* című versének a magyarra ültetése.

Maga vallott arról, hogy „valóságos rögeszmé”-je lett a fordítás, ellenállhatatlanul vonzotta, leküzdhetetlennek tűnő próba elé állította a mű „káprázatos verselése, nyaktörő játéka és elképesztő formai remeklése”, „utolérhetetlen mesterségbeli ördöngössége, mívességének és bonyolultságának könnyed és pazar tűzijátéka”. Tíz éven át dolgozott rajta, háromszor is nekirugaszkodott, s végül a harmadik változatot hagyta örökül.

Megszületésének a történetéről, stációiról a *Pásztortűz* 1936-os évfolyamában számolt be *Titkok a versfordítás műhelyéből* címmel. Így foglalta össze az elé tornyosuló nehézségeket: „A költemény tíz nyolcsoros versszakból áll. A könnyű lejtésű, négyütemű trocheus sorokat szigorú keresztrímek fűzik össze, a rímek teltek, kövérek, fűszeresek, ízesek és hibátlanok. De ez még mind semmi! Az első versszak dőlt betűvel szedett nyolc sora tartalmazza a vers alapgondolatait, s az utána következő nyolc versszak tulajdonképpen ennek a nyolc sornak körülírása. Ez úgy domborodik ki még szemléltetőbben, hogy minden következő versszak sorrendben az első versszak egy-egy sorával kezdődik. Végül az utolsó, tizedik versszak nem más, mint az első versszak, azzal a különbséggel, hogy a sorok fordított sorrendben, alulról fölfelé következnek egymás után.” Íme a hosszú műhelymunka végeredménye:

Évre év jön, évre év megy,
minden új és minden ódon.
Mi rossz és jó, meg ne tévedj,
vésd eszedbe minden módon.
Bízni balga, félni dőre:
nincs hullám, mely el nem illan.
Bármi csábit, hajt előre,
légy közömbös holtodiglan.

Áll a vásár este-reggel,
és fülünkbe egyre zúgnak.
Ki törődik ily sereggel
s ád hitelt e sok hazugnak?
Elhuzódva mindörökre
csöndesen magadba révedj,
amíg meddőn mennydörögve
évre év jön, évre év megy.

Félre soha ne billentse
agyad mérlegét a gyatra
pillanat, mely üdv s szerencse
képét hordja pillanatra,
s holt örömből nyerve lételt,
úgy születik már halódon.
Hogyha érted ezt a tételt,
minden új és minden ódon.

Oly színháznak véld a földet,
hol a játék sohse fogy ki:
egy szinész öt maszkot ölthet;
mégis tudod róla, hogy ki.
Őt páholják vagy ő páhol?
a tanulság és az élv egy.
Néző légy, kit rejt a páholy,
mi rossz és jó, meg ne tévedj.

Múlt s jövő, ha mérni kezded,
egy levél két fele-lapja,
végén látja, hol a kezdet,
ki böngészni kézbe kapja.
Mind, mi csak volt vagy leendő,
örök jelen földgolyódon,
ám hogy hiú s elvetendő,
vésd eszedbe minden módon.

Egy törvény alá van téve
minden itt e tág piacra,
s tudja ég, hány ezredéve
sír, nevet az ember arca.
Új szereplők, régi dráma.
Új palackok, régi lőre –
csalódottak bölcs siráma:
bízni balga, félni dőre.

Bízni balga, bízni légvár,
eltiportak hogyha győznek,
homlokodon csillag ég bár,
a fajankók megelőznek.
Félni dőre: szolgadölyffel
egymást törik majd poriglan –
barátságuknak ne ülj fel:
nincs hullám, mely el nem illan.

Csillog és csal, mint varázslép,
a világ, e szép boszorka,
s lám, helyetted színre más lép,
rád szorult a csapda torka.
Száz bűbáj közt bújj keresztül,
légy utadnak józan őre,
jobb, ha még pillád se rezdül,
bármi csábit, hajt előre.

Állj odébb, ha hozzád érnek,
hunyj szemet, ha jó barát csal,
látva mily mértékre mérnek,
mit akarsz még jó tanáccsal?
Ki-ki osztozzék a jusson,
lármázzék, ha nyelve csiklan.
Hogy a lelked révbe jusson,
légy közömbös holtodiglan.

Légy közömbös holtodiglan,
bármi csábit, hajt előre.
Nincs hullám, mely el nem illan:
bízni balga, félni dőre.
Vésd eszedbe minden módon,
mi rossz és jó, meg ne tévedj.
Minden új és minden ódon.
Évre év jön, évre év megy.

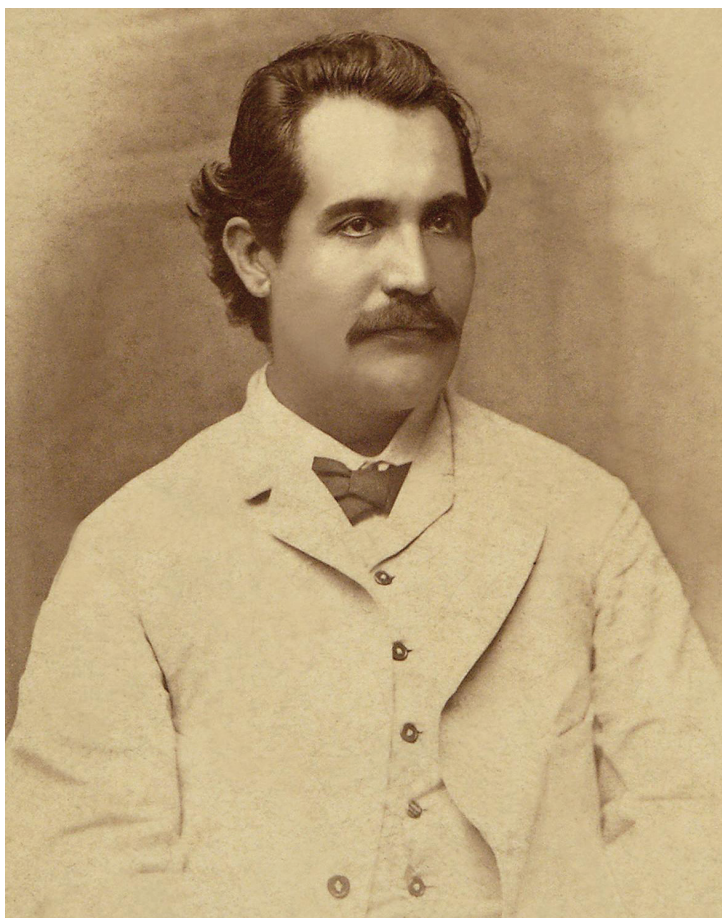

Mihai Eminescu

Ez a fordítás nemcsak Dsida Jenő költői pályájának, hanem az egész magyar műfordítás-irodalomnak is emlékezetes remeke.

Nemcsak műfordítóként, hanem a mindennapok embereként is bizonyította szellemi nyitottságát. Román írók és művészek között is voltak szívbéli barátai, „kenyeres jópajtásai", akiknek az önérzetét éppúgy tiszteletben tartotta, mint saját sorsosaiét. Közéjük tartozott például George Sbârcea komponista. 1933-ban közösen dolgozták át zenés színpadra Móra Ferenc *Dióbél királyfi* című meséjét. Szövegét ő, dallamát román barátja írta, aki zeneszerzőként a Claude Romano álnevet használta. A darabot felajánlották a kolozsvári Magyar Színháznak. Felolvasásakor a színház igazgatója azt a véleményét hangoztatta, hogy magyar mesejáték magyar zeneszerzőt vagy legalábbis magyar hangzású neveket igényel. Egy jelenlévő újságírónak az az ötlete támadt, hogy a Sbârcea nevet a plakáton változtassák Barcsaira, amelynek a kiejtése még közel is áll az eredetihez. Mindkettőjükben visszatetszést keltett ez a gondolat. Dsida szolidaritást vállalt megsértett barátjával. A bemutató emiatt meghiúsult.

Évek múlva a következőket jegyezte barátja emlékkönyvébe[99]:

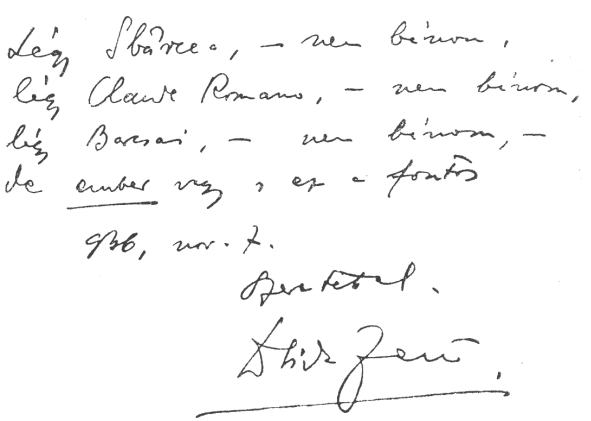

Románia nemzetiségi politikája azonban egyre inkább ellentmondott ennek az eszménynek. 1933 és 1937 között minden korábbinál súlyosabb megpróbáltatások érték az erdélyi magyarságot, holtpontra jutottak az impériumváltozás óta eltelt idő önszerveződésre, új intézmények alapítására irányuló erőfeszítései. „Tătărescu hosszú miniszterelnöksége – írta Mikó Imre – a kisebbségi magyarság sorsának mélypontját jelenti. Alatta vált kormányrendszerré az a kétszínű politika, mely a kisebbségek legkegyetlenebb és pontos tervszerűséggel végrehajtott elnyomását kifelé szép szavak és humánus elvek hangoztatásával leplezte."[100] Magyar tisztviselők és alkalmazottak tömegét bocsátották el, minden közszolgálati ágban újabb és újabb román nyelvvizsgát írtak elő, drasztikusan korlátozták a kisebbségi nyelvhasználatot. A *Nagyvárad* című napilap a magyar helységnevek cenzúratilalmára szellemes és beszédes választ adott: 1934 januárjában nevét *Szabadság*ra változtatta, és azt használta Észak-Erdély hazatéréséig, 1940 őszéig. Két év múlva a folyóiratok címében szereplő „erdélyi" jelző használatát is megtiltották: az *Erdélyi Helikon* címe 1936 júniusától 1937 májusáig *Helikon*ra, az *Erdélyi Fiatalok*é ugyanebben az időben *Fiatalok*ra csonkult.

A magyar tollforgatók ellen valóságos hadjáratot indított a cenzúra és az ügyészség. Különösen hírhedtté vált egy kolozsvári sajtóügyész, Colfescu, aki perek sorát kezdeményezte magyar újságírók, szerkesztők és kiadók ellen, és többórás vádbeszédeiben – Mikó Imre szavait idézve – „mindig kifejtette sajátos nézeteit a barbár, ázsiai magyarokról, akik a művelt latin faj ősi ellenségei".[101]

A magyar nyelv mind mostohább sorsa késztette Dsida Jenőt arra, hogy 1936. április 13-án a *Keleti Újság* hasábjain új rovatot és mozgalmat indítson *Anyanyelvünkért!* címmel, melynek munkatársává fogadta a

kiváló erdélyi nyelvtudóst, Szabó T. Attilát is. A rovat megindításának szükségességét így indokolta: „Gondtalan tékozlással szórjuk el legszebb szavainkat. Nagyképű és ferde tetszelgéssel, hiú és szemtelen fitogtatással használjuk helyettük az idegenből kölcsönkért, latin, német, francia és mindenféle szavakat… A fiatal erdélyi magyar nemzedék sok helyt már az elemi fogalmakat sem tudja vagy akarja magyarul kifejezni."[102]

A magyar kisebbséget sújtó sérelmek ösztönözték egyik legismertebb és legvitatottabb versének, a *Psalmus Hungaricus*nak a megírását is. Egyöntetűen tanúskodnak erről a kortársak, például Bíró Sándor, aki a költővel együtt alapítója és tevékeny részese volt az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának: „Az 1933–37-es elnyomási korszak lelki élményeit legszebben Dsida Jenő kéziratban terjesztett híres *Psalmus Hungaricus*a örökítette meg."[103] Mátrai Béla visszaemlékezése szerint a magyar nyelv ellen irányuló legdurvább és legmegalázóbb támadás idején, közvetlenül az „erdélyi" jelző használatára vonatkozó tilalom végrehajtásakor, 1936. május 26. és 29. között keletkezett „a kolozsvári Sétatér szelíd gesztenyefái alatt".[104] Egyik részletében az imént idézett, az *Anyanyelvünkért!* című rovatot útjára indító írás panasza is visszatér: olyan időket élünk, „mikor felejtett, ősi szóra / kell megtanítni fiainkat".

A költő akkori lelkiállapotát érzékelteti, a vers keletkezésének Mátrai Béla által megjelölt időpontját is hitelesíti Dsida 1936 májusában Imbery Melindához írt levele. Egyik részlete így panaszkodik: „tegnap betiltották, hogy azt írjuk, »Erdély, erdélyi, Bánság, Székelyföld stb.« Azt kell írni, hogy *Ardeal* stb. Most azon mesterkedünk, hogyan kerüljük ki. Azt írjuk: Transsylvania, országrészünk, az ország magyarlakta megyéiben, nálunk, a székelyek között, a romániai

magyarság és így tovább. Hát ehhez mit szólsz? Már azt sem írhatom, hogy erdélyi vagyok, mert bizony *ardealiak* lettünk." Egy másik részletből ugyanaz a kétségbeesés árad, mint a *Psalmus Hungaricus* soraiból, és hasonló elszántság, mint Reményik Sándor *Ahogy lehet* című verséből. A levélrészletben az említett Reményik-vers néhány kifejezése és a címe is föltűnik: „Aztán gondolj arra is, Kicsi Menyasszonyom…, hogy egy sorsüldözött, mindenből kifosztott, árva nép gyermekei vagyunk. Szegény nép a miénk, anyátlan–apátlan. És nekünk minden sokkal nehezebb. Szegény magyar fiúk, szegény magyar lányok sorsát osztjuk meg, amikor kínlódunk, és Istenbe, saját erőnkbe, lelki szilárdságunkba vetett hittel várjuk a jobb jövőt, a boldogságot. És nemcsak várjuk, hanem harcolunk is érte, foggal, tíz körömmel, ahogy lehet. Én megkönnyesedő szemmel gondolok erre mindig."[105]

Dsida Jenőnek ezt az alkotását kísérte a legtöbb tanácstalanság és félreértés. Megszületése után gróf Bánffy Miklós – retorziótól féltve ifjú barátját – busás honoráriummal akadályozta meg, hogy a költő publikálja a verset. Gépelt formában – és egy ideig Dsida dedikációjával – terjesztették egészen 1941-ig, amikor Vajthó László közzétette *Mai magyar költők* című antológiájában. Még mostohább sors várt rá az 1940-es évek végétől, amikor nemcsak ezt a versét, hanem Dsida egész életművét méltatlan vádakkal illették. Lekicsinylő hangsúlyokkal kismesternek, grófok barátjának, az öncélú szépség és az absztrakt humánum költőjének bélyegezték, aki miniatürizálta, az izolált én feneketlen kútjába süllyesztette a világot, s akinek főbenjáró „tapintatlanságai" közé tartozott erdélyisége, igyekeztek is lemosni róla ezt a „szégyenfoltot", negligálva lírájának a szűkebb haza hagyományaival, a kisebbségi léttel összefüggő sajátossá-

gait és értékeit. Ha egyéb téren találtak is mentségeket és kibúvókat számára, a *Psalmus Hungaricus*nak még hosszú ideig nem kegyelmeztek. Elutasításban volt része lényegében 1980-ig, amikor Áprily Lajos fia, Jékely Zoltán – sokunk örömére – közzétette *A magyar irodalom gyöngyszemei* című sorozat Dsida-válogatásában. A vers – negyvennégy évi várakozás után – akkor látott napvilágot először Dsida-kötetben, az előtte megjelent hat gyűjteményből rendre kimaradt.

Ellentmondásos megítéléséről és kálváriájáról személyes emlékeket is őrzök. Az 1960-as évek első felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–történelem szakos hallgatója voltam. Kardos Pál professzor úr irányításával Dsida Jenő költészetéről írtam diplomadolgozatomat. Nemcsak kutatói tapasztalatlanságom játszott szerepet abban, hogy a *Psalmus Hungaricus* szövegére sokáig nem sikerült rátalálnom. Végül levélben kértem segítséget Mátrai Bélától, aki annak idején Dsida Jenő kollégájaként a *Keleti Újság* kolozsvári szerkesztőségében dolgozott, az idő tájt pedig a *Vigilia* munkatársa volt. Válaszlevelében a *Psalmus Hungaricus* írógéppel sokszorosított szövegét is elküldte nekem. Figyelmeztetett, hogy a költeményt „erős nemzeti tendenciája miatt" csak „tudományos célra" használjam fel. Mivel ez az egyetlen példány áll a rendelkezésére, lemásolása után küldjem vissza neki.[106]

A verset – híre és Mátrai Béla intelme alapján – úgy vettem kézbe, mint egy izzó parazsat, félve, szorongva olvastam el, néhány részlete fölkavart és zavarba ejtett. Hasonló érzésekkel hallgatták meg csoporttársaim is: nehezen tudtuk összeegyeztetni a belénk sulykolt internacionalista szólamokkal és az előtte megismert Dsida-képpel. Akkor hallottam először azt a máig kísértő

véleményt, hogy a *Psalmus Hungaricus* egyszeri kisiklás, múló indulat, bocsánatos bűn Dsida Jenő pályáján. Nincs előzménye és nincs folytatása sem.

Ez a tévhit számomra akkor semmisült meg igazán, amikor a költő *Napkelet felé…* című – köteteiből kimaradt és elfelejtett – versére leltem a *Pásztortűz* 1925. október 18-i számában. Mondanivalója azáltal is hangsúlyt kapott, hogy a folyóirat első oldalán helyezték el, és erdélyi népi fafaragások motívumvilágát idéző, díszes keretbe foglalták. Címe is, intonációja is sokkolóan hatott rám, azzal a revelációval olvastam végig, hogy a *Psalmus Hungaricus* korai előzményére leltem. Számunkra immár Párizs sem csupán a XX. századi magyar költők zarándokhelye, a modern magyar líra első számú ihletője:

Halott meséink fekete kriptáján
befedett arccal, némán zokogunk:
megölte őket anyagelvüség,
hideg nagy ősz és sötét háború,
s most elhagyottan vacog a fogunk.

Szegény magyarnak különös a sorsa:
körül ölelték Páris árnyai,
kecsegtették dicső, örökös dallal,
és orvul mégis mit akartak ők? –
Álmok szívébe pengét mártani.

Megölték minden szép keleti vágyunk,
szív helyett adtak berregő motort,
mesék helyett Anatole France-regények
kijózanító, gúnyoros szelét,
mely csaknem, hogy a halálba sodort.

De most elég volt! Reflektorok fénye
leálcázza az álromantikát,
Páris árnyai aludni mehetnek;
hazug lelkükkel fel nem támaszthatják
halott meséink szunnyadó hadát.

A sok sírásba fejünk is megőszült
és őszen vágyunk Napkelet felé;
Nyugat megutált parkjai helyett
a dzsungel álma jöjjön ébresztőnek,
ő legyen mienk és az Istené!

Jőjjön Tagore sugaras világa,
ragyogjon a sok temető felett, –
mi régi hitünk, mi régi Hazánk
jöjjön, tanítson énekelni minket:
tűz-csókos világ, forró Napkelet!

Ez a vers a *Psalmus Hungaricus*nál is hangsúlyosabban cáfolja a konvencionális Dsida-képet. A történelmi Magyarország összeomlásának, Erdély elcsatolásának fájdalma, a Nyugat-Európából való kiábrándulás gondolata, Kelet nosztalgiája szólal meg benne. Morális jelmezbe rejtetten a nyugati civilizáció kritikája, a modern krizeológia érvelése, „spengleri" válsághangulat csendül ki soraiból. Anatole France racionalizmusával és cinizmusával Rabindranath Tagore érzelemgazdagságát és erkölcsi komolyságát állítja ellentétbe. Ez az ellentét a modern liberalizmus elveivel való szembeszegülését is jelzi.

Elsősorban ezen a ponton érhetjük tetten Dsida Jenő akkori lelkiatyjának, Olasz Péter jezsuita szerzetesnek a hatását. A páter előadásaiban és írásaiban is szenvedélyes hangon ostorozta a liberalizmus

eszméit, amelyekben a katolikus egyház legádázabb ellenfelét látta. Egyik előadását Anatole France-ról tartotta: a francia íróban fedezte föl és ostorozta a liberális eszmék egyik pregnáns képviselőjét.

Ugyanezekben az esztendőkben Európa-szerte, így hazánkban, a magyar keresztény értelmiség körében is valóságos Tagore-láz uralkodott. A Nobel-díjas indiai író műveiben a kereszténység eszmevilágához közel álló vonásokat fedeztek föl. Népszerűsége fokozta az érdeklődést India kultúrája iránt, amely „habár a nyugatiéval homlokegyenest ellenkező, a maga nemében teljesen eredeti és alkalmas az eltolódott európai világnézetnek új vérkeringéssel való fölfrissítésére" – olvashatjuk Záborszky István *Rabindranath Tagore világnézete* című, a Szent István Társulat emblémájával 1927-ben megjelent könyvében.[107]

A magyar értelmiség Tagore-kultuszát Pakocs Károly példája is szemlélteti. A jeles lelkipásztor, költő és elbeszélő az idő tájt püspöki titkár volt Szatmáron, Olasz Péterhez és Dsida Jenőhöz is baráti kapcsolat fűzte. Dsida sűrűn fölkereste őt a püspöki titkárságon, és föl-fölolvasta legújabb verseit. Pakocs Károly később is figyelemmel kísérte pályafutását. Amikor Kolozsvárt egyházi ügyeket intézett, személyesen is gyakorta találkoztak. Rabindranath Tagorét ő is nagyra becsülte, vallásos lírája az ő hatására bontakozott ki.

A *Napkelet felé…* azt bizonyítja, hogy az idézett nézetek – Olasz Péter és Pakocs Károly közvetítésével – Dsida Jenőhöz is eljutottak, az ő gondolatvilágát és költészetét is formálták. A Tagore-hatást közvetlenül is szemlélteti, hogy 1927-ben magyarra ültette *Áldozati ének* című versét.

Pályáján azonban csakhamar fordulat következett be. Az 1920-as évek végétől nem tért vissza többé Napkelet tájaira, „napnyugati őrjáratra" indult, s tette ezt növekvő tudatossággal és otthoniassággal. Kiteljesedő költészete nyugat-európai mintákat követett. A kisebbségi lét szemhatárszűkítéssel, öncsonkítással, értékvesztéssel fenyegető kelepcéiből és kényszereiből – sorsa tudatosan vállalt és akart, beszédes cáfolataként is – az európai kultúra magaslataira, a „tiszta lét", a szépség és a jóság maga teremtette, osztatlan birodalmába emelkedett. Talán ő szívlelte meg a leglátványosabb módon Makkai Sándor intelmét, hogy a kisebbségi kultúrának önnön lényegéből fakadóan – és legtisztábban felfogott érdekei szerint – az egyetemes értékekkel kell érintkezési pontokat találnia és szövetkeznie.

A román nemzetiségi politika elfajulásai azonban újabb, a nyilvánvaló visszaélésekkel, jogsértésekkel szemben közömbös Nyugat-Európa elleni lázadásra ösztönözték. Ennek a dokumentuma a *Psalmus Hungaricus*:

I.

Vagy félezernyi dalt megírtam
s e szót: magyar,
még le nem írtam.
Csábított minden idegen bozót,
minden szerelmet bujtató liget.
Ó, mily hályog borult szememre,
hogy meg nem láttalak,
te elhagyott, te bús, kopár sziget,
magyar sziget a népek Óceánján!
Mily ólom ömlött álmodó fülembe,

hogy nem hatolt belé
a vad hullámverés morzsoló harsogása,
a morzsolódó kis sziget keserű mormogása.
Jaj, mindenből csak vád fakad:
miért kimélted az erőt,
miért kimélted válladat,
miért nem vertél sziklatöltést,
erős, nagy védőgátakat?
Elhagytam koldus, tékozló apámat
s aranyat ástam, én gonosz fiú!
Mily szent vagy te, koldusság
s te sárarany, te szépség, mily hiú!
Koldusapám, visszafogadsz-e,
bedőlt viskódban helyet adsz-e,
ha most lábadhoz borulok
s eléd öntöm minden dalom
s férges rongyaid csókkal illetem
s üszkös sebeid tisztára nyalom?
Nagy, éjsötét átkot mondok magamra,
verset, mely nem zenél,
csak felhörög,
eget-nyitó, poklot-nyitó
átkot, hogy zúgjon, mint a szél,
bőgjön, mint megtépett-szakállú vén zsidó
zsoltáros jajgatása
Babylon vízeinél:
Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!

II.

Ó, én tudom, hogy mi a nagyszerű,
a minden embert megsímogató
tág mozdulat,
az élet s halál titkát kutató,
bölcsen nemes, szép görög hangulat.
A hűssel bíztató, közös és tiszta tó,
a szabadság, mely minden tengerekben
sikongva úszik, ujjong és mulat!
Kezem gyümölcsöt
minden fáról szedett.
Nyolc nemzet nyelvén szóltam életemben
és minden fajták lelke fürdetett.
S most mégis, mégis áruló vagyok,
a minden-eszme sajgó árulója,
most mégis bősz barlanglakó vagyok,
vonító vad, ki vackát félti, ója,
vadállat, tíz köröm
és csattogó agyar
s ki eddig mondtam: ember! –,
most azt mondom: magyar!
És háromszor kiáltom
és holtomig kiáltom:
magyar, magyar, magyar!
A nagy gyümölcsös fájáról szakadt
almából minden nép fia ehet,
de nékem nem szabad,
de nékem nem lehet.
Dalolhat bárki édes szavakat
és búghat lágyan, mint a lehelet
s bízvást nyugodhatik, hol várja pad,
s ha kedve támad, bárhová mehet,
de nékem nem szabad,
de nékem nem lehet.

Bűn a mosolygó pillanat, mit lelkem elhenyél,
szívszakadásig így kell énekelnem
Babylon vízeinél:
Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!

III.

Firenze képei, holland virágok,
zöld tengerek halk, álmos loccsanása,
ájultató gyönyörüségek,
Páris tüze, Velence csillogása,
még lelkemet is lehunyom,
bezárom, hogy ne lássa.
Ha atomokra bomlik is
miattuk minden sejtem,
ha arcom kékre torzul is,
mind, mind, mind elfelejtem!
Hajam csapzottra borzolom,
mint gubancos csepűt és szürke kócot
és gőggel viselem
fajtám egyenruháját:
a foltozott darócot.
Mert annak fia vagyok én,
ki a küszöbre téve,
a külső sötétségre vettetett,
kit vernek ezer éve,
kit nem fogad magába soha a béke réve!

Bolyongásom pusztáin,
a végtelen nagy éjen
csak az ő szíve fénylik,
ő a rögeszmém, végső szenvedélyem,
ráfonódom, rajta kúszom
fölfelé, mint szőlőkarón a kacs.
Mogorva lettem,
kemény, sötét és szótlan és makacs.
Vér csurgott rám és nem tudom lemosni.
Jajt hallottam és nem tudom feledni.
A holtakat nem tudom eltemetni.
Egy eszelős dal lett az útitársam,
rekedt dal, nem zenél,
csak hörög, mint a szél,
zúg, mint vihartólráncigált fák
Babylon vízeinél:

Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!

IV.

Mit nékem most a Dante terzinái
s hogy Goethe lelke mit hogyan fogant,
mikor tetszhalott véreimre
hull már a föld és dübörög a hant,
mikor e bús kor harsonája
falakat dönt és lelket ingat,
mikor felejtett, ősi szóra

kell megtanítni fiainkat,
mikor rémít a falvak csendje
s elönt a semmi árja minket
és szülni kell és nemzeni
s magunk képére kalapálni
vánnyadt gyermekeinket!
Mit bánom én a történelmet
s hogy egykoron mi volt!
Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő,
mikor anyád sikolt?!
Európa, én nagy mesterem,
lámcsak mivé lett fogadott fiad!
Mily korcsbeszédű, hitvány,
elvetemült és tagadó tanítvány.
Addig paskolta áztatott kötél,
míg megszökött és elriadt.
Fáj a földnek és fáj a napnak
s a mindenségnek fáj dalom,
de aki nem volt még magyar,
nem tudja, mi a fájdalom!
Vallom, hogy minden fegyver jogtalan,
a szelid Isten könnyezett s úgy tanította ezt,
ám annak a kezében, kit fegyver szorongat,
a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd.
Ezért nem is hányódom már magamban,
vallom, hogy igazam nincs
és mégis igazam van
és mától fogva énnekem
örökre ez az énekem:

Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!

Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!

V.

Idegen-vérű és beszédű
kenyeres jópajtásaim,
kikkel együtt bolyongtam az emberség ligetét,
kiket szerettem,
s kik szerettétek lágy szivem
nyitott és éneklő sebét,
nekem is fáj, higgyétek el,
hogy zord a szóm és homlokom setét.
Nekem is fáj, hogy búcsuzom,
mert immár más utakra kelle mennem,
de így zeng most a trónjavesztett
magyar Isten parancsa bennem
s én nem tagadhatom meg Őt,
mikor beteg és reszkető és nincs többé hatalma,
mikor palástja cafatos és fekvőhelye szalma.
Nincs más testvérem, csak magyar.
Ha virrasztok, miatta állok poszton,
csak tőle kérek kenyeret
s csak ő, kivel a kenyeret megosztom.
Sok tévelygés és sok kanyar
után jutottam el ide:
ha bűnös is, magyar
s ha tolvaj is, magyar
s ha gyilkos is, magyar,
itt nincsen alku, nincsen semmi „de”.
Gyűlöletes, ki ünneplő ruháját
s virágos lelkét fitogtatva henceg, –
mi elesettek, páriák vagyunk,

testvérek a nyomorban és a bűnben,
sápadtak, torzak, bélyeges fegyencek.
Zúgjon fel hát a magyar zsoltár,
dúljon a boldog éji álmokon,
seperjen át a fekete,
tarajos és hideg hullámokon
vérkönnyet csepegő fáklyák fényeinél,
Babylon vízeinél:

Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!

VI.

Száraz nyelvem kisebzett,
égő fejem zavart.
Elindulok, mint egykor Csoma Sándor,
hogy felkutassak mindenegy magyart.
Székelyek, ott a bércek szikla-mellén,
üljetek mellém!
Magyarok ott a Tisza partján,
magyarok ott a Duna partján,
magyarok ott a tót hegyek közt
s a bácskai szőlőhegyek közt,
üljetek mellém.
Magyarok Afrikában, Ázsiában,
Párisban vagy Amerikában,
üljetek mellém!
Ti eztán születők s ti porlócsontu ősök,

ti réghalott regősök, ti vértanuk, ti hősök,
üljetek mellém!
Ülj ide, gyülj ide, népem
s hallgasd, amint énekelek,
amint a hárfa húrjait,
feszült idegem húrjait
jajgatva tépem,
ó, népem, árva népem! –
– s dalolj velem,
mint akit füstös lángokra szítottak
vérszínű, ósetét, nehéz, fanyar borok,
dalolj velem hörögve
és zúgva és dörögve,
tízmillió, százmillió torok!
Énekelj, hogy világgá hömpölyögjön
zsoltárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele
s Európa fogja be fülét
s nyögjön a borzalomtól
és őrüljön bele! –:
Mérges kígyó legyen eledelünk,
ha téged elfeledünk,
ó, Jeruzsálem!
Nyelvünkön izzó vasszeget
verjenek át,
mikor nem téged emleget,
ó, Jeruzsálem!
Rothadjon el lábunk-kezünk,
mikoron hozzád hűtlenek leszünk,
ó, Jeruzsálem, Jeruzsálem!!

A vers keletkezése idején ugyanolyan hangulat kerítette hatalmába, mint a *Napkelet felé…* megírásakor, csak gondolatai váltak letisztultabbakká és elmélyültebbekké, kifejezőeszközei tökéletesebbekké azóta.

Ezt a versét is Trianon tragikus következményei ihlették, a magyarság diaszpórahelyzete, fenyegetettsége és pusztulása ellen emel vétót, itt is megtagadja, az utolsó részben indulatos szemrehányásokkal illeti Európát.

A két vers között ugyanakkor lényegbevágó különbségeket is fölfedezhetünk. Fényévnyire távolodott a *Napkelet felé…* naiv és meddő keleti nosztalgiájától. Már nem ócsárolja, vonzó színekben tünteti föl, a meghasonlottságban is eszményinek látja az európai kultúrát. A létezés, a megmaradás, az emberi méltóság jogát követeli. Ezeket a legelemibb európai és keresztény értékeket. Európát kéri számon Európától Európában: Európát csúfolják meg ott, ahol a kisebbségi jogokat sárba tiporják.

Dsida Jenő magyarságtudata, nemzetféltése ebben a Kecskeméti Vég Mihály és Kodály Zoltán nevét idéző, fel-feljajduló zsoltárban nyilatkozik meg a legleplezetlenebbül, a legszenvedélyesebben. Ez az ízig-vérig európéer, nyolc nemzet nyelvén beszélő, Dante terzináiért, Goethe lelkéért, Párizs tüzéért, Velence csillogásáért, Firenze képeiért, holland virágokért rajongó, pásztori tájakra menekülő, szemérmes, szelíd hangú költő, amikor elviselhetetlenné fokozódtak a magyar kisebbség szenvedései, nem tudta többé magába fojtani fájdalom szülte, szeretet diktálta indulatait, elemi erővel tört föl belőle a felelősség, a szolidaritás hangja szétszórt, üldözött, megalázott népe iránt. A barbárság felülkerekedése ellen emelt vétót, öt világrész magyarságának az összefogását sürgette.

A sorok között és mögött – legegyértelműbben az utolsó rész módosított szövegű refrénjében – ott rejlenek a 137. zsoltár fogadalmai: „Jeruzsálem, ha elfeledkezem rólad, száradjon el a jobbom! / Nyelvem ta-

padjon ínyemhez, ha nem emlékezem meg rólad: ha Jeruzsálemet nem helyezem minden örömem fölé!"[108] És fölsejlik a Jeruzsálem pusztulását megsirató Jézus alakja is. Ő, Isten fia, a végtelenség küldötte, könnyeket ejt a szülőföldjéért, és ezzel a hazaszeretetet szakrális, spirituális szférába emeli. Jeruzsálem a vers bibliai gyökerű jelképrendszerében természetesen Magyarországot jelenti.

Minden lehetséges – közvetlenül ki nem mondott – ellenérvet megcáfolva és elvetve, korántsem megrendültség és gyötrelem nélkül, de kételytelen elszántsággal vállalja a döntésével együtt járó aránytévesztés, értékfeladás kikerülhetetlen kockázatát is: „Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő, / mikor anyád sikolt?!" Az élet, a megmaradás joga, a természeti jog előbbre való minden más vívmánynál és adománynál, a bölcsészet és a költészet ajándékainál is. Nemzetéhez való viszonyát az anya és a gyermek viszonyához méri: a gyermeket a szeretet és a hűség megfellebbezhetetlen, eltéphetetlen kötelékei és kötelességei fűzik édesanyjához. Az emberiség – tanította Dsida egyik első számú mestere, Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében – pusztán fogalmi absztrakció, amely egyedeiben válik megfoghatóvá, minden érték, ami az emberiségre jellemző, helyhez és időhöz kötött: az általános az egyes, a nemzetközi a nemzeti nélkül tartalmát vesztett, üres szóvá silányul.

Ebben a kontextusban érthető meg a versnek az a máig legtöbb félreértést és zavart okozó részlete is, amely népe védelmében kijátssza az utolsó, a legmeglepőbb, a legkeserűbb, a legabszurdabb érvet is: „ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi »de«". Természetesen nem a bűnös, a tolvaj, a gyilkos fel-

mentéséről esik itt szó, hanem a feltétel nélküli, minden váddal, megbélyegzéssel, gúnnyal és ellenérvvel dacoló sorsvállalásról. Arról a sorsvállalásról, ami – olykor fejedelmi gőggel – Adynál is meg-megszólalt. Például – mutatott rá Láng Gusztáv[109] – a *Magyar vétkek bíborban* című versben: „Vállalom, ami sorsom, / Vállalom, ami átkom".

A *Sípja régi babonának* című Ady-vers harmadik strófája – a nemzetkritika fonák és abszurd alkotóelemeként – név nélkül, egyes szám első személyben a Rákóczi-szabadságharc egyik legkönyörtelenebb ellenségét, a magyargyűlölő Kollonich Lipótot citálja: ő akarta először koldussá, aztán rabbá, végül katolikussá tenni a magyar népet, amely – állítólag ez az Ady-strófában idézőjel nélkül felbukkanó, lesújtó ítélet is tőle származik – „Uralkodást magán nem tűr / S szabadságra érdemetlen".[110] A Dsida-vers említett szemelvénye is értelmezhető az ellenfél kritikájával, a rólunk alkotott torzképpel való azonosulás kifejeződéseként s arra adott, dacos és kétségbeesett válaszként.

A vers meggyőző erejét és hitelességét elsősorban azok ítélhetik meg, akik belülről ismerik a romániai kisebbségi lét abszurditásait. Korábban már említettük, hogy a *Psalmus Hungaricus*ról az arra legilletékesebbek és legméltóbbak formálhattak véleményt kevéssel megszületése után: a költő az 1936. július 2. és 4. között lezajlott marosvécsi írótalálkozón felolvasta a verset az egybegyűlteknek. Hallgatása közben könny szökött mindenki szemébe, Kós Károlyéba is, aki a végén odament Dsidához, és megölelte őt.

Reményik Sándor volt az első, akinek Dsida a mű még nem is végleges változatát 1936 májusa utolsó napjaiban megmutatta, nemsokára pedig a befejezett, legépelt példányt nyújtotta át neki ezzel az ajánlással:

„Reményik Sándornak, hittel és barátsággal: 1936. június 3-án Dsida Jenő”. Reményik Áprily Lajosnak írt levelében beszámolt a költemény marosvécsi fogadtatásáról és rá gyakorolt hatásáról is. Soraiban a saját hangját, a költőben pedig az utódját ismerte föl: „Rám első pillanattól kezdve megdöbbentő erő benyomását tette, minden strófa fokozódóan többet mondott nekem művészi szempontból is, és a konklúziót: »Nincs más testvérem, csak magyar« – ma teljesen indokoltnak érzem. […] Még külön öröm volt számomra, hogy a hangot, az én hangomat: van, aki továbbzengeti, kiszélesíti s a mához mindinkább alkalmazza. Tehát bizonyos tekintetben az »utánpótlás« kérdésének ilyen eldőlése is megnyugtatott.”[111]

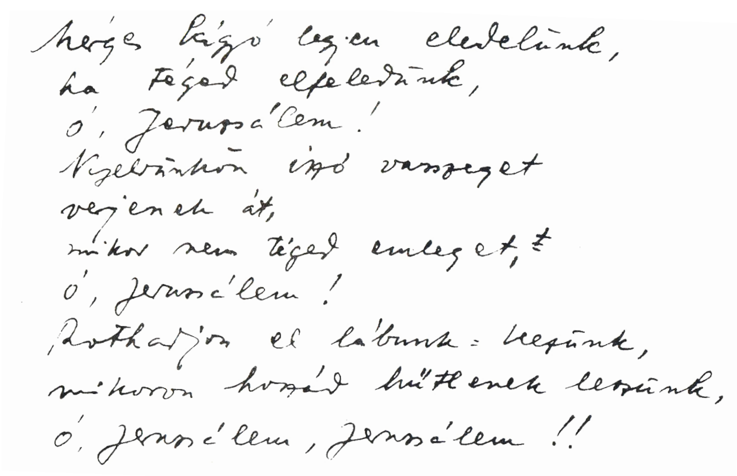
Mérges kígyó legyen eledelünk,
ha Téged elfeledünk,
ó, Jeruzsálem!
Nyelvünkön izzó vasszeget
verjenek át,
mikor nem Téged emleget,
ó, Jeruzsálem!
Rothadjon el lábunk-kezünk,
mikoron hozzád hűtlenek leszünk,
ó, Jeruzsálem, Jeruzsálem!!

HALÁLA ÉS HALHATATLANSÁGA

1937-ben feleségül vette régi szerelmét, Imbery Melindát (1912–1987), Imbery János dési, majd kolozsvári zenetanár és karmester „csendes, vézna, sápadt szőke leányát". Hasonlítottak egymáshoz: Imbery Melinda is törékeny, sokat betegeskedő, de azért fölöttébb életigenlő és roppant életvidám teremtés volt. 1931 októberében ismerkedtek meg Csűrös Emília egyik darabjának a próbáján. A műkedvelő előadás zenéjét Imbery János komponálta, lánya kísérte zongorán. Amikor Csűrös Emília megbetegedett, Dsida Jenő vette át a darab rendezését. Ez a találkozás indította el sírig tartó szerelmüket.

Dsida Jenő 1935-ben ezt a *Keleti Újság* fejléces papírjára gépelt üzenetet intézte kedveséhez: „Most végtelenül hálás vagyok neked. Úgy érzem, egészen Neked köszönhetem – annak a vágynak, hogy méltó legyek Hozzád és végre elérjük célunkat – ezt a szép és komoly felbuzdulást. Aminthogy régi szép írásaimat is Neked köszönhetem. A kutya-vers és a Viola-ciklus soha meg nem született volna, ha Téged, Édes, meg nem ismerlek. Ha te nem vagy mellettem! És még annyi sok-sok vers. Sokszor volt az az érzésem, amikor pódiumon álltam, hogy – tulajdonképpen Neked tapsolnak, csak ők nem tudják."[112]

Hozzá írta *Vallomás* című versét, az egyik legszebb magyar szerelmes verset, mely azt a gondolatot lényegíti esztétikummá, hogy a szerelem mikrokozmoszában egyszerre tömörödnek és támadnak új életre a csodálatos és titokzatos mindenség törvényei, „e zengő túlvilág"-ban egyetlenegy ember testesíti meg a létezés értelmét és szépségét:

Esküvői kép

Házasságukat Márton Áron áldotta meg
a kolozsvári Szent Mihály-templomban

A boldog pár

Mit máshol ketyegő
kis óra méreget,
itt melled dobaja
méri az éveket
s ha szólasz, mindegyik
puhán, révedezőn
ejtett igéd ezüst
virág lesz kék mezőn
és sóhajod a szél,
mely fürtjeimbe kap
és arcod itt a hold
és arcod itt a nap.

A polgári esküvőt 1937. július 22-én tartották, az egyházit 31-én a kolozsvári Szent Mihály-templomban, melynek oltára előtt Márton Áron áldotta meg házasságukat. Még aznap Debrecenbe indultak nászútra, ahol a Nyári Egyetem ösztöndíja várta őket. Dsida ott írta *Örök útitársak* és *Csokonai sírjánál* című versét: az előbbiben hitvesének, az utóbbiban Erdélynek fogadott örök hűséget.

A *Csokonai sírjánál* a transzszilvanizmus egyik legszebb és legtisztább költői megnyilatkozása. „*A Reményhez* című Csokonai-vers dallamára… másfélmillió zarándok" – az egész erdélyi magyarság – nevében annak a költőelődnek a példáját idézi, akit szülővárosa száműzött, bujdosásra kényszerített, s aki mégis a hűség parancsának engedelmeskedett, „mikor már sípolt a melle": halálos betegen hazatért Debrecenbe. Az Erdély iránti, feltételt nem szabó, viszonzást nem váró és a halállal sem megszakadó hűség parainézisét hallja a hantok alól. A mélységből felhangzó szózat elnémulása után lelkében tovább „zsong a zsoltár":

Hálánk csókjai
illetnek, hogy szóltál,
jó Csokonai!
Vándorbotunk, régi jussunk,
vígy a homokon!
Induljunk, hogy hazajussunk!
Ég veled, rokon!
Béborult a hűs ég,
hűs esője sír.
Hazahív a hűség
s otthonunk a sír.

Az a napjainkban is fájdalmasan időszerű gondolat ölt formát ebben a költeményben, amelyet egy évvel korábban az *Itt élned, halnod kell* című, a *Szózat* keletkezésének századik évfordulója előtt tisztelgő cikkében is megfogalmazott: „»Áldjon, vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell!« Kaphatnánk-e alkalomszerűbb parancsot a múltból, mint a helyünkön való kitartás parancsát? Érhet-e költőtől megrázóbb figyelmeztetés szívünkhöz, mint hogy szenvedésekre, megpróbáltatásokra való tekintet nélkül kell megállnunk a sarat ott, ahová végzetünk állított. Ha nem tudunk használni, akkor is használunk avval, hogy itt vagyunk és eggyel többen vagyunk. Ez a mély hangú harangként zengő intelem érkezik hozzánk Vörösmarty *Szózat*ából, egy évszázad messzeségéből."[113]

A házaspár a Nyári Egyetem befejezése után más magyarországi városokat is fölkeresett, így Budapestet, Veszprémet, Szegedet és Balatonfüredet. Élményeikről Dsida *Képeslapok Magyarországról* című, a *Pásztortűz* hasábjain közzétett írásában számolt be.[114]

Feleségével egy esztendőnél is rövidebb időt töltött együtt. Az ő esetében nemcsak szellemi, hanem fizikai

értelemben is igaz volt Szent Ágoston egyik szép gondolata: zaklatott ritmusban dobogó szíve csak a „Mindenható, fölséges és jóságos Úr" ölelő karjaiban, Jézus szívében tudott megnyugodni.

Megrendítő tudatossággal, az örök élet igéiben hívő keresztény bölcsességével és nyugalmával készült föl utolsó útjára. Az önéletrajzi ciklus, a *Tükör előtt* címadó versében élete és alkotói pályája legszebb emlékeit és legfőbb tanulságait összegzi. Befejezésében patetikus szavakkal mond hálát sorsáért, mely nemcsak iszonyú szenvedésekkel sújtotta, hanem az „arányos, szépen fejlett, másokat melegítő élet" lehetőségét, a heroikus helytállás méltóságát is megadta számára. A sorscsapások „kemény acéllá, tűzben izzított pengévé" edzették, költészetében a fájdalom szépséggé és emberséggé finomult. Motívumai a kagyló testében kínok árán megszülető gyöngy szimbólumát, a Helikon-mozgalom irodalmi kánonját és az azzal való azonosulás gondolatát is magukban rejtik. Ezt az ars poeticát a történelem, a kisebbségi lét kihívásai és megpróbáltatásai határozták meg. Az „epét és ürmöt kóstolok" a keresztfán függő Jézus alakját idézi. A romon nőtt csipkebokor metaforája a bibliai Mózesre, Kosztolányi Dezső *A magyar romokon* és Reményik Sándor *Romon virág* című versére emlékeztet:

Akárki adta, én a sós torok
vad szomjával köszönöm ezt a sorsot,
a csattogó, kegyetlen ostorok
kínját, a bort igérő csorba korsót,
melyből epét és ürmöt kóstolok,
a nagy intést, a félig kész koporsót,
a csipkebokrot, mely a közönyön,
romon virágzott. Százszor köszönöm.

Róla írt cikkei tanúsítják, hogy mindvégig megőrizte egyik legfőbb mestere és példaképe, Reményik Sándor iránti tiszteletét és szeretetét. 1933-ban védelmére kelt azokkal az „igaztalan, durva és hálátlan" támadásokkal szemben, amelyekben a fiatal írógeneráció egyes tagjai részesítették.[115] *Reményik Sándor és a Baumgarten-díj* című, 1937-ben megjelent méltatását ezekkel a szavakkal kezdte: „Reményik Sándor – fogalom ez a név az egyetemes magyar nyelvterületen, a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása… A magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztényi értelemben vett apostola ő", akinek a „hangja néha túlzengi földalatti életünk mécs világította sikátorait, és tömegeket ráz meg a lélek legmélyéig."[116]

Egyik hattyúdalában, a töredékben maradt *Tíz parancsolat* utolsó versében még egyszer fölsorakoztatja a legfőbb franciskánus értékeket: a szegénységet, az egyszerűséget és az alázatosságot. Rímekbe foglalja csillapíthatatlan életszeretetét és sírig tartó reményét, szelíd búcsúzását a földi léttől, végső megnyugvását „a béke isteni ölében":

Felebarátod ökre, háza
után kívánságod ne légyen:
ilyen szegénységekre vágyni
nagy szegénység és csúnya szégyen.
Orrodba édes illatot gyüjts,
szivedbe békét és mosolygást,
szemedbe fényt, hogy az utolsó
napon is tudj örülni folyvást
s eképpen szólj csak és ne mondj mást:

köszönöm, hogy tápláltatok,
hús, alma, búza, lencse, borsó!
Amint jó volt hozzám a bölcső,
tudom, hogy jó lesz a koporsó.
Ki most lefekszik, nem kívánta,
hogy földje legyen, háza, ökre,
de amit látott, gyönyörű volt
és véle marad mindörökre.
És övé marad mindörökre.

Négy hónapig volt súlyos, ágyhoz kötött beteg. A láza 1937 decemberében kezdődött, de karácsony előtt még dolgozott. Ezt követően került a kolozsvári Zsidó Kórházba. Az orvosi konzílium szívburokgyulladást állapított meg. Az utolsó két hetet otthon töltötte. Betegágya mellett ott virrasztottak és imádkoztak családtagjai, s fájdalmukban számos egyházi és világi előkelőség osztozott. A ferences házfőnök, a ferences és a piarista rendfőnök, a kolozsvári Magyar Színház igazgatója társaságában jelen volt lelkiatyja, Márton Áron is.

1938. június 7-én este 8 óra 30 perckor, alig harmincegy éves korában lépett be „a holtak falujába", ahová – az önéletrajzi ciklus *A pántos kapukon túl* című verse szerint – gyorsvonattal tette meg az utat, s azt is megüzente egy „üstökös-galambbal": „Este érkezem".

Talán nemcsak ez a jóslata, hanem az a másik is valóra vált, s a „meszelt, parányi" égi állomáson valóban Kuncz Aladár és Kosztolányi fogadta őt. Személyükben képviseltette magát Erdély, és képviseltette Magyarország. Elküldte követét az a két szellemi műhely, amely a legközelebb állt ízléséhez: a *Nyugat* és az *Erdélyi Helikon*. A *Nyugat* első nemzedékéből üdvözölte őt első számú mestere és példaképe, a „vendéglét" élményét megszólaltató poeta doctus, Kosztolányi Dezső. Az *Erdélyi Helikon*

nevében a kiváló esztéta és szerkesztő, a *Fekete kolostor* című remekmű alkotója, a transzszilvanizmus eszméjének Kós Károly mellett a legnagyobb tehetségű szószólója és egyik legjobb barátja, Kuncz Aladár köszöntötte.

Ez a megálmodott forgatókönyv minden alkotóelemében és összefüggésében átgondolt és hiteles. Költő aligha búcsúzott ilyen végrendeletszerű komolysággal és tudatossággal, ilyen megrendítő és szimbolikus érvényű vallomással az élettől, mint idézett versében Dsida.

Az önéletrajzi ciklus korrektúráját – amelynek a második, befejező része már a halálhírével együtt jelent meg a folyóiratban – még ő végezte el betegágyán. Munkája közben így szólt feleségéhez: „Jó reklám lesz a *Helikon*nak, mert tudják, hogy meghalok”.[117]

Június 9-én, csütörtökön délután a gyászszertartás papjaként Márton Áron kísérte el őt utolsó útjára a Házsongárdi temetőbe.

Márton Áron

Dsida Jenő halálakor készült képeslap

Kriptáján *Sírfelirat* című, 1935. július 9-én keletkezett versét olvashatjuk:

Megtettem mindent, amit megtehettem,
kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
felejtsd el arcom romló földi mását.

Az utolsó sorban kifejezett kérés teljesíthetetlen. Napjaink legnépszerűbb magyar költői közé tartozik, egyre többen szívükbe zárják alakjának, arcának „romló földi mását". Teljesült – Láng Gusztáv gondolatait idézem[118] – *A költő feltámadása* című vers próféciája. A halált a feltámadás új minősége, csodája, revelációja követte. Verseiben újra és újra feltámadó lénye ma is köztünk él, szíve „kézről-kézre jár" (*Közöttük élek*). Láthatjuk őt, amint meghajlik előtte „a szirti fenyő, a sok suhogó fa-titán" is: a könnyű, törékeny szépség győzelmet arat a komor pátosz fölött.

Korai haláláról Reményik Sándor – aki maga is betegágyban feküdt akkor – megrendült hangon emlékezett meg Lám Bélához 1938. június 10-én írt levelében: „Szegény Dsida Jenő halálhírét tegnap olvastam a lapokból, nagyon lesújtott. Elég sok közöm volt hozzá az életben irodalmilag s emberileg is. Ő nagyon sokszor tanújelét adta annak, hogy őszintén és melegen ragaszkodik hozzám. […] És 31 éves volt! Micsoda lehetőségek szunnyadtak benne! Nagyon-nagyon fáj erre gondolni, s még inkább arra, hogy ez a mi kicsi magyar és azon belül baráti közösségünk is hogy fogy, pusztul."[119]

Az *Erdélyi Fiatalok* nekrológja az egyre mélyebb közösségi érzéseket megszólaltató költőt, a nyelvtisztaság védelmezőjét, a magyar irodalmat más népek lírai szépségeivel gazdagító műfordítót és az erdélyi magyar

ifjúsági mozgalmak harcosát siratta el benne, aki ha a körülmények kényszere és az ügy érdeke úgy kívánta, habozás és zúgolódás nélkül vállalta a nem egyéniségéhez szabott szerepeket is.[120]

Tompa László

Végzetessé váló betegségének a híre ihlette Tompa László *A beteg Dsida Jenőhöz* című szonettjét, költői pályájának egyik legszebb és legfrappánsabb jellemzését. Versét még 1938 májusában írta, publikálására a „poeta angelicus" életében már idő sem maradt. Először az *Erdélyi Helikon* Dsida emlékének szentelt, 1938. augusztus–szeptemberi számában látott napvilágot a következő szavak kíséretében: „Ez a vers Dsida Jenő végzetessé vált betegségének hírére fogant meg írójában. Azonban a hír csak lassan mozgott és csak lassan is mozdíthatott. Mire a kész vers megjelenhetett volna: irodalmunk fájdalmas vesztesége már be is teljesedett. Így a vers

mostani közlése már csak az idősebb testvér koszorúja lehet, amelyet könnyes szívvel tesz le fiatalabb testvérének korai sírdombjára." A beteg költőt becéző és helytállásra buzdító vers túlvilágra szóló, megrendítő üzenetté változott:

Testvér, gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan
Rímek mestere – mester már a kezdés
Korán alig túl – hallom, láz epeszt és
Fekszel rendetlen szívvel, kínziláltan.

Te férfiban is örök csodagyermek,
Szépséghivő, a vers vitéze, hidd el,
Ma szükség van rád ékes rímeiddel,
Melyek zsivajra zengéssel felelnek.

Manap az embert annyi nyers, garázda
Rikoltás, jelszó, síp, dob hajkurássza –
Igézni kell, hogy félelmet felejtsen.

Igézd te is hát: lendülj újra nászba
Új szépségekkel – élesszen a verseny –
S inkább, ha tetszik, kapj hibát e versben![121]

A költemény nagy alkotóra valló érzékenységgel és empátiával idézi meg Dsida Jenő szellemét. Elsősorban a „poeta doctus", a kiváló formaművész, a klasszikus strófaszerkezetek játszi könnyedségű megszólaltatója előtt tiszteleg. Ezt a szándékot jelzi, hogy a legkötöttebb versformában, szonettben íródott. Hozzá igazodik szókincse és képanyaga is, mindenekelőtt a jelzők kifejezőereje és szépsége. Dsida rímeit először a „hibátlan", majd az „ékes" jelzővel minősíti. Ifjú vetélytársát „gyöngyszínű sejtelmek, hibátlan rímek mesteré"-nek, „örök csodagyer-

mek"-nek, „szépséghívő"-nek, „a vers vitézé"-nek becézi. Az egykori sámánok, varázslók hatalmával, az „igézés" képességével ruházza föl. A „szépség" és az „igéz" szavak az ismétlés révén is nyomatékot kapnak.

Tompa László szerint Dsida Jenő alkotói módszere és költői világképe a legméltóbb és a leghatékonyabb válasz a kor embertelenségére: annak „nyers, garázda rikoltására", „a jelszó, a síp, a dob" zsivajára „zengéssel", a költészet tiszta, szelíd szavával felel. Az idézett motívumok jelentését, diktatúra- és háborúellenes élét világítja meg a *Mind menetelünk* című, 1937 szeptemberében keletkezett Tompa-vers, mely ezekkel a strófákkal kezdődik:

Dobpergés, kürtjel, harsány és rekedt
Vezéri szavak, lázas tömegek.

S menetelés, – jaj, nincs ellene szer:
Már-már az egész világ menetel.

Ez jobbra, az meg balra, s aszerint
Minden egyesen olyan csapat-ing.

Vörös ing, barna, kék, s többféle más –
Csak a fehér már szinte lázadás.

Mikor mindenki farkasként üvölt,
A báránynak rossz hely megint a föld.[122]

A költő – fogalmazzák meg a további versszakok – nem akar több menetelést látni, a mezőre menekül, amely „gyűlöletre parancsot nem ad": a virágok lázadó fehér színében, a nap fényében, a víz csobogásában, a madarak röptében gyönyörködik, és „a béke énekét" dúdolgatja.

Ezt az ars poeticát, az „angyali költő" által is képviselt emberi és költői magatartás üdvözítő voltát, a szépség, a jóság, a szeretet hatalmát és időszerűségét ismételte meg *A beteg Dsida Jenőhöz* írt versében is. Mintha Dsida mellett Tompa László alakja is feltűnne *A költő feltámadása* című versben megálmodott mennyei tájban, a „tártölű fenyves"-ben, ahol a költő „elrohan alkonyi fényben / egy lángszinü lepke után". S mintha a távolból, az elefántcsonttorony éteri magasából Babits Mihály is integetne nekik, aki utolsó pályaszakaszában egyre megrendültebb és szenvedélyesebb hangon, a „vétkesek közt cinkos, aki néma" elszántságával és tudatosságával ostorozta kora barbárságát.

A vers szellemes és megindító fogadalommal zárul, alkotója szerényen és alázatosan fejet hajt a nála huszonnégy évvel fiatalabb „testvér" előtt: ha meggyógyulna, legyőzné hiúságát, és még azt is elviselné, ha versében „hibát" találna.

Tompa László idézett versével együtt jelent meg az *Erdélyi Helikon* hasábjain Ormos Iván *Pantheon* című ciklusának az a részlete, melyet Dsida Jenő halála avatott időszerűvé.[123] A szemelvény az 1930-as években eltávozott magyar költőket és írókat siratta el. Először az anyaországiak, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, József Attila és Nagy Endre emlékét idézte, majd két erdélyiét:

Transzszilván hantokról borul
emlékezésem két máglyalelkű, holt barátra,
Balázs Ferencre, ki a nagyvilágból hazatérve
– tudta: nem sok lehet már hátra –
munkába kezdett. Népéhez tapadt,
Mészkő fölé csillagot gyújtott
s mikor pusztító lázban minden összeomlott,
önnön művévé foszlott: lett biblia a rög alatt.

…S Dsida Jenőre, ki hősi akarással
szívének riadt s zilált ütemét legyőzve
búcsúzni megállt a vers-tükör előtt,
hogy emlékek s üzenő éj fényeinél vetkőzve
lelje meg, ki ember volt s ki fájt: magát,
s byroni stancák örökzenéjű vizén
sodródva parttól egyre messzebb
énekelte el korára visszahullt hattyúdalát.

Balázs Ferencet és Dsida Jenőt nemcsak erdélyiségük, hanem rövid és heroikus életük, közös mártíromságuk alapján is egybekapcsolja a versrészlet. Mindketten alig harmincon túl haltak meg súlyos és méltósággal viselt betegségben: Balázs Ferencet a tüdőbaj harminchat, Dsida Jenőt szívbetegsége harmincegy évesen vitte sírba. Mindkettőjük jellemzéséhez fölhasználja egy-egy művüket, melyeket szimbólummá avat: Balázs Ferenctől az önéletrajzi elemekkel átszőtt szociográfia, *A rög alatt*, Dsida Jenőtől a pálya végén írt önéletrajzi ciklus, a *Tükör előtt* címét csempészi a szövegbe.

A rög alatt szerzője fiatalon „bejárta a kerek világot". Egyházi ösztöndíjjal az angliai Oxfordban és az egyesült államokbeli Berkeley-ben tanult. Rabindranath Tagorét és Gandhit is fölkereste Indiában, majd nagy erdélyi elődeihez, például Apáczai Csere Jánoshoz és Misztótfalusi Kis Miklóshoz hasonlóan – dán feleséggel az oldalán – hazatért apostolkodni Erdélybe. 1930-tól haláláig egy kis faluban, Mészkőn volt unitárius lelkész. Szövetkezetet alapított, vasárnapi iskolákat és tanfolyamokat szervezett, krisztusi hittel és küldetéstudattal szolgálta híveit. A faluért folytatott küzdelmeit foglalta össze *A rög alatt* című szociográfiában.

Dsida Jenő *Balázs Ferenc ravatalára küldjük…* című, lírai pátoszú nekrológjában búcsúzott el hat évvel idősebb

kor- és sorstársától, aki 1937. május 22-én hunyt el Tordán. Többek között ezekkel a szavakkal jellemezte őt: „A Kőrösi Csoma Sándorok és Bölöni Farkas Sándorok fajtájából való ember volt, akit nyughatatlan vágy, a megismerésre való szüntelen epekedés kergetett világgá, de mindig azzal a céllal, hogy az így szerzett tapasztalatokat és tudásokat imádott népének, az erdélyi magyarságnak szolgálatába állíthassa." Saját végzetével is szembesült, amikor az unitárius pap korai halálának okait és körülményeit, a „gyilkos kórral" vívott küzdelmét és fanatikus, ereje végső fellobbanásáig töretlen tettvágyát jellemezte.[124]

Alig egy esztendő múlva Dsida Jenő is követte barátját az elíziumi mezőkre. Ormos Iván verse együtt siratta meg őket, szenvedésüket és korai halálukat az erdélyi sors jelképévé avatva.

Talán az sem puszta véletlen, hogy az *Erdélyi Fiatalok*nak az a száma, mely Dsida haláláról emlékezett meg, közvetlenül az őt gyászoló összeállítás előtt László Dezső *Balázs Ferenc transzilvánizmusá*ról írt értekezését közölte.[125]

Az anyaországban Weöres Sándor írt szép búcsúztatót *Dsida Jenő emlékének* címmel:

Oly szomorú, ha nemes fát tép ki a szél gyökerestől.
Fájdalmas, ha a mű csonka lesz, abbamarad.
Csonkán is rege-kincs a Tiéd – de kívánhat a lélek
porba-lökött hontól üdvöt a tiszta dalért?
Hogyha ez őr-népben van erő még, óvni a kincset,
Téged, Széphangú! nem feled el sohasem.[126]

A versben megrajzolt Dsida-kép, a benne rejlő ars poetica feltűnő egyezéseket mutat Tompa Lászlóéval. Weöres Sándor is „poeta doctus"-hoz illő, szigorú szabályokhoz igazodó műfajt és ritmusképletet választott a költőtárs előtti tisztelgésre: a disztichon időmértékes

ritmusában megformált epigrammát. Tompa László versének a „szépséghívő" a kulcsszava, Weöresének a nagybetűs írásmóddal is kiemelt „Széphangú". A Tompa-vers frazeológiája idéződik néhány, a Dsida-életművet minősítő kifejezésben is (pl. „nemes fa", „rege-kincs", „tiszta dal"). A költői örökségben rejlő kivételes értékek megnevezésére szolgáló „kincs" szó holdudvarát és súlyát az ismétlés is növeli. A „porba-lökött hon" jelzős szerkezet Tompa Lászlónak a kor agresszivitása miatt érzett szorongására emlékeztet.

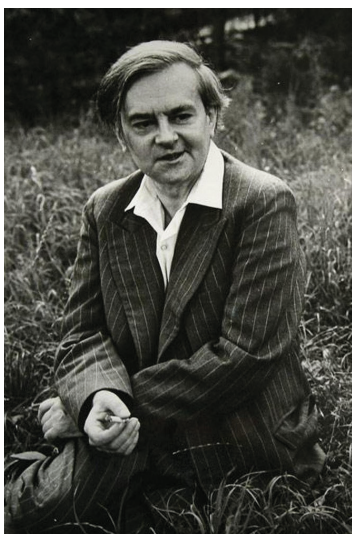

Weöres Sándor

Ebben a versében a XX. század egyik legkiválóbb magyar költője és talán a legnagyobb formaművésze ütötte rá zsenijének a pecsétjét Dsida Jenő költői örökségére. A tökéletes disztichonban megírt epigramma messzire tekintő, a „Széphangú"-nak örök életet ígérő jóslattal zárul, mely ma már megmásíthatatlan és visszavonhatatlan valóság. Igazolva Tompa László, Ormos Iván, továbbá

Áprily Lajos, Reményik Sándor, József Attila és Radnóti Miklós tanúságtételét is.

Disszonáns, a három idézett műnek ellentmondó hang is vegyült a Dsidát siratók versek kórusába. Szentimrei Jenő *Búcsúlevél korán elköltözött barát után* című költeménye[127] három hónappal a temetést követően, a *Korunk* 1938. szeptemberi számában látott napvilágot. A folyóirat főszerkesztője, Gaál Gábor a következő szavakat fűzte hozzá: „Ez a vers a szép tehetségű, fiatalon elhunyt Dsida Jenő halála alkalmából íródott. Szerzője a fájdalom és gyász hangulatában nem akarta közrebocsátani. A *Korunk* szerkesztősége azonban hónapokkal a gyászeset után, mint a kegyelet egyik méltó, bár nem feltétlenül magasztaló hangját nem látta céltalannak megszólaltatni. A vers művészi és emberi igazsága a közlésnek minden más indokolását fölöslegessé teszi."

Szentimrei Jenő Dsidához fűződő viszonya a vers megírása előtt konfliktusmentes, hosszú ideig baráti volt. Elsősorban Benedek Elek személye kötötte összse őket. Szentimrei Jenő a szülőföldjére Trianon után hazaköltözött „székely mesemondó" egyik legfőbb és leghűségesebb erdélyi támasza, segítője volt. Ha „Elek nagyapó" útja Kisbaconból Kolozsvárra vezetett, az ő otthonukban kapott szállást. A legendás gyermeklapot, a *Cimborá*t is Szentimrei Jenő alapította, és adta át rövid idő múlva „a székely mesemondónak". Feleségével, a szép hangú, Bartók- és Kodály-dalokat éneklő Ferenczy Zsizsivel együtt állandó szereplője volt Benedek Elek és a székely írócsoport irodalmi turnéinak az 1920-as évek második felében. Jellemző és sokatmondó epizódja kapcsolatuknak, hogy amikor a hetvenedik éve felé közeledő mester, a fiatal székely írók első számú példaképe és pártfogója 1928 júniusában az „írói grupp" székelyudvarhelyi föllépésén „szózatot" intézett az erdélyi

magyar értelmiséghez, hogy fogjanak össze, és hozzák létre a Székely Népművelő Társaságot, fölhívására egyetlen válasz érkezett, Adorján Ákos álnéven azt is – Szentimrei Jenő írta. Benedek Elek hozzá intézte híres utolsó levelét, amelynek a megfogalmazása közben, a legendássá vált mondat, a „Fő, hogy dolgozzanak…" papírra vetése után kapott agyvérzést. Felesége önként követte a halálba. Temetésükön Szentimrei Jenő is beszédet mondott. Nem tudta befejezni, mert elcsuklott a hangja, és vele együtt hangosan zokogtak a gyászszertartás résztvevői is.[128] Benedek Elek emlékének ajánlotta egyik legszebb versét, a *Vágtat az élet* címűt.

Ha Szentimrei Jenő Benedek Elek egyik legkedvesebb „székely író fia" volt, Dsida Jenő – mint tudjuk – a legkedvesebb „*Cimbora*-unokája". A közöttük kibontakozó barátságról meggyőző képet ad az a levél, melyet Dsida Jenő 1929. március 4-én írt szüleinek.[129] Arról számol be, hogy az előző két napot Marosvásárhelyen töltötte, és megtartotta székfoglalóját a Kemény Zsigmond Társaságban, mely február 24-i választmányi ülésén rendes tagjává választotta. Vele együtt tartott székfoglalót Szentimrei Jenő is, aki felesége társaságában érkezett a városba. Dsida Jenő hozzájuk közeledett a legnagyobb bizalommal, velük töltötte a legtöbb időt. Együtt foglaltak szállodai szobát. Hármasban mentek el vacsorázni Molter Károlyékhoz. Az újságíró klubból, az Árvaház teaestélyéről is együtt „lógtak meg" a Miss Marosvásárhely megválasztását követően, melynek tíztagú zsűrijében Dsida Jenő is helyet kapott. Ellentétnek, feszültségnek akkor még semmi jele nem volt közöttük.

Elhidegülésük az 1930-as évek második felében következhetett be. A fasizmus, a fajelmélet európai térhódítása radikalizálta az egyébként is progresszív eszméket valló Szentimrei Jenő világnézetét. Kapcsolatot

ápolt a marxista *Korunk* írói körével is, amellyel Dsida viszont semmiféle közösséget nem vállalt. Az idézett vers indulatos hangját még inkább megérteti, hogy Dsida Jenő lapját, a *Keleti Újság*ot s a Szentimrei Jenő által pártfogolt *Ellenzék*et és *Brassói Lapok*at eszmei-világnézeti ellentétek választották el egymástól. A politika útvesztőiben eligazodni nem mindig tudó „poeta angelicus"-t megpróbálták kijátszani a demokratikus és antifasiszta egységfrontot meghirdető, 1937-ben létrehívott Vásárhelyi Találkozó ellen is.

Mindez persze még együtt sem menti, csupán magyarázza a Szentimrei-vers elfogultságait és vádjait. Értékrendje akarva-akaratlan a baloldali eszmék jegyében szerveződő, dogmatikus, sematikus nézeteket hirdető kortárs irodalom irány- és aránytévesztéseit szajkózza. Az alkotást elsősorban nem esztétikai, hanem ideológiai és politikai követelményeknek rendeli alá. A szűkkeblűen felfogott „közéleti költészet" programját és elveit hangoztatja, nem ejtve szót arról, hogy minden eszmeiség csak akkor érvényesül igazán, ha a műalkotás mindenekelőtt az esztétikai-poétikai követelményeknek tesz eleget. A költő magatartását, magánéletét is szigorú erkölcsi mérce alapján ítéli meg. Azzal vádolja meg Dsidát, hogy érdekből, dicsőségvágyból kétes társadalmi erők szolgálatába szegődött. Benedek Elek eszméinek következetes valóra váltását kéri számon tőle. Szemrehányásokat tesz vélt hedonizmusáért is. Dsida Jenő élete és költészete nem igazolja ezeket a vádakat. Szentimrei Jenőben kontroll nélküli indulatok munkáltak, látszatigazságokat nagyított föl és torzított el. Az egyéniségétől és költészetétől idegen, itt-ott bőbeszédű és személyeskedő hangvétel talán azt jelzi, hogy valamilyen súlyos, mindmáig földerítetlen sérelem munkált benne.

A sorokat ne az utókor lekezelő fölényével olvassuk, ne ítélkezzünk róla a megírása óta eltelt idő letisztultabb értékrendje szerint! Idézzük föl az 1938-as Európa kétségbeejtő erőviszonyait, tragikus ellentmondásait, fenyegető távlatait, amely méltatlan vádaskodásba sodorta a tiszta szándékú, teljes belső jogosultsággal rendelkező, jelentős alkotót:

Kedves fiam, Jenőke, kit a szárnyas
Regebeli mén elragadt s repít,
Ki ott bolyongsz az alvilági árnyas,
Derengő Léthe-réten – haj, mi itt
Vonszoljuk létünk, míg sorsunk megágyaz
S követhetjük súlytalan lépteid –:
Hogy megnyílt sírod mellett nem lehettem,
E gyarló rigmus búcsúzzék helyettem.

Mások, akik siratni jobban tudnak,
Elzokogták, ki voltál és ki vagy.
Szobrot emeltek néked és maguknak
Szavakból, mert gyászuk szavakban nagy.
E szép szavak nem is mindig hazudtak,
Ám egy sem sírt fel: „Jaj, ne menj! Maradj!
Annyi rím vár itt leírnivaló."
Költő-vetélytárs csakis halva jó.

Ezért nem búcsúztatlak én, Jenőke.
Bírálód voltam, az is maradok.
Lírámat e lírátlan kor megölte
S kinek lova nincs, baktasson gyalog.
Miből még adhatnék: erkölcsi tőke,
Nem érték, ugye? Legtovább ha jog
Éhenhalásra, hulló tengődésre.
De aprópénzre én nem váltom mégse.

Emlékszem rád, a szőke kisfiúra,
Ki balkezét szívére nyomva verselt,
Kin nem fogott szülői gond, se kúra,
Mert örömet, bort, lányasszonyt kevesellt.
Új mámort hajszolt új s új dalra gyúlva…
S mert hivatalos költőkben kereslet
Mindig nagyobb volt, mintsem a kínálat,
Odavezérelt vak dicsőség-vágyad.

Elek apótól, ki dajkált, tanított,
Kanyargós út vezet, fiam, odáig,
Hová téged lidércfény irányított,
Hogy elszürkülj – mert elszürkültél ám így! –
Ne hidd, hogy itt, sírod felett nagyítok:
Költő ha mást kiszolgál, nem világít!
Mert szolgálni és kiszolgálni kettő,
S Téged szolgálni küldött a Teremtő.

Most aztán, sírodnál, felzeng a kardal,
(Költőnek még legjobb meghalni, hidd el),
Ám ha idején számot vetsz magaddal
S az elibéd tolt borra rászólsz: vidd el,
Vidd innen, sátán, én e szolgahaddal
Nem kvaterkázok! S égő könnyeiddel
Magadra is maradsz az asztal sarkán:
Okos szó ez lett vón egy költő ajkán.

Lakájok közt elpusztulni lakájul
Annak, ki félistennek született,
Ily sorsba még ép szív is belefájdul,
Hát a megpróbált, mely alig ketyeg!
Örülj, Jenőm, hogy most eged kitárul
És vándortarisznyád vállra vetheted:
Tisztább a rím ott, salaktalan, tiszta.
Ki odament, még sohse vágyott vissza.

A méltatlankodás beszél belőlem.
Szerettelek s nagyon sajnáltalak.
Eltévedtél incselgő útvesztőkben,
Hova becsaltak mézes szép szavak.
Színes tollú madárkát látni tőrben,
Amint vergődik, míg szíve szakad,
Ó fáj nagyon. S nem volt erőm, hatalmam,
Hogy visszatartson, bármiként akarjam.

Köszöntsd nevemben Elek nagyapót.
Hogy fog örülni, hogy megtértél Hozzá!
Mondd el neki: szobrot itt nem kapott,
De műve él, még rozsda nem fért hozzá.
S bár mosdótálunk habra hány habot,
Azért még páran nem váltunk kalózzá.
Hirdetjük jöttét Jónak és Igaznak,
Míg vak erők fejünknek irgalmaznak.

Ami belőled itt maradt közöttünk,
Karcosból sűrű, édes borrá érik.
Alig fut el pár esztendő fölöttünk
S kristálypalackban, drága pénzen mérik,
(Kufárok persze). Mi ünneplőt öltünk,
Úgy kóstolgatjuk. Kik tűzzel dicsérik
A más borát, nem mind jóféle szerzet.
De akik némán szürcsölik: szeretnek.

A versben hangoztatott nézeteknek az 1930-as évek végén, a fasizálódó és katasztrófa felé rohanó Európában természetesen még egészen más akusztikája volt, mint a második világháború után. Ha olvassuk, óhatatlanul eszünkbe jut Dsida Jenő későbbi sorsa is, mellőztetése az 1940-es és az 1950-es évek fordulóján, kávéskanálkával méricskélő megítélése még jó ideig, mely a

Szentimrei-versben megfogalmazottakéhoz hasonló elveken és vádakon alapult. Ez is fokozza ellenérzésünket és szorongásunkat.

Mindettől maga Szentimrei Jenő is visszariadt, és pontosította, jórészt revideálta korábbi nézeteit.

Az 1945-ös korfordulót megelőző időszakból még két további Dsida Jenő emlékét idéző költeményre szeretném fölhívni a figyelmet.

Az egyik Takáts Gyula *Néma délután* című alkotása. Témánkhoz a *„Dsida Jenő és József Attila emlékének”* címzett ajánlás kapcsolja:

Máringó füttyöget a kert zugán,
a ház körül sétál a délután.
Pár holt barátom versét olvasom.
Sötét a fenyvesünk, mint fájdalom.

Már lassacskán értem az éveket,
úgy vesznek körül, mint a gyászkeret,
és a lugasnak mélyén látom őt,
az évszakokat forgató időt.

Zöld almalombbal felém integet.
Ropog a lépte, mint korallsziget,
s e verset rovó ceruzám hegyén
sugallata izzik, akár a szén.

Vigasztalj Muzsám! Fáradt homlokom
engedd anyás öledbe hajtanom,
mint tincseit kuszáló kis gyerek,
melled eprein tán békét lelek.

A költő Kárpátalja hazatérését követően, az 1939/40-es tanévben a munkácsi gimnáziumban tanított. Versét

új állomáshelyén írta, és *Családfa helyett* című kötetében látott napvilágot 1941-ben. Az elmúlás hangulata árad belőle, ez magyarázza ajánlását is. A korról, keletkezési körülményeiről már címében is sokatmondó versgyűjtemény megjelenésekor Takáts Gyula kereken harmincéves volt: ezt az életkort kevéssel élte túl az a két költőtárs, akiknek a nevét a dedikációban egymás mellé illesztette.

Számunkra ez az ajánlás, a két költő nevének az egybekapcsolása teszi izgalmassá és fontossá a verset. Dsida Jenő és József Attila emléke az idő tájt nemcsak Takáts Gyulában, hanem másokban is összefonódott. Indítékot szolgáltatott rá, hogy azonos korosztályhoz, nemzedékük legtehetségesebb tagjai közé tartoztak, és mindketten fiatalon, mindössze fél esztendőnyi különbséggel haltak meg: József Attila 1937. december 3-án, Dsida Jenő 1938. június 7-én. Vajthó László *Mai magyar költők* című, 1941-ben megjelent nevezetes – a *Psalmus Hungaricus*t is közreadó – antológiájában *Két nagy halott* címmel kapcsolta össze nevüket, és jellemzésüket e szavakkal vezette be: „S most szenteljük figyelmünket az új nemzedék két nagy halottjának – mindkettőjükön korán, túlságosan korán teljesedett be a végzet. Sorsuk – Dsida Jenő betegsége és József Attila garabonciás vándorlása, szegénysége – Csokonait idézi fel bennünk: költészetük is sokban és tudatosan vállal rokonságot Debrecen halhatatlan poétájával."[130]

Összekapcsolta Dsida Jenő és József Attila nevét az a névtelen szerző is, aki *Királyhágón innen – Királyhágón túl* című cikkében idézte föl emléküket a *Székely Nép* 1943. augusztusi számában. Méltatásukat ezekkel a szavakkal vezette be: „Líránk két halhatatlanná vált halottjáról vázoljuk fel ezt a két apró vázlatot. Az egyik József Attila, a másik Dsida Jenő. Mindketten túl fiatalon hanyatlottak a sötét sírba. Tehetségük legszebb

szirmait nem bonthatták ki éppen rövid életük miatt. Torzók, de töredékes mivoltukban is örök értékek."[131]

Az 1940-es években még nem volt köztudott, hogy Dsida Jenő és József Attila között mély és tartós barátság szövődött, hogy leveleztek, ismerték, szerették és támogatták egymást. Nevük összekapcsolását ez a később közismertté váló tény is hitelesíti.

A másik említett vers Derzsi Sándortól való, aki *Levél a sírból* című alkotását ezzel az ajánlással tette közzé: *Krúdy Gyula nevében Dsida Jenőnek.*

Meglepőnek és elgondolkoztatónak tartom Krúdy Gyula és Dsida Jenő nevének az egybekapcsolását, sehol másutt ezzel a párhuzammal nem találkoztam. A léthelyzetükből és a műfaji sajátosságokból származó különbségek aligha hagyhatók figyelmen kívül. Alkati okok magyarázzák, hogy koruk embertelen és sivár valóságával mindketten egy általuk megteremtett, megálmodott, elvont, stilizált világot állítottak szembe. Művészetüknek a nosztalgia volt az egyik legfőbb indítéka és kulcsszava.

Krúdy is, Dsida is hódolt az ún. „kávéházi életforma" varázsának, a világmegváltó álmokat szövögető beszélgetéseknek, a játéklét vonzásának, az öt érzék nyújtotta gyönyörök csábításának. Krúdy folyton egy maga teremtette álomvilágban, a soha véget nem érő utazások, a megszépülő emlékek, az ifjúság, a szerelem, az érzéki örömök, az evés és az ivás mámorában élt. Dsida is Assisi Szent Ferenc-i megbűvöltséggel szemlélte a világot. Ő is szembeszegült a mindennapi élet konvencióival, erkölcsi normáival és időbeli korlátaival. Életmódját nem a napszakok rendjéhez igazította, az éjszaka sötétsége és csöndje pedig kifejezetten felszabadító, ösztönző közegévé vált a személyiség legmélyebb és legtitokzatosabb erőinek. E téren olyan hozzáértő és tapasztalt idősebb mesterei voltak, mint Hunyady Sándor és Kuncz Aladár.

Gyakori éjszakai együttléteiknek nem az italozás, a duhajkodás, a tiszta öntudat eltompítása, ellenkezőleg: az értelem és a fantázia rejtett energiáinak mozgósítása, a közös töprengés és vitatkozás, a kölcsönös évődés és viccelődés volt a lényege.

Derzsi Sándor szerint egyikük számára sincs hely „e kettétört hadivilágban", mely nem a szív, hanem az ököl hatalmát hirdeti, az igazi értékek helyett a fegyver és a rang előtt hajt fejet. A keserű konzekvenciát a második világháború kiábrándító tapasztalatai diktálták:

Költők, e kettétört hadivilágban
Hol olcsó a bér s drága a kenyér
Költők, a helyetek nincs a csatában
Hol fegyver a bér és rang a babér

Költők, a helyetek nincs a seregben
Hol törpe a szív s órjás az ököl
Költők, a helyetek nincs az életben
Mert öl, aki él, s az él, aki öl

Költők, a helyetek ott a halálban
Mert halni tanul, ki élni tanít
Költők, a helyetek bent a magányban
Mert börtönbe hull, ki felszabadít

Költők, a helyetek kint a határban
Hol titkolt kincset rejt az utókor
Költők, e kettétört hadivilágban
Ássatok, ássatok, mint a nyomor

Ez az alkotás is az adott valóság és Dsida Jenő költői világának kibékíthetetlen ellentétét hangsúlyozza. A köztük levő távolság még tovább nőtt a múló időben.

Közé és hívei közé azonban nem vert éket az 1950-es évek dogmatikus, sematikus irodalomszemlélete sem, amikor egész életművét kiebrudalták az ún. „haladó hagyományok" köréből. Síremlékén mégis mindig volt friss virág, és néhány szál ott maradt akkor is, amikor – tapasztalatból tudom – a piros–fehér–zöld szalaggal ékesítetteket rövid idő múlva elorozták a diktatúra lesben álló lakájai. A magyar szellemi élet olyan kiválóságai, mint Gömöri György vagy Láng Gusztáv, őt választották diplomadolgozatuk tárgyául. Az *Utunk* című kolozsvári hetilap 1956-ban és 1957-ben *Nézzünk hát szembe!* címen lezajlott, szélsőséges nézeteket ütköztető Dsida-vitája, mely a korszellemnek is némi engedményt tevő, de a költő értékei előtt is fejet hajtó kompromisszummal végződött[132], majd a *Tóparti könyörgés* című kötet, mely Áprily Lajos értő válogatásában és kitűnő előszavával jelent meg 1958-ban a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, végleg megingatta körülötte a hallgatás falát, mely csakhamar össze is omlott. Azóta rajongóinak a tábora egyre nő, megjelenő könyveit napok alatt elkapkodják, állami vagy egyházi ünnepeken és évfordulókon, szavalóversenyeken talán az ő versei szerepelnek a leggyakrabban.

Mi a magyarázata folyton növekvő népszerűségének? Bizonyára az, hogy lírája olyan emberi-szellemi értékeket szólaltat meg párját ritkító formaművészettel, amelyek korunkban egyre inkább elsekélyesednek. Érzelemgazdagsága pöröl napjaink érzelmi elsivárosodásával. Mámoros élet- és természetszeretete válasz korunk kiábrándultságára és dekadenciájára. Amikor a tömegkommunikációs eszközöket a nagy, a látványos méretek, távolságok, teljesítmények nyűgözik, ő fölmutatja a miniatűr szépségek, az apró örömök, az egyszerűség, a mindennapiság misztériumát. A szakrális, spirituális értékek iránti fogékonysága a létezés kozmikus összefüggé-

seit és távlatait villantja föl az elidegenedés útvesztőiben botorkáló, a semmi és a halál markában vergődő modern ember számára, aki ebben a végletekig racionalizált, a kellemességi és a hasznossági értékek mindenhatóságát hirdető valóságban egyre magányosabbá és szorongóbbá válik. Amikor – Tamási Áron szavaival – a hegyeket egyenlővé akarják tenni a sík földdel, hogy magunknak zugot soha, sehol ne találhassunk, amikor a kozmopolitizmus, az önfeladás lelki sivárságába, az elvontságok lakhatatlan pusztaságába próbálnak taszítani minket a disznófejű Nagyúr, Mammon vigécei, zsoldosai és bohócai, az „angyali költő" szülőföldje és hazája iránt táplált szeretete, hűsége példa és mérce sokunk számára.

Egyike azoknak, akik életünket és világunkat szebbé és otthonosabbá igézik, s táplálják bennünk a hitet, hogy nincs korlátlan hatalma fölöttünk a halálnak.

A „dsidás" Gránitz család a Házsongárdi temetőben

Emléktábla a beregszászi vasútállomás épületén

Emléktábla a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium épületén, ahol a költő az 1917/18-as tanévben középfokú tanulmányait megkezdte

Szatmárnémetibe való visszaköltözésük után, 1918 és 1926 között ebben – a mai Caişilor és Nichita Stănescu utcák sarkán álló, a Kölcsey Ferenc Főgimnázium bentlakóinak szállást adó – épületben élt a Dsida család

Markó Béla 2007. május 19-én leleplezi az emléktáblát a hajdani kolozsvári Fürdő utca 14. számú házán

MUTATÓK ÉS JEGYZETEK

NÉVMUTATÓ

Aczél Sári 49
Adorján Ákos *lásd* Szentimrei Jenő
Ady Endre 38, 48–49, 55–56, 75, 89, 97, 178
Albrecht Dezső 92
Apáczai Csere János 195
Áprily Lajos 8–9, 55, 60, 65, 80, 111, 163, 179, 198, 208
Assisi Szent Ferenc 8, 21, 64, 102–110, 113, 117, 126, 152, 206

Babits Mihály 96–100, 194
Balázs Ferenc 194–196
Bánffy Miklós 12, 79, 99, 162
Baráth Béla 42
Bartalis János 80
Bartók Béla 198
Baumgarten–Bányai László 29, 37, 40, 42
Benedek Elek 34, 37–40, 42–43, 46–47, 50–51, 100, 152, 198–200
Benedek Marcell 9, 43
Berde Mária 80, 144–146
Bertha Zoltán 13
Binder Félix Milán 15–16
Binder Jenő Emil (Dsida Jenő eredeti neve) 15
Bíró Sándor 161
Bóka László 99–100
Bölöni Farkas Sándor 196
Bözödi György 80

Catullus, Caius Valerius 152
Ceaușescu, Nicolae 10
Claude Romano *lásd* Sbârcea, George
Colfescu, Ioan 160

Császár Károly 95
Cseke Péter 12–13
Csengeri Tóth Géza 15
Csengeri Tóth Margit 15–16, 21, 103
Csengery Aladár 16
Csiszér Alajos 29
Csokonai Vitéz Mihály 65, 183, 205
Csoóri Sándor 111
Csűrös Emília 47, 180

Dante, Alighieri 176
Dávid zsidó király 119
Derzsi Sándor 206–207

Dragoş, Teofil 32
Dsida Aladár 15–16, 21–26, 28, 30, 67
Dsida Aladárné *lásd* Csengeri Tóth Margit
Dsida Jenő (a költő nagybátyja) 23, 71

Éltető József 143
Eminescu, Mihai 27, 31, 45–46, 152, 154, 158

Fábián Dániel 95
Farkas Gyula 29
Ferenczy Zsizsi (Szentimrei Jenőné) 198
France, Anatole 165–166
Fülep Lajos 132
Fülöp Lajos 13
Füzesi Magda 13

Gaál Gábor 198
Gálffy Zsigmond 42
Gandhi, Mahátma 73–74, 195
George, Stefan 97
Goethe, Johann Wolfgang 37, 39, 176
Gömöri György 12, 29, 208

Gyallay Domokos 95
György Dénes 47
Heine, Heinrich 43
Hunyadi Zsuzsanna 11
Hunyady Sándor 46, 109, 206
Huszár család 34

Illyés Gyula 64
Imbery János 180
Imbery Melinda 143–144, 161, 180
Júdás, Karióti 134, 148

Jakab apostol 150
Jákob pátriárka 119
Jancsó Béla 95
Jancsó Elemér 65
János evangélista 134, 150
Jékely Zoltán 163
Jézus Krisztus 68, 110–111, 113, 119–121, 123, 128, 134–142, 147–151, 177, 185
József Attila 64, 94–100, 194, 198, 204–206
József, Mária jegyese 119
Juhász Gyula 38, 44, 55, 194

Kabán Annamária 12, 130–131, 140, 149
Kacsó Sándor 45
Kántor Lajos 96, 98
Karádi Nagy Lajos 9, 42
Kardos Pál 9, 163
Karinthy Frigyes 133
Kazinczy Ferenc 97
Kecskeméti Vég Mihály 176
Kemény János 12, 76, 79–80
Kiss Géza 42
Kiss Jenő 80

Kocsis László 104
Kodály Zoltán 176, 198
Kollonich Lipót 178
Kós Károly 12, 79–80, 85–87, 90–93, 178, 188
Kosztolányi Dezső 55, 65–66, 97–98, 115, 177, 185, 187, 194
Kovács László 80
Ködöböcz Gábor 13
Kőrösi Csoma Sándor 196
Krenner Miklós (Spectator) 105
Krúdy Gyula 194, 206
Kuncz Aladár 46, 59, 79–80, 96, 109, 152, 187–188, 206

Lám Béla 190
Láng Gusztáv 12–13, 32, 42, 44, 51, 55, 59, 178, 190, 208
László Dezső 196
Lengyel Balázs 100, 111–112
Lisztóczky Lilla 10
Liziői Kis Szent Teréz 103–105
Lukács evangélista 119, 147

Magyari Lajos 38
Makkai Sándor 167
Mann, Thomas 110
Márai Sándor 15
„Margó néni" (Kékessy Margit) 10
Márk evangélista 147
Marosi Ildikó 12, 29
Márton Áron 42, 82, 103, 183, 187–188
Máté evangélista 147, 150
Mátrai Béla 9, 161, 163
Mediciek 83
Michelangelo, Buonarroti 83,
Mikó Imre 160
Misztótfalusi Kis Miklós 195
Molter Károly 57, 80, 199
Móra Ferenc 159, 194
Mózes próféta 185
Mózes Huba 12, 46, 140, 149, 153
Muzsnay Árpád 13–14

Nagy Endre 194
Nemes Nagy Ágnes 112

Nyirő József 80

Olasz Péter 27–31, 34, 82, 165–166
Ormos Iván 80, 194–197
Osvát Kálmán 28, 145
Ottlik Géza 150

Páduai Szent Antal 84
Pakocs Károly 29, 166
Páskándi Géza 64–65
Péter apostol 134, 150
Petőfi Sándor 53, 55, 57, 63
Pilátus, Quintus Pontius 147
Pittiek 83
Pius pápa, XI. 82
Platón 58
Pomogáts Béla 12, 84, 151
Puskin, Alexandr Szergejevics 42

Radnóti Miklós 64, 100–101, 198
Ravasz László 121
Reményik Sándor 51–53, 55–58, 60, 65, 80–81, 91, 95, 151, 162, 178–179, 185–186, 190, 198
Réthy Andor 9, 45
Reviczky Gyula 53, 55, 57, 63
Román Éva 11
Rónay György 115

Sas Péter 12, 103
Savoyaiak 83
Sbârcea, George 159
Sík Sándor 105
Simon apostol 134
Sipos Domokos 80

Szabédi László 80
Szabó Lőrinc 64
Szabó T. Attila 81, 161
Szabó Zsolt 42
Szakolczay Lajos 13
Szalai Katalin 11
Szedő Dénes 105
Szemlér Ferenc 46, 80
Szenczei László 80
Szent Ágoston 185
Szentimrei Jenő 198–205
Szent István 92
Szerb Antal 100
Szűz Mária 21, 30, 45, 117–132, 137, 140

Tabéry Géza 80
Tagore, Rabindranath 165–166, 195
Takáts Gyula 204–205
Tamási Áron 80, 209
Tătărescu, Gheorghe 160
Tompa László 80, 190–194, 196–197
Tóth Árpád 55, 66, 97, 112
Tömösközi Péter 14
Trakl, Georg 152
Trefán Leonárd, P. 104–105

Vajthó László 162, 205
Vallasek István 13
Varró Dezső 80
Végvári *lásd* Reményik Sándor
Villon, François 98
Virsik Mária 40
Vörösmarty Mihály 184

Wass Albert 80, 92
Weöres Sándor 65, 196–198

Záborszky István 166
Zebedeus, János és Jakab apostol apja 134, 150

VERSCÍMMUTATÓ*

A csemetefa éneke 50
Ad Deum, qui laetificat iuventutem meam 129
A harangozó 68
A kietlenség verse 58
A költő feltámadása 190, 194
Amundsen kortársa 109
Angelus 119–121
Angyalok citeráján (kötetcím) 63–64, 100, 115, 126
Arany és kék szavakkal 126–132
A sötétség verse 112, 147
A tó tavaszi éneke 34
Azrael árnyékában 69
Az utcaseprő 109, 128
Az utolsó litánia 117–119

Be rossz! 112
Bútorok 109

Csak egy jó van: a béke 55
Csengő-bongó versike a mókuskáról 49
Csokonai sírjánál 183–184

Édesanyám keze 68
Édesanya nevenapjára 37
Egyszerű vers a kegyelemről 55
Élet 48
Erdély I–III. 51–53
Erdély (Kerülöm a nevedet) 59, 133
Erdélyi bércek 53
Erdélyi gyermek imája 51
Estharangok 44, 68
Esti teázás 128

Fáraók sírja felé 116
Február, esti hat óra 147

Harangjáték 68
Harangszentelési imádság 69–70
Harangszentelésre 70
Harangzúgás 68
Harum dierum carmina 66
Ha valaki jönne… 116
Hervad a virágom 39
Hulló hajszálak elégiája 112
Húsvéti ének az üres sziklasír mellett 134

* Csak Dsida Jenő verseié és műfordításaié

Így dudolok az uccán… 114
Imádság 136
Itt feledtek 58

Jámbor beszéd magamról 69, 128
Jegenyék 66
Jövendő havak himnusza 116

Kalendárium szonettekben 59, 68
Kálvária 52
Kánai menyegző 128
Karácsonykor 31–32
Két vers Kuncz Aladárhoz: Szobor és drágakő, Immáron ötvenhárom napja 46
Kettétört óda a szerelemhez 70–73
Kóbor énekek 106–107
Kóborló délután kedves kutyámmal 7, 63, 106–109, 111
Közeleg az emberfia 116
Közöttük élek 190
Lássuk, vajon itt… 116
Leselkedő magány (kötetcím) 57–59, 65, 106, 137

Magyar lányok 53
Mária 123–124
Mária szobra a kertben 124–125
Mélyre ások 49
Menni kellene házról házra (kötetcím) 58–59
Menni kellene házról házra (verscím) 59
Messze látok 123, 136–137
Messzire jöttem 116
Miért borultak le az angyalok Viola előtt 63, 69, 128
Mint a bolond csillag 136

Nagycsütörtök (kötetcím) 59–60
Nagycsütörtök (verscím) 116, 123, 128, 138–151
Nagycsütörtökön 137, 139
Nagy Oroszország 67–68
Napkelet felé… 164–166, 175–176
Néptemetés 52
Nocturno 137

Olvadó jégvirág 116
Olyan egyszerű 116, 128

Öreg postás a város végén 109
Örök útitársak 183

Pásztori tájak remetéje 116
Psalmus Hungaricus 40, 91–93, 109, 161–179, 205
Purgatórium 116

Régi könyv 52
Robinson 115
Rövid napló 112
Sírfelirat 190

Szerenád Ilonkának 66
Szökevények a fák közt 66, 113–114, 128

Távolban élő kedvesemnek 66
Te harangozol 68–69
Tekintet nélkül 59
Tíz parancsolat 186–187
Tóparti könyörgés 8–9, 34, 106
Tóparton 34
Tükör előtt ciklus 63, 195
Tükör előtt: Előre való beszéd 22–23
Tükör előtt: Tarka-barka strófák 56, 80
Tükör előtt: A pántos kapukon túl 187
Tükör előtt (a ciklus címadó verse) 25–26, 73–74, 185
Tündéri éjben érkezel! 116

Út a Kálváriára 101, 134
Utolsó vacsora 122–123, 137, 139
Úton 48

Vallomás 180–181
Vendéglő havas hegyek között 147

Zarándokút 106

Műfordítások

Assisi Szent Ferenc: Naphimnusz (Cantico di Frate Sole) 8, 105–106, 110, 121, 152–154
Eminescu: Glossza 154–159
Eminescu: Imádság 45–46
Goethe: A kis virág 37, 39
Heine: Oly kedves, tiszta, szép vagy… 43–44
Rabindranath Tagore: Áldozati ének 166

JEGYZETEK

Családi körben

1. Dsida Aladár és Tóth Margit házasságának történetét, Dsida Jenő szatmárnémeti életének főbb eseményeit Muzsnay Árpád tárta föl: *A Dsida család és Szatmárnémeti*. = *„A szép mindig korszerű”*. Tanulmányok Dsida Jenőről. Szerkesztette: Lisztóczky László. Dsida Jenő Baráti Kör–Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger, 2020. 21–34.
2. Csengery Aladár 1933-ban Kolozsvárt kezdte, 1944-től Debrecenben, 1947-től Pécsett, 1951-től haláláig a Dsida család régi fészkében, Győrben folytatta színészi pályáját. Győrben halt meg 1986. október 6-án.
3. A hetilap híradására Dalmay Árpád barátom hívta föl a figyelmemet. Ezúton is köszönöm az értékes dokumentumot.
4. I. h. 218–219.
5. Láng Gusztáv monográfiájában utalt arra, hogy Dsida Aladár „egy helyi kiadványba maga is tanulmányt írt *A katolikus ifjú neveltetéséről*”: *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2000. 6. Megjelölte az információ forrását, a *Pásztortűz* 1926. évi 6. számát is, melynek a 143. oldalán Patay József recenziót közölt Olasz Péter könyvéről: uo. 259. Az itt feltárt adatok kiegészítik és pontosítják Láng Gusztáv szavait.
   Itt említem meg, hogy Dsida Aladár Győrben élő testvérbátyja, Dsida Ottó (1874–1946) egy ideig a magyarországi Actio Catholica mozgalom alelnöki tisztét töltötte be, és ő is megismerkedett a nyomtatott betű örömével. A *Győri Szemle* 1934. január–márciusi számában például *A magyar nemzeti gondolat és a Kisfaludyak* címmel jelent meg tanulmánya (78–83).

Matematika–fizika szakos gimnáziumi tanári oklevelet szerzett, pedagógusi pályáját tankerületi királyi főigazgatóként fejezte be. Unokája, Dsida Ottó személyes tájékoztatása szerint korabeli pedagógiai szaklapokban több-kevesebb rendszerességgel publikált.

6. *Dsida Jenő levelesládája*. Közzéteszi: Csiszér Alajos. Győr, 1991. 292.
7. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*. Cikkek, riportok, novellák, levelek. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Marosi Ildikó. A könyvészeti adalékot összeállította: Váczy Leona. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1992. 524.
8. Uo. 518.
9. *Levél Dsida Jenő fiatalkori éveiről. = Tükör előtt*. In memoriam Dsida Jenő. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Pomogáts Béla. Budapest, 1998. 30.
10. *A mai férfi életútja*. Írta: P. Olasz Péter S. J. Második, bővített kiadás. Szatmár, 1926. 35.
11. Uo. 64.
12. I. h. 24.
13. Láng Gusztáv i. m. 16–17.

Útkeresés és kibontakozás

14. I. h. 496.
15. *Tükör előtt…* I. m. 7.
16. Benedek Elek: *Testamentum és hat levél*. Budapest, 1896. 40.
17. Uo. 25.
18. Benedek Elek: *Édes anyaföldem*. Egy nép s egy ember története I–II. Budapest, 1920. II. 242. Ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg a *Cimbora* egyik szerkesztői üzenetében: „szeretni kell minden jó embert faji és felekezeti különbség nélkül, s a rossz embert is nem gyűlölni, de sajnálni kell”. I. h. 1926. 32. sz. 490.

19. *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*. I–IV. Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest és Kolozsvár, 1979–2002. I. 204–205.
20. Uo. 255–257.
21. Idézi Marosi Ildikó: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*… I. m. 518.
22. Lisztóczky László: *Dsida Jenő nyomában*. Tallózás régi levelek között. = L. L.: *Világító szív*. Tanulmányok Dsida Jenőről. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2018. 12.
23. Láng Gusztáv i. m. 14.
24. Idézi Marosi Ildikó: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*… I. m. 518.
25. I. h. 675. Benedek Elek szatmári útjára és idézett élménybeszámolójára a Szabó Zsolt által összeállított és jegyzetekkel ellátott leveleskönyv hívta föl a figyelmem (*Benedek Elek irodalmi levelezése*… I. m. I. 359.). A levélgyűjtemény második kötetében egy újabb szatmári utazás tervéről is említés történik. 1925. június 9-én „Elek apó" azt írta lányának, Flórának, hogy Kolozsvárra, Nagyváradra és Szatmárra készül. Szeptember elején útra is kelt. Szabó Zsolt kiderítette, hogy Kolozsvárt 4-én és 5-én, Nagyváradon 9-én járt. Szatmári tartózkodásáról nem talált adatot. (Uo. II. 351.) Lehetséges, hogy eljutott Szatmárra is, de már csak hűlt helyét találta Dsidának, aki 1925 szeptemberétől a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karának hallgatója volt.
26. Lisztóczky László: *Dsida Jenő nyomában*… I. m. 18. Vö.: Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Második kiadás. Budapest, 1985. 399.
27. Láng Gusztáv i. m. 20–24.
28. *Dsida Jenő (1907–1938) irodalmi hagyatéka* (Versek és műfordítások). = Dsida Jenő: *Versek*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 530.
29. Dsida Jenő: *Összegyűjtött műfordítások*. A kiadványt gondozta és a jegyzeteket összeállította: Szemlér Ferenc. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 198–199.

30. *Eminescu költeményei*nek említett gyűjteményéből idézem Csávossy György fordításában a vers imabetétjét: „Kegyelmedért fohászkodunk / Vezérlő hajnal-csillagunk, / Az árból, amely ránk szakadt, / Mentsél meg kárhozottakat. / Tekints le mireánk / Irgalmasan anyánk, / Kit Isten egyfia / Felmagasztalt szeplőtlen, / Kegyes Szűzmária!" (I. m. 503.) Itt hívom föl a figyelmet arra, hogy a *Cimborá*ban közölt Dsida-fordítások közül mindmáig kiadatlan az egykori román királyné, Carmen Sylva *Édes anyuskám* című verse, mely a gyermeklap 1924. június 1-jei számában látott napvilágot. Pedig Réthy Andor és Szemlér Ferenc is tudott róla…
31. Idézi Marosi Ildikó: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 483. Itt jegyzem meg, hogy Csűrös Emília – aki szinte „anyai" gondoskodással vette pártfogásába, a szülők Kolozsvárra költözése előtt betegségében is ápolta Dsidát – beleszeretett jó tíz évvel fiatalabb barátjába. Feleségül akart menni hozzá, de a frigyről a köztük lévő korkülönbség miatt Benedek Elek lebeszélte a költőt. Erre Benedek Marcell is utalt hozzám írt, a 26. jegyzetben megjelölt levelében.
32. I. h. 455.
33. Láng Gusztáv i. m. 25–28.
34. Idézi Marosi Ildikó: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 313.
35. Uo. 315.
36. Láng Gusztáv i. m. 25–26.
37. I. h. 544.
38. Molter Károly *Költő, semmi más* címen írt nekrológot az *Erdélyi Helikon* 1938. évi 7., Dsida Jenő emlékének szentelt számába (484–486.).
39. *Dsida Jenő emlékezete*. Szerkesztette: Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009. 43–44.
40. Láng Gusztáv i. m. 87.
41. *Tükör előtt*. In memoriam Dsida Jenő. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Pomogáts Béla. Budapest, 1998. 133. és 138.

42. *Tiszatáj*, 1977. 6. sz. 40–48.
43. *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*. Cluj–Kolozsvár, 1934. 98.

Kettétört óda a szerelemhez

44. *Fiatal magyarok*. Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról. *Erdélyi Helikon*, 1930. 1. sz. 24.
45. Olosz Lajos *Barlanghomály* című kötetéről írt recenziójából idézem ezeket az önvallomásnak tekinthető szavakat. Közzétette Marosi Ildikó: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 62.

Az erdélyi magyar irodalom szolgálatában

46. I. h. 24.
47. Barátságukat a legátfogóbban Dávid Gyula tekintette át *Reményik és Dsida* című tanulmányában, mely a *Székelyföld* 2012. márciusi számában látott napvilágot.
48. Előszó a *Magyar karaván Itálián keresztül* új kiadásához. Magyar Mundus Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 20.

Az elveszett ló

49. I. h. 711–717. Rajta kívül – a közlés sorrendjében – Bánffy Miklós, Makkai Sándor, Tompa László, Móricz Zsigmond, Ottó Folberth, Kárpáti Aurél, Csutak Vilmos, Nyirő József, Spectator (Krenner Miklós), Gy. Szabó Béla, Tasi Demian, Bartalis János, Kemény János, Kádár Imre, Buday György, Molter Károly, Szántó György, Szemlér Ferenc, Szolnay Sándor és Kovács László köszöntötte az ünnepeltet.

50. *Nép, mely múzeumot teremt magának*. Látogatás Bánffyhunyadon, az új Kalotaszegi Néprajzi Múzeumban. = *Levelek a havasról*. Dsida Jenő válogatott prózai írásai. Válogatta és szerkesztette: Tertinszky Edit. Magyar Fórum Könyvek, Budapest, 2001. 258–261.
51. *Vannak-e történelmi tévedések Kós Károly Szent István-regényében?* Az író nyilatkozata. – Honnan valók az „Országépítő" történelmi adatai? Uo. 187–192.
52. Ifj. Szalay Róbert: *Fenyőktől a pálmafákig*. Beszélgetés Wass Albert íróval. = Wass Albert: *Magyar örökségünk*. Tanulmányok, novellák, hátrahagyott írások és riportok az íróval. Második kiadás. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2002. 310.

A vadvirág és a liliom

53. *József Attila válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 271. és 452–453. Itt térek ki arra, hogy a Dsida család győri ágának a leszármazottja, Dsida Ottó felmenőinek a visszaemlékezéseire hivatkozva azt állította, hogy Dsida Jenő többször is meglátogatta győri rokonait. Ezek magánjellegű látogatások voltak, tehát nem kaptak nyilvánosságot. Talán egy ilyen látogatás alkalmából találkozott József Attilával.
54. Cseke Péter: *József Attila és a kolozsvári Jancsó-fivérek*. = *Új Dunatáj*, 2005. 4. sz. 55.
55. Kántor Lajos: *A hiány értelmezése* (József Attila Erdélyben). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 22.
56. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 56–59.
57. Kántor Lajos i. m. 65.
58. Vö.: uo. 67.
59. *Dsida Jenő és József Attila*. = Bóka László: *Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966. 909.

60. *Nyugat*, 1938. II. kötet, 66–67.
61. *Dsida Jenő és József Attila*… I. m. 909.
62. Lengyel Balázs: *Dsida Jenő – negyven év távlatából*. = *Dsida Jenő válogatott versei*. Válogatta és szerkesztette: Jékely Zoltán. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1960. 5–8. A magyar irodalom gyöngyszemei.

Assisi Szent Ferenc nyomdokain

63. Láng Gusztáv: *Az imitáció két jelentése Dsida Jenő költészetében*. = *Poeta angelicus*. Írások Dsida Jenőről és költészetéről. Szerkesztette: Lisztóczky László. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003. 17.
64. Sas Péter: *A Szent Ferenc-i lelkiség hatása Dsida Jenő költészetére*. = *Poeta angelicus*… I. m. 34.
65. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*… I. m. 358.
66. Sas Péter i. m. 38.
67. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*… I. m. 197–198.
68. Dsida Jenő: *Égi mezőkön*. Vallomások versben és prózában. Kabán Annamária és Mózes Huba szerkesztésében és utószavával. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001. 151.
69. Vö. Láng Gusztáv i. m. 264–265.
70. Dsida Jenő: *Tóparti könyörgés*. Válogatott versek. A válogatás és az előszó Áprily Lajos munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 6.
71. *Élet és irodalom*, 1967. május 13.
72. Lengyel Balázs: *Dsida Jenő – negyven év távlatából*… I. h. 10.
73. *Dsida Jenő*. = *Tükör előtt*. In memoriam Dsida Jenő… I. m. 381–382.
74. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*… I. m. 198.
75. Dsida Jenő: *Válogatott versek*. Rónay György bevezető tanulmányával. Révai Könyvkiadó, Budapest, 1944. 5–6.

Világ legszebb Virága

76. Vö. Hans Biedermann: *Szimbólumlexikon*. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1996. 112.
77. *Biblia*. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1979. 1163–1164.
78. Ravasz László: *Gondolatok*. Hatodik, változatlan kiadás. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998. 89–90.
79. Vö. Hans Biedermann i. m. 29–30. és 394.
80. *Egy komplex alakzat szövegformáló szerepe* (Dsida Jenő: *Arany és kék szavakkal*). = Kabán Annamária: *Szövegek színeváltozása.* Szórend és értékszerkezet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005. 97–98.
81. Uo. 106.

A székelykocsárdi váróteremben

82. *Öt verskötet*. = *Erdélyi Helikon*, 1930. I. kötet, 167.
83. *Jézus Krisztus evangéliuma*. A négy evangéliumot egybe összefoglalta: Bárczy István. Második kiadás. Budapest, 1935. 181–182.
84. *A szellem és a szerelem*. A Dsida-hagyaték feldolgozásának kérdéseiből. = Dsida Jenő: *Égi mezőkön*. Kabán Annamária és Mózes Huba szerkesztésében és utószavával. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001. 190.
85. Éltető József: *Dsida Jenő: Nagycsütörtök, Szerenád Ilonkának. = 99 híres magyar vers és értelmezése*. Budapest, 1994. 523–524.
86. Dsida Jenő: *Égi mezőkön…* I. m. 11.
87. Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Tanulmányok. Budapest, 1987. 178.
88. Berde Mária: *Szentségvivők*. Erdélyi regény. I–II. Az Erdélyi Magyar Írói Rend kiadása, Nagyvárad, é. n. [1935.] II. 186.

89. Uo.
90. Uo. 213–224.
91. Uo. 226.
92. Részletek Berde Mária Kabdebó Ernához írt leveléből. = Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 554.
93. Vö.: J. R. Porter: *Jézus Krisztus.* A történelmi Jézus és a hit Krisztusa. Budapest, 1999. 125. Nem térünk ki azokra a kutatásokra, amelyek Jézus keresztfán függésének az időhatárait érintik, és az *Újszövetségi Szentírás*tól eltérő időpontokat közölnek. Dsida Jenő az általa ismert szentírási szövegek nyomán avatta szimbólummá a határás időtartamot és időpontot.
94. Kabán Annamária–Mózes Huba: *A szellem és a szerelem…* I. m. 191.
95. *Néhány arc.* = Ottlik Géza: *Próza*. Budapest, 1980. 135.
96. *Tükör előtt*. In memoriam Dsida Jenő… I. m. 136.
97. Pomogáts Béla: *Magyar költő a Kálvárián.* = Dsida Jenő: *Út a Kálváriára.* Válogatott versek és prózai írások. Szerkesztette: Csiszér Alajos, Pomogáts Béla, Rónay László. Vigilia Könyvek. Budapest, 1985. 23–24.

A sorsvállalás drámája

98. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 139. Megjelent a *Pásztortűz* 1936. évi 10–11. számában.
99. Sbârcea, George: *Befejezetlen emlékirat magyar írókról és művészekről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 59–62.
100. *Huszonkét év.* Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. 142.
101. Uo. 143.
102. *Anyanyelvünkért. = Levelek a havasról.* Dsida Jenő válogatott prózai írásai… I. m. 67.

103. Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok (1867–1940). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987. 493.
104. *Emlékezés Dsida Jenőre*. = *Vigilia*, 1959. 1. sz. 26.
105. Dsida Jenő: *Égi mezőkön…* I. m. 81–82.
106. Lisztóczky László: *Dsida Jenő nyomában…* I. h. 10.
107. I. m. 4.
108. *Biblia*. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás… I. m. 681.
109. I. m. 244–245.
110. Vö. Király István: *A megkötöttség verse*. Ady Endre: *Sípja régi babonának*. = K. I.: *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 263–290.
111. Idézi Dávid Gyula *Reményik és Dsida* című tanulmányában… I. h. Innen való a dedikáció is.
112. Idézi Marosi Ildikó: *Felejtsd el arcom romló földi mását*. Beszélgetés Imbery Melindával, a költő özvegyével. *Utunk*, 1968. 9. szám. A „kutya-vers": *Kóborló délután kedves kutyámmal*, a „Viola-vers": *Miért borultak le az angyalok Viola előtt*. A házasság történetét, Imbery Melinda életútját, Dsida Jenő hozzá írt leveleit Marosi Ildikó tárta föl a *Séta egy csodálatos szigeten* című, többször idézett kötetben.
113. *Levelek a havasról…* I. m. 73.
114. I. h. 1937. 17. sz. 303–314. és 19. sz. 369–370.
115. *Igaztalan, durva és hálátlan vádak érték Reményik Sándort a „fiatal írógeneráció" részéről*. = *Levelek a havasról…* I. m. 39–43.
116. Uo. 151.
117. Marosi Ildikó: *Felejtsd el arcom romló földi mását…* I. h.
118. Láng Gusztáv i. m. 231–233.
119. Idézi Mózes Huba: *Az aranymetszés, az ismétlés és a szövegköziség szerepe költőtársakat idéző Reményik Sándor-versek szövegépítésében*. = *Tiszatáj*, 2015. június, 104.
120. *Erdélyi Fiatalok*, 1938. 2. sz. 5.
121. *Erdélyi Helikon*, 1938. 7. sz. 481. A verset később – például az 1966-ban a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó emblémájával

a Romániai Magyar Írók sorozatban megjelent *Versek* című kötetben – *A beteg költőhöz* címen közölte.

122. Később az ing „vörös" jelzőjét – nyilvánvalóan a cenzúra miatt – „zöld"-re cserélte.
123. I. h. 482–483.
124. A *Keleti Újság* 1937. évi 116. számában d. j. monogrammal közzétett nekrológot újraközölte Marosi Ildikó *Séta egy csodálatos szigeten* című Dsida-válogatásában. I. m. 167–169.
125. *Erdélyi Fiatalok*, 1938. 2. sz. 3–4.
126. A vers a *Kelet Népe* 1938. szeptemberi számában jelent meg először.
127. Ma ismert címe: *Levél elköltözött ifjú pályatársam után.*
128. Benedek Elek erdélyi éveit, Szentimrei Jenőhöz fűződő viszonyát Benedek Marcell foglalta össze *Magyar író tragédiája 1929-ben* című művében. A szerző kiadása, Budapest, é. n. [1929.]
129. Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten…* I. m. 356–361.
130. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1941. 14.
131. *Kortársak József Attiláról* I–III. Szerkesztette: Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tverdota György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. III. 1880.
132. Az eszmecserét Panek Zoltán indította el *Dsida Jenő ébresztése* című cikkével 1956 szeptemberében, melyhez hozzászólt Szilágyi András, Szőcs István, Méliusz József, Páskándi Géza és Szentimrei Jenő. Végül a következő év őszén a főszerkesztő, Földes László írásával zárult. A vita anyagát csaknem hiánytalanul közreadta Pomogáts Béla *Tükör előtt*. In memoriam Dsida Jenő című kötetének *Zarándokút* című ciklusában… I. m. 208–257. Elemzésére Vincze Ferenc vállalkozott: *Ideológia és rekanonizáció.* Az 1956–57-es Dsida-vita diskurzusa és retorikája. *Forrás*, 2007. 5. sz. 75–91.

BIBLIOGRÁFIA

Dsida Jenő művei

Leselkedő magány. Versek. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. kiadása, Cluj–Kolozsvár, 1928.

Nagycsütörtök. Versek. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1933.

Dsida, Kiss, Szemlér. Dsida Jenő: *Nagycsütörtök.* Versek. – Kiss Jenő: *Kormos üvegen.* Versek. – Szemlér Ferenc: *Ember és táj*. Versek. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934. Az Erdélyi Szépmíves Céh 10. évi jubileumára megjelent díszkiadás.

Magyar karaván Itálián keresztül. Az „Erdélyi Lapok" kiadása, Nagyvárad, 1933. Második kiadás: Pomogáts Béla bevezető tanulmányával. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006.

Angyalok citeráján. Versek. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1938.

Válogatott versek. Rónay György bevezető tanulmányával. Révai Könyvkiadó, Budapest, 1944.

Ernst Toller: *Fecskék könyve*. Dsida Jenő fordítása. Gy. Szabó Béla öt eredeti fametszetével. Józsa Béla Athenaeum kiadása, Kolozsvár, 1945.

Tóparti könyörgés. Válogatott versek. A válogatás és az előszó Áprily Lajos munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958.

Arany és kék szavakkal. Az utószót írta és a kötetet szerkesztette: Katona Tamás. Magyar Helikon, Budapest, 1965.

Versek. A bevezetőt írta: Szemlér Ferenc. A bibliográfiát összeállította: Réthy Andor. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. Romániai Magyar Írók.

Összegyűjtött műfordítások. A kiadványt gondozta és a jegyzeteket összeállította: Szemlér Ferenc. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

Versek és műfordítások. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a függeléket összeállította: Láng Gusztáv. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1974.

Dsida Jenő válogatott versei. Válogatta és szerkesztette: Jékely Zoltán. Az előszót Lengyel Balázs írta. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1980. A magyar irodalom gyöngyszemei.

Összegyűjtött versek és műfordítások. Szerkesztette, válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Szakolczay Lajos. A bevezető tanulmány Láng Gusztáv munkája. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Út a Kálváriára. Válogatott versek és prózai írások. Szerkesztette: Csiszér Alajos, Pomogáts Béla, Rónay László. A kötet összeállításában közreműködött: R. Takács Olga. Jegyzetszótár, életrajzi adatok, bibliográfia: Csiszér Alajos. A bevezető tanulmány Pomogáts Béla munkája. Vigilia Könyvek, Budapest, 1985.

Dsida Jenő levelesládája (1928–1938). Közzéteszi: Csiszér Alajos. Győr, 1991.

Séta egy csodálatos szigeten. Cikkek, riportok, novellák, levelek. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Marosi Ildikó. A könyvészeti adalékot összeállította: Váczy Leona. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1992. Második kiadás: Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005.

Psalmus Hungaricus. Közzéteszi: Kabán Annamária és Mózes Huba. Megjelent a Magyarok III. Világkongresszusa és a VII. Anyanyelvi Konferencia alkalmából. Erdélyi Szövetség, Budapest, 1992.

Tükör előtt. Képek és iratok Dsida Jenő hagyatékából. Összeállította: Kabán Annamária és Mózes Huba. Fotó: Kabán Ferenc. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992. Az Erdélyi Szépmíves Céh Füzetei 2.

Dsida Jenő válogatott versei. Szerkesztette és az utószót írta: Görömbei András. Unikornis Kiadó, Budapest. 1994. A Magyar Költészet Kincsestára.

Egyszerű vers a kegyelemről. Dsida Jenő húsz vallásos verse. Szerkesztette Dávid Gyula. Deák Ferenc rajzaival. Polis Könyvkiadó, 1994.

Zarándokút. Válogatta: K. Jakab Antal. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995. Kriterion Kincses Könyvtár.

Légy már legenda. Összes verse és műfordítása Csiszér Alajos szerkesztésében. Püski, Budapest, 1997.

Angyalok citeráján. Versek. – Pe struna îngerilor. Antologie şi versiune românească de Petre Şaitiş. Cluj–Kolozsvár, 1997.

Leselkedő magány. Válogatott versek. Válogatta: Görömbei András. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999.

A magyar költészet kis ABC-je 2. DEF: Dsida Jenő, Eörsi István, Faludy György. Válogatás a magyar költészetből A-tól Z-ig. Válogatta: Katkó Lajosné és Nagy Zoltán. Szerkesztette: Nagy Mária. Szalay Könyvkiadó és Kereskedőház Kft., Kisújszállás, é. n. [1999.]

Levelek a havasról. Dsida Jenő válogatott prózai írásai. Válogatta és szerkesztette: Tertinszky Edit. Magyar Fórum Könyvek, Budapest, 2001.

Égi mezőkön. Vallomások versben és prózában. Kabán Annamária és Mózes Huba szerkesztésében és utószavával. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Dsida Jenő versei. Válogatta és szerkesztette: Réz Pál. Sziget Könyvkiadó, Budapest, 2003.

A szerelem éneke. Válogatta és szerkesztette: Hunyadi Csaba. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2003.

Út a Kálváriára. Válogatta és szerkesztette: Hunyadi Csaba. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2004.

Azrael árnyékában. Válogatott versek. A verseket válogatta és az utóhangot írta: Kovács András Ferenc. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Az én dalom. Válogatás Benedek Elek Cimborájában közölt Dsida-versekből. Megjelenik a költő születésének 100. évfordulójára. Szerkesztette, a verseket válogatta és az utószót írta: Végh Béla Balázs. Ady Endre Társaság, Szatmárnémeti, 2007.

Misztrál – Dsida Jenő. Helikon Kiadó Kft., Budapest, 2007. Hangzó Helikon + CD

Válogatott versek. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Ferencz Győző. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Buzdítás könnyűségre. Kötetből kimaradt versek 1932–1938. Összeállította: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009.

Kóborló délután kedves kutyámmal. A lírai riport dedikált gépirata. Hasonmásban közreadja: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, é. n. [2008.]

Tükör előtt. Utolsó korrektúra és utolsó aláírás. Hasonmásban közreadja: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, é. n. [2009.]

Útban a rendeltetés felé. Kötetből kimaradt versek 1928–1931. Összeállította: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2010.

Estharangok. Dsida Jenő vallásos versei Deák Ferenc grafikáival. Polis, Kolozsvár, 2010.

Nyáresti áhítat. Kötetből kimaradt versek 1928–1938. Összeállította: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2013.

Dsida Jenő összegyűjtött versei. Összeállította és szerkesztette: Láng Gusztáv és Urbán László. Savaria University Press, Szombathely, 2011. Második kiadás: Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2012.

Krisztusi kenyér. Válogatás Dsida Jenő verseiből. Az előszót Dr. Szigeti Jenő írta. Olvasók Háza Kft., Budapest, 2012.

Ének az egész világnak. Stúdium, Kolozsvár, 2015.

Édesanyám keze. Válogatott versek. A kötetet összeállította: Csőkéné Czoborczy Rita. Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016.

Dsida Jenő verseinek eddigi legteljesebb gyűjteménye

Könyvek Dsida Jenőről

„A szép mindig korszerű”. Tanulmányok Dsida Jenőről. Szerkesztette: Lisztóczky László. Dsida Jenő Baráti Kör – Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger, 2020.

Anyanyelvünkért! Dsida Jenő nyelvművelő rovata a Keleti Újságban. Szerkesztette: Zsemlyei Borbála. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2008.

Dsida Jenő emlékkönyv. Szerkesztette: Pomogáts Béla. Lucidus Kiadó, Budapest, 2007.

Dsida Jenő emlékezete. Összeállítás születésének és munkásságának évfordulóhoz nem kötött, időtlen tiszteletére. Szerkesztette: Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009.

Kabán Annamária: *Komplex alakzat és intertextualitás*. (Dsida Jenő: *Arany és kék szavakkal*). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. (Az alakzatok világa 17.)

Kabán Annamária–Mózes Huba: *Vers és lélek*. Dsida Jenő és költészete. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.

Kabán Annamária–Mózes Huba: *Textus és intertextus*. Szövegek világa a Dsida Jenő-i szövegvilágban. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009.

Kabán Annamária–Mózes Huba: *Ó, Múzsa, tedd, mi Istened parancsa*. Dsida-versek és -fordítások szövegépítése. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2011.

Kabán Annamária–Mózes Huba: *Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében*. Esszék, szövegtani megközelítések. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014.

Kabán Annamária–Mózes Huba: *Tárt kapukhoz fényösvény viszen*. Dsida Jenő költészete és műfordításai. Guttenberg Pál Népfőiskola–Orpheusz Kiadó, Budapest. 2018.

Láng Gusztáv: *A lázadás közjátéka*. Dsida-tanulmányok. Savaria University Press, Szombathely, MCMXCVI.

Láng Gusztáv: *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2000.

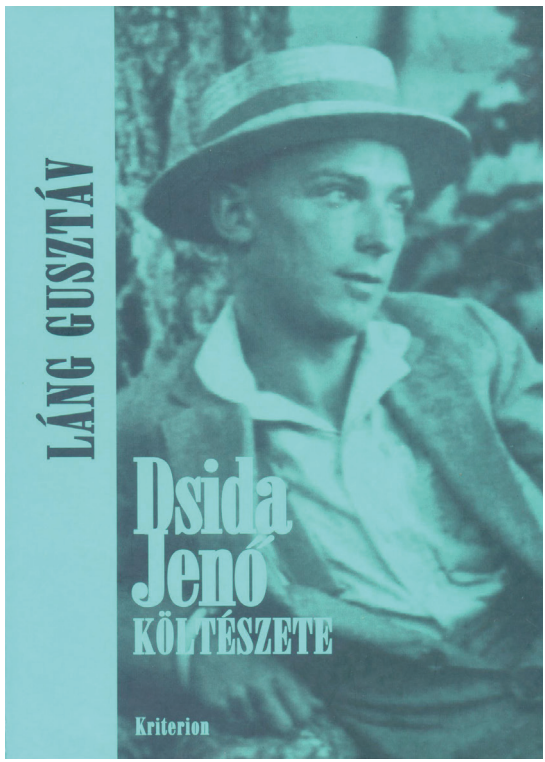

Lisztóczky László: *Vonások Dsida Jenő portréjához*. Tanulmányok és dokumentumok. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005.

Lisztóczky László: *Emlékezések városában*. Dsida Jenő életének főbb helyszínei régi képeslapokon. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2007.

Lisztóczky László: *A költő feltámadása*. Tanulmányok Dsida Jenőről. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2008.

Lisztóczky László: *Világító szív*. Tanulmányok Dsida Jenőről. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2018.

Poeta angelicus. Írások Dsida Jenőről és költészetéről. Szerkesztette: Lisztóczky László. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2003.

Szőcs Géza: *Tasso Marchini és Dsida Jenő, avagy sorsvonalak játéka Kolozsvártól Arco di Trentóig.* Szent István Társulat, Budapest, 2010.

Tükör előtt. Képek és iratok Dsida Jenő hagyatékából. Összeállította: Kabán Annamária és Mózes Huba. Fotó: Kabán Ferenc. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992. (Az Erdélyi Szépmíves Céh Füzetei 2.)

Tükör előtt. In memoriam Dsida Jenő. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Pomogáts Béla. Nap Kiadó, Budapest, 1998.

Vincze Ferenc: *Az átmen(t)et(t): Dsida.* Szerzők, kiadások, értelmezések. Kijárat Kiadó, Budapest, 2011.

Felhasznált irodalom

A hajnal frissessége. Esszék, tanulmányok, versek Láng Gusztáv tiszteletére. Szerkesztette: Fűzfa Balázs. Életmű-bibliográfia. Savaria University Press, Szombathely, 2006.

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944) I–II. Közzéteszi: Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

A sorsvállalás drámája. Írások Dsida Jenő magyar zsoltáráról. A Dsida Jenő Baráti Kör melléklete a Polísz 2000. áprilisi számához.

Az Erdélyi Helikon íróinak anthologiája 1924–1934. Szerkesztette: Kovács László. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1934.

Béklyózatlan a lélek. A 2019. szeptember 20-i miskolci irodalmi emlékkonferencia előadásai. Szerkesztette: Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2020.

Benedek Elek: *Testamentum és hat levél*. Budapest, 1896.

Benedek Elek: *Édes anyaföldem*. Egy nép s egy ember története I–II. Budapest, 1920.

Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. I–IV. Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest és Kolozsvár, 1979–2002.

Benedek Marcell: *Magyar író tragédiája 1929-ben*. Benedek Elek erdélyi évei. A szerző kiadása. Budapest, é. n. [1930.]

Benedek Marcell*: Naplómat olvasom*. Második kiadás. Budapest, 1985.

Berde Mária: *Szentségvivők*. Erdélyi regény I–II. Az Erdélyi Magyar Írói Rend kiadása, Nagyvárad, é. n. [1935.]

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1979.

Biedermann, Hans: *Szimbólumlexikon*. Corvina, Budapest, 1996.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Románok és magyarok (1867–1940). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987.

Bodó Márta: *Dsida Jenő ifjúkori versei a Jóbarátban*. = Művelődés, 2007. február

Bodó Márta: *Jóbarát*. Egy erdélyi katolikus ifjúsági lap a két világháború között. Verbum, Kolozsvár, 2013.

Bóka László: *Dsida Jenő és József Attila*. = B. L.: *Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966. 908–9.

Cseke Péter: *Dsida Jenő és az Erdélyi Fiatalok*. = Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kisebbségi létértelmezések. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 67–79.

Cseke Péter: *József Attila erdélyi kapcsolatai*. Nyomjelek Jancsó Béla és Fábián Dániel levélváltásaiban. = Korunk, 2005. 3. sz. 41–51.

Cseke Péter: *József Attila, a „félig székely"*. = Székelyföld, 2005. 7. sz. 54–72.

Cseke Péter: *József Attila és a kolozsvári Jancsó-fivérek*. = Új Dunatáj, 2005. 4. sz. 41–63.

Cseke Péter: *Az emlékezet feltámasztása*. Válogatott és újabb tanulmányok. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2020. Rádiusz Könyvek.

Csoóri Sándor: *Az öt érzék költője*. = Élet és irodalom, 1967. május 13.

Dávid Gyula: *Reményik és Dsida*. = Székelyföld, 2012. március.

Derzsi Sándor: *Testamentum az anyagról*. Ezer vers. Szerkesztette: Lászlóffy Csaba. Művelődés, Kolozsvár, 2004.

Dsida Jenő vidám kereszténysége. Láng Gusztáv irodalomtörténet-professzorral beszélget Tövissy Ildikó. = Keresztény Szó, Kolozsvár, 1999. május.

Elek apó Cimborája. Antológia. Válogatás a Cimbora 1922–1929. évfolyamaiból. Válogatta, utószóval és jegyzetekkel ellátta: Csire Gabriella. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1994.

Elődei emberségéből – utódaink emberségéért. A százhuszonöt éve született Reményik Sándor emlékére 2015. május 28-án rendezett miskolci tudományos konferencia tanácskozásai.

Szerkesztette: Kabán Annamária – Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015.

Éltető József: *Dsida Jenő*: *Nagycsütörtök*, *Szerenád Ilonkának*. = *99 híres magyar vers és értelmezése*. Budapest, 1994. 523–524.

Eminescu költeményei. Szerkesztette: Kacsó Sándor. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966.

Erdélyi Lexikon. Szerkesztette: dr. Osvát Kálmán. Nagyvárad, 1928.

Évfordulós tanácskozások 2007. „Az élő Rákóczi". 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc – Dsida Napok 2007. Száz esztendeje született Dsida Jenő költő. Szerkesztette: Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2007.

Évfordulós tanácskozások 2008. Irodalmi tanácskozás és megemlékezés Dsida Jenőről, Páskándi Gézáról és Szilágyi Domokosról – IX. Jakabffy Napok – Reneszánsz és Kölcsey. Szerkesztette: Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2008.

Fábián Dániel és József Attila: *Ki a faluba*. Hódmezővásárhely, 1930. A Bartha Miklós Társaság Füzetei 1.

Fábián Dániel: *József Attiláról*. Budapest, 1974.

Fazakas Gergely Tamás: *Dsida Jenő Psalmus Hungaricus című versének újraértelmezési kísérlete*. = Hitel, 2003. 12. sz. 83–96.

Feltáratlan értékek a magyar irodalomban. Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25–26-i tudományos konferenciájának előadásai. Szerkesztette: Szabó B. István. Társszerkesztő: Császtvay Tünde. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet–MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994.

Földes László: *A lehetetlen ostroma*. Dsida Jenő költészete. = F. L.: *Elvek és viták*. Tanulmányok, kritikák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 33–68.

Gyertyaláng az éjszakában. Adalékok Dsida Jenő portréjához. Lisztóczky László négy írása. A Dsida Jenő Baráti Kör melléklete a Polísz 2002. júniusi számához.

Honfoglaló, nagy írónemzedék. Az erdélyi Helikon íróközösség megalakulásának 90. évfordulójáról megemlékező miskolci tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette: Kabán Annamária–Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016.

Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*. Cluj–Kolozsvár, 1934.

Jézus Krisztus evangéliuma. A négy evangéliumból egybe összefoglalta: Bárczy István. Második kiadás. Budapest, 1935.

József Attila válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Kabán Annamária–Mózes Huba*: A szellem és a szerelem*. A Dsida-hagyaték feldolgozásának kérdéseiből. = *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25–26-i tudományos konferenciájának előadásai. Szerkesztette: Szabó B. István. Társszerkesztő: Császtvay Tünde. ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet–MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. 353–61. Uo.: Császtvay Tünde: *Nekünk mindent szabad?* Dsida Jenő ismeretlen versei és levelei. 362–69.

Kabán Annamária: *Szövegek színeváltozása*. Szórend és értékszerkezet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005.

Kántor Lajos: *A hiány értelmezése.* (József Attila Erdélyben). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

Király István: *A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának*. = K. I.: *Hazafiság és forradalmiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 263-90.

Kocsárdtól az Olajfák hegyéig. A megváltás emberarca. Kabán Annamária, Láng Gusztáv, Lisztóczky László és Mózes Huba tanulmányai Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című verséről. A Dsida Jenő Baráti Kör melléklete a Polísz 2004. június–júliusi számához.

Kortársak József Attiláról 1922–1945. I–III. Szerkesztette: Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tverdota György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

„Kőből, fából házat… igékből várat”. In memoriam Kós Károly 1883–1983. Magvető Kiadó, Budapest, 1983.

Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931).* Sajtó alá rendezte: Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyzeteket összeállította Juhász András. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.

Láng Gusztáv: *Kiskatedra*. Második, bővített kiadás. Bukarest–Kolozsvár, 1993.

Láng Gusztáv: *A „magyar zsoltár” polifóniája*. Kísérlet Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*ának értelmezésére. = *Látó*, 1996. 8–9. sz. 62–72.

Lengyel Balázs: *Dsida Jenő – negyven év távlatából*. = L. B.: *Zöld és arany*. Válogatott esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 255–6.

Lengyel Balázs: *Angyalok citeráján*. Dsida Jenő költői arcképe. = L. B.: *Hagyomány és kísérlet*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1972. 144–157.

Lisztóczky László: *Műhelyek tisztásain*. Tanulmányok a magyar irodalomról. HungAvia-Kráter Kiadó, Budapest 1991.

Lisztóczky László: *Erdélyi arcok*. Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy–Pallas Kiadó, Gyöngyös, 1997.

Lisztóczky László: *Az utolsó szalmaszál*. Tanulmányok és alkalmi írások. Dsida Jenő Baráti kör, Eger, 2011.

Lisztóczky László: *Az ötágú síp üzenete*. Irodalomtörténeti barangolások és alkalmi beszédek. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger. 2012.

Lisztóczky László: *Álmok a romokon*. Tanulmányok a két világháború közötti magyar irodalomról. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2015. Teleszkóp sorozat 29.

Lisztóczky László: *Hangszer az Isten kezében*. Lapok egy megíratlan memoárból. Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2017.

Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919-1940). Összeállította: Monoki István. II. kötet: *Hírlapok és folyóiratok*. Budapest, 1941.

Mai magyar költők. A fiatal magyar költőnemzedék negyven lírikusának versei. Összeállította és a bevezetést írta: Vajthó László. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1941.

Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1931.

Markó Béla: *Költő a Koponyák Hegyén* (*Dsida Jenő*). = *Erdélyi csillagok*. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából. Szerkesztette: Kántor Lajos. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1990. 200–13.

Marosi Ildikó: *Felejtsd el arcom romló földi mását*. Beszélgetés Imbery Melindával, a költő özvegyével. = Utunk, 1968. 9. szám.

Mátrai Béla: *Emlékezés Dsida Jenőre*. = Vigilia, 1959. 1. sz. 24–9.

Mikó Imre: *Huszonkét év*. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989. (Az 1941-ben Budapesten megjelent könyv hasonmás kiadása.)

Molnár Szabolcs: *Berde Mária*. Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

Molter Károly: *Költő, semmi más*. = Erdélyi Helikon, 1938. 7. sz. 484–486.

Mózes Huba: *Párbeszéd vendégségben*. Az irodalom szerepe és szereplői. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010.

Mózes Huba: *Pohárfelirat*. Esszék, előadások. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2013.

Mózes Huba: *Az aranymetszés, az ismétlés és a szövegköziség szerepe költőtársakat idéző Reményik Sándor-versek szövegépítésében*. = Tiszatáj, 2015. június, 101–109.

Muzsnay Árpád: *Szatmárnémeti és Dsida Jenő*. = Művelődés, 2008. november.

Nemes Nagy Ágnes: *Dsida Jenő*. = N. N. Á.: *Látkép, gesztenyefával*. Esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 253–4.

Nemzeti Kalendárium 1944. Szerkesztette: dr. Mindszenti Béla. A Nemzeti Könyvár kiadása, Budapest, 1943.

Nyugat-repertórium. Összeállította: Galambos Ferenc. Budapest, 1959.

P. Olasz Péter S. J.: *A mai férfi életútja*. Második, bővített kiadás. Szatmár, 1926. A püspöki konviktus kiadása. (*A párbaj* és *A keresztény családi élet* című fejezeteket Dsida Aladár írta.)

Ottlik Géza: *Néhány arc*. = O. G. : *Próza*. Budapest, 1980.
Paku Imre: *Dsida Jenő*. = Diárium, 1944. augusztus, 113–6.
Páskándi Géza: *Költői nyelvünk egyéni változatai és a táj*. Dsida Jenő emlékének. = Tiszatáj, 1977. 6. sz. 40–48.
Pomogáts Béla: *Magyar költő a Kálvárián*. = Dsida Jenő: *Út a Kálváriára*. Válogatott versek és prózai írások. Szerkesztette: Csiszér Alajos, Pomogáts Béla, Rónay László. Vigilia Könyvek. Budapest, 1985. 13–25.
Pomogáts Béla: K*öltő a Kálvárián*. Dsida Jenő: *Nagycsütörtök*. = P. B.: *Kisebbség és humánum*. Műértelmezések az erdélyi magyar irodalomból. Budapest, 1989. 120–133.
J. R. Porter: *Jézus Krisztus.* A történelmi Jézus és a hit Krisztusa. Budapest, 1999.
Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Tanulmányok. Budapest, 1987.
Ravasz László: *Gondolatok*. Hatodik, változatlan kiadás. Kálvin Kiadó, Budapest, 1998.
Rónay György: *Dsida Jenő: Nagycsütörtök*. = *Miért szép?* Századunk magyar lírája verselemzésekben. Harmadik kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1968. 347.
Sajátosság és egyetemesség. A 90 éve indult Erdélyi Helikon és munkatársai emlékét idéző miskolci tudományos konferencia előadásai. Szerkesztette: Kabán Annamária és Mózes Huba. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2018.
Sbârcea, George: *Befejezetlen emlékirat magyar írókról és művészekről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
Sőni Pál: *A kiteljesülő Dsida-kép*. = S. P.: *Művek vonzása*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1967. 44–51.
Szalatnai Rezső: *József Attila és szlovákiai barátai*. = Sz. R.: *Arcképek, háttérben hegyekkel*. Esszék és emlékezések. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 288–312.
Ifj. Szalay Róbert: *Fenyőktől a pálmafákig*. Beszélgetés Wass Albert íróval. = Wass Albert: *Magyar örökségünk*. Tanulmányok, novellák, hátrahagyott írások és riportok az íróval. Második kiadás. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2002. 306–11.

Szász Ferenc: *„Menni kellene házról házra”*. Vázlat Dsida Jenőről. = Tiszatáj, 1984. 1. sz. 45–50.
Szentimrei Jenő: *Versek*. Válogatta és bevezette: Gálfalvi Zsolt. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963. Romániai Magyar Írók.
Szerb Antal: *Dsida Jenő (1907–1938)*. = Nyugat, 1938. II. kötet, 66–67.
Szigeti Lajos Sándor: *Evangéliumi esztétika és modern bukolika*. = Sz. L. N.: *Evangélium és esztétikum*. Bibliai motívumok a modern költészetben. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1996. 73–97.
Takáts Gyula: *Családfa helyett*. Versek. Bolyai Akadémia, Budapest, 1941.
Versajándék. Dsida Jenő 11 verse. A Látó 2007. decemberi számának melléklete.
Vincze Ferenc: *Ideológia és rekanonizáció*. Az 1956–57-es Dsida-vita diskurzusa és retorikája. = Forrás, 2007. 5. sz. 75–91.
Vita Zsigmond: *Áprily Lajos, az ember és a költő*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
Záborszky István: *Rabindranath Tagore világnézete*. Szent István Társulat, Budapest, 1927. Szent István Könyvek 51.

KÉPJEGYZÉK

Dsida Jenő édesanyja, Csengeri Tóth Margit. 17
Dsida Jenő édesapja, Dsida Aladár 17
Dsida Jenő és szülei 18
Az édesanya gyermekeivel 18
Kisfiú – nagy labdával (Scherling Antal fotója) 19
Dsida Jenő ötévesen 20
Öccsével, Aladárral sakkozik 20
A beregszászi vasútállomás 24
Beregszász, Állami Főgimnázium 24
A szatmárnémeti római katolikus székesegyház 25
Olasz Péter jezsuita szerzetes 27
Emléktábla a budapesti Ilka utca 15. számú ház homlokzatán 33
A költő húszévesen 35
Kolozsvár, Regele Ferdinand Tudományegyetem 35
Kolozsvár, Mátyás-szobor és Szent Mihály-templom . . . 36
Kolozsvár, a Sétatéri tó 36
Benedek Elek 41
A *Cimbora* című folyóirat borítója 41
Kuncz Aladár 47
Áprily Lajos 54
Reményik Sándor 54
A *Leselkedő magány* című kötet borítója 61
A *Nagycsütörtök* című kötet borítója Majláth Gusztáv Károly püspöknek szóló dedikációval 61
A *Magyar karaván Itálián keresztül* című kötet borítója 62

Az *Angyalok citeráján* című kötet borítója 62
A költő 1931-ben 71
A „hős” katona 1932. november 9-én 73
Mahátma Gandhi. 74
A marosvécsi Kemény-kastély 76
A *Pásztortűz* című folyóirat címlapja 77
Az *Erdélyi Helikon* című folyóirat címlapja 77
Az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat címlapja 78
A *Keleti Ujság* címoldala 78
Bánffy Miklós 79
Kemény János 79
Az *Erdélyi Lapok* című napilap fejléce 83
Kós Károly 87
A sztánai Varjúvár (Polereczky Andrea fotója) 87
A körösfői református templom 88
Kalotaszegi népviselet 89
Dsida Jenő ex librise 93
József Attila (Mészőly László fotója) 94
Radnóti Miklós 101
Assisi Szent Ferenc 102
A kolozsvári Karolina téri ferences templom
(Ţetcu Mircea Rareş fotója) 103
A ferences templom Szent Teréz-oltára 104
A költő Tinti kutyával 108
Assisi Szent Ferenc a gubbiói farkassal 108
Giovanni Battista Salvi da Sassoferrato:
Szűz Mária 125
Michelangelo: *Pietà* 132
El Greco: *Krisztus az Olajfák hegyén* 135
Gy. Szabó Béla illusztrációja a *Nagycsütörtök*
című vershez 140
A székelykocsárdi vasútállomás 143
Mihai Eminescu (Nestor Heck fotója) 158

Dsida Jenő bejegyzése George Sbârcea emlékkönyvébe 159
Részlet a *Psalmus Hungaricus* kéziratából. 179
Esküvői kép 181
Házasságukat Márton Áron áldotta meg a kolozsvári Szent Mihály-templomban 181
A boldog pár 182
Márton Áron (Csomafáy Ferenc fotója) 188
Dsida Jenő halálakor készült képeslap 189
Tompa László 191
Weöres Sándor 197
A „dsidás" Gránitz család a Házsongárdi temetőben 209
Emléktábla a beregszászi vasútállomás épületén . . . 210
Emléktábla a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium épületén, ahol a költő az 1917/18-as tanévben középfokú tanulmányait megkezdte . . . 210
Szatmárnémetibe való visszaköltözésük után, 1918 és 1926 között ebben – a mai Caişilor és Nichita Stănescu utcák sarkán álló, a Kölcsey Ferenc Főgimnázium bentlakóinak szállást adó – épületben élt a Dsida család 211
Markó Béla 2007. május 19-én leleplezi az emléktáblát a hajdani kolozsvári Fürdő utca 14. számú házán 212
Dsida Jenő verseinek eddigi legteljesebb gyűjteménye. 239
Láng Gusztáv Dsida-monográfiája 241
„A szép mindig korszerű" című kötet címlapja 242

A fotók a Petőfi Irodalmi Múzeum (www.pim.hu), a Wikipédia (hu.wikipedia.org) és a Dsida Jenő Baráti Kör (dsidakor.nhely.hu) gyűjteményéből származnak.

TARTALOM

Előszó 7
Családi körben 15
Útkeresés és kibontakozás 34
Kettétört óda a szerelemhez 67
Az erdélyi magyar irodalom szolgálatában 75
Az elveszett ló 85
A vadvirág és a liliom 94
Assisi Szent Ferenc nyomdokain 102
Világ legszebb Virága 117
A székelykocsárdi váróteremben 133
A sorsvállalás drámája 152
Halála és halhatatlansága 180

Mutatók és jegyzetek

Névmutató 215
Verscímmutató 219
Jegyzetek 222

Bibliográfia

Dsida Jenő művei 235
Könyvek Dsida Jenőről 240
Felhasznált irodalom 243

Képjegyzék 251

Dsida Jenő Baráti Kör
3300 Eger, Honfoglalás u. 21.
dsidakor.nhely.hu

Kráter Műhely Egyesület
2013 Pomáz, Búzavirág u. 2.
www.krater.hu, krater@krater.hu

Nyomdai munkák:

Kapitális Nyomda
4002 Debrecen
Balmazújvárosi út 14.

Felelős vezető:
ifj. Kapusi József
ügyvezető igazgató